

IMOM BUXORIY NOMIDAGI TOSHKENT ISLOM INSTITUTI

IMOM ZARNUJIY

ILM OLISH SIRLARI

Tarjimon: **Zokirjon Sharifov**

Movaraunnahr
Toshkent-2004

MUQADDIMA

Bismillahir rohmanir rohiym

Inson zotini ilm bilan barchadin ortiq qilgan Alloh taologa hamdu sanolar bo'lsin!
Bashariyatning komilrog'i, payg'ambarimiz Muhammad alayhis sapom va ahli ayollariga, ashobi
kiromlariga hamda ularga ergashgan insonlarga Allohning salomlari, rahmatu barakotlari yor bo'lsin!

Ammo ba'd:

Janob payg'ambarimiz va ashobi kiromlar ilmu hikmat va odob axloqi hamidalarning sarchashmasi,
tuganmas buloqlaridirlar.

Zamonamizning ko'plab yoshlarida ilm o'rganish borasida jiddi-jaxdlari, yaxshigina harakatlari
bo'lsada, ilm hosil qila olmayotganlarini shohidi bo'lib, ko'p mulohazaga bordik. Ushbu ulug'
maqsadlarni hosil bo'lishida ularga odob-axloq ko'rsatmalari zarurligini bildik. Mo'tabar ustozlarimiz
odobu axloq buloqlari hisoblanadilar. Ushbu kitobni o'quvchilarga ilm sa-rhadlaridan bahramand
bo'lishni tilab, mehribon ustozlarimiz va kaminani duoyu xayr bilan yod etib, qiyomat kuni
Maxshargohda najot topuvchilar qatorida bo'lishimizni zikr etishlarini umid etamiz. Kamina ko'p
istixoralar qilgan holda, yolg'iz Allohning, qolaversa, aziz ustozlar irshodu barokatlaridan, fayzu
futuhotlaridan imkon qadar nasiba olib, ushbu kitob tasnifiga baqadri hol kirishdik. Kitobni «Ta'limul
mutaallimu tariqat taallumi», ya'ni «Shogirdning ilm egallash yo'l-yo'riqlarini o'rganishi» deb
nomladim.

Kitobni bir necha fasllarga bo'ldim:

1. Ilm va fiqhning mohiyati va fazilati to'g'risida;
2. Ilm olish vaqtida niyatning xosligi to'g'risida;
3. Ilm, ustoz va sherik tanlash va bu ishda mustahkam bo'lish to'g'risida; Ilm va ilm ahlini ulug'lash
haqida;
4. Ilm olishdagi jiddu jahd, bardavomlik va himmatu g'ayrat to'g'risida;
5. Saboqni boshlash, uni miqdori va tartibi to'g'risida;
6. Tavakkul qilish to'g'risida;
7. Tahsil olish vaqti to'g'risida;
8. Nasihat va mehru shafqat to'g'risida;
- 9-fasl. Nasihat va mehru shafqat to'g'risida;

10. Foyda talab qilish to'g'risida;
11. Ilm hosil qilish holatidagi parhezkorlik va taqvo to'g'risida;
12. Ilm talab qilishda zehnni mustahkamlaydigan va yoddan ko'tarilishini ketkazadigan illatlar to'g'risida;
13. Rizq va umrni ziyoda qiladigan va kamaytiradiganlar haqida fasl.

Alloh taoloning O'zi barcha yaxshiliklarga muvaffaq etguvchidir. Yolg'iz o'ziga tavakkul qilish ne'matlar um-moniga yo'ldir! Nuqsonu kamchiliklar avf etilib, husni qabul ila dargohiga yuzlanmoq benazir baxtdir!

1-FASL. ILM VA FIQHNING MOHIYATI VA FAZILATI HAQIDA

Janob payg'ambarimiz Muhammad alayhissalom aytdilar: «Har bir musulmonning ilm talab qilishi farzdir».

Ma'lumki, har bir ishning ilmini bilish, uni oxiriga yetkazish va mukammal ado etishga asosiy omil bo'ladi. Mo'tabar manbalarda mashoyixlarimiz: «Ilmning afzali hol ilmini bilmokdir»,- deb ta'kidlaganlar. Bundan hamma ilmlarni o'rganish farz bo'lmasligini tushunish mumkin. Balki, hozir bajarilishi lozim bo'lgan amalning ilmini bilmog'i insonga buyuriladi. Shunda qiladigan ishi nuqson va kamchiliklardan holiy va ilm bilan bo'lgani sababidan mukammal bo'ladi.

Amalning afzali esa, xato va nuqsonlardan muho-fazalanganidir. Bu muhofazani ilm bilan hosil bo'lishi aqli raso kishiga sir emas. Demak, bir kishi na-moz o'qimoqni ixtiyor qilsa, unga namozga oid bo'lgan barcha ilmlarni (namozning ado etilish tartiblarini) bilmog'i zarur bo'ladi. Shundagina uning namozi xatoyu kamchiliklardan holiy va mukammal bo'ladi.

Boshqa amallar ham xuddi shunday farzi, vojibi, sunnati va makruh-u mufsid, ya'ni uni buzadigan omillarini bilishni bajaruvchiga bevosita shart qilib ko'yi-ladi. Farz yoki vojib amallardan biri bajariladigan bo'lsa, uni qilishlik uchun kerak bo'lgan ba'zi amallar o'rtada vosita bo'lganlari ham farz yoki vojib hisoblanadi. Bu ilmlarni barchasiga amal qilish shart emas, balki ish to'liq va nuqsonsiz qoim bo'lishiga imkon beradigan miktorda ilm egallamog'i farz bo'ladi. Bundan ortig'i shart emas, lekin uni o'rgansa zarar qilmaydi. Zero, Alloh taolo ilmni zararli qilmagandir.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, ro'za, haj va zakot, hattoki tijorat ishlarida ham farzu vojiblri, makruhlarini bilmog'imiz, ular o'rtasida vosita bo'lib turgan amallarni qay darajada ekanligini bilishligimiz shartqilinadi.

Hazrati Imom Muhammad ibn Hasandan zamondoshlari:

-Zohidlik, taqvo va parhezkorlik to'g'risida bir kitob yozib bersangiz, ko'p foydalik bo'lar edi,- deb so'rganlar. Ul zot: savdo-sotiq, tijorat ishlari to'g'risida kitob yozdim, - deb javob berdilar.

Demak, zohidlik, taqvo va parhezkorlik jami ishlarda - xohdunyoviy, xohu oxirat ishi bo'lsin harom, makruh va shubhalardan saqlanmoq bilan bo'ladi.

Mazkur ilmlar qatorida musulmon kishiga yana qalb holatining ilmlarini ham bilmoqligi kerak. Qalb holining ilmi juda nozik va murakkab, o'z navbatida juda muhim ilmdir.

Tavakkul qilish - butun ishlari, ichki dunyosi kechin-malarini va qnpayotgan ishini oxiri xayrli

bo'lishini umid qilib, uni xrlis Alloh taologa topshirishi, tafviz etishidir.

Inobat esa, qila olmagan ishlariga nisbatan qayg'urish, afsuslanish, xato-nuqsonlarini e'tirof etib tavba qilish, Allohning amrlariga bo'ysunish va o'zini kamtarona, shikasta xrlida tutishdir.

Xoshya - qo'rquv,, xushu' va tazarru'da bo'lish, qalban doimo Yaratganning' g'zzabidan, qiyomatda qattiq azobidan qo'rqish, rahmatu fazlidan umidvor bo'lib, xavfu rijoda turmoqlikdir.

Qalb ilmlaridan biri rizodir. Rizo esa barcha ishlarga rozi bo'lishlikdir. Aklmo bunda ogoh va ziyrak bo'lish kerak. Gunoxu ma'siyatga, kufr va shirkka zinhor rozi bo'lmaslikka buyuriladi. Darxaqiqat, ma'nan yetuklikka intilgan kishi kjrrida sanab o'tilgan qalbiy holatlarni har vaqg va har joyda amal qilishi kerakdir.

Ilmning sharafi, ulug'liligiga shubha yo'q. Chunki u insoniylikka xss xususiyatdir. Inson ko'p jihatlarda boshqa mavjudotlar bxtzt sherikdir, lekin ilmida sherik emas. Shijoat, jur'atlik, kuch-quvvat, saxiylik, mehr, shafqatda o'xshash tamonlari bor, ammo ilmida emas. Vaholanki, Allohtaolo Odam alayhissalomning fazlini ilm bilan ko'rsatdi. Shuning uchun ham, farishtalarga hazrati Odamga sajda qilishni buyurdi.

Chindan ham ilmning sharafi, oliymaqom ekani, u abadiy saodatga - Alloh taoloning dargohida izzatu hurmatga hakdor etadigan taqvoga vosita ekanidir. Bu hakda Muhammad ibn Hasan ibn Abdulloh shunday deganlar, bayt:

*Ilm o'rgan har on,
Ilm ahliga ziynatu fazilat
Ham oliy unvon.
har on talabgori foyda bo'l,
Foyda dengizlarida g'avvos bo'l.
Ilm, ilmdan ilm unar,
Sohibini ziykatlar.
Manfaatlik dengizlarda
G'avvos bo'lmoqqa chog'lar.*

Fiqh ilmi - yaxshilikkachetaklovchi, taqvoga boshlovchi mukammal omildir. U maQbadlarning eng oliysi va odilrog'i bo'lib, hidoyat yo'liga boshlaydi. Fikh mashaqqatu qiyinchiliklardan najot beruvchi bir qo'rg'ondir.

Bitta parhezkor, taqvoli olim mingta ibodat qiladigan bandadan afzaldir. Yana shuni qayd etish mumkinki, olimning bir o'zi mingta shaytonning dushmanlarini ashaddiyrog'i va dahshatlirog'idir. Bir kuni Janob Rasululloh (s.a.v.) masjidga borsalar, masjidning eshigi oldida tashvishli va noumid holdagi Shay-ton alayhilla'nani ko'rdilar. Rasululloh (s.a.v.) kelishining sababini so'rganlarida, u: -Yo, Rasululloh! Masjidning ichida bir omyy (uquvsiz, ilmsiz) kishi zo'r berib namoz o'qimoqda. Men ukg chalg'itishni-xohladim, lekin uning yonida «Ilm shahri ning darvozasi» hazrat Ali (karramallohu vajjah) uxlab yotibdi. Agar men shu omiyni adashtirsam, u Alini uyg'otib, undan so'rab, bu to'g'rida ilm hosil qiladi. Bu menga ko'proqzarar va yoqimsizdir. Chunki bir zararim o'zimga bir necha barobar qaytadi. Shundan bu yerda noumid bo'libturibman,-debaytdi. Rasululloh (s.a.v.) shundan so'ng: «Bir olim ming obiddan afzalroqdir!» - dedilar.

Ilm va fikh insonlarga dunyo va oxiratda eng to'g'ri yo'l ko'rsatuvchidir. Uning sohibi esa barcha axloqi hamidalarga erishadi. U saxiy, juvonmard, kamtarin, jur'atli, shikastadil, iffatli har ma'noda pokiza va boshqa xislatlarning fayzu-barakotlaridan bahramand bo'lish baxtiga erishadi. Baxillik - qizg'anchiq, qo'rqoq va jur'atsizlik, manmanlik, isrofgarlik va o'ta iqtisodchi ziqna bo'lish kabi axloqi zamimalardan o'zini saqlab, kishilar ko'rganlarida suhbatiga oshiqadigan go'zal xulqegasi bo'lib kamol topadi. Ilm insonga nima foyda-yu, nima zarar ekanini bildiradi. Inson orzu-maqсадlariga ilm orqali yetishadi.

Insonning kibr-havoga berilishi, manmanlik qili-shi, baxillik va mol-dunyoga hirs qo'yishi, qanoatsiz yoki isrofgar bo'lishi Islomda harom qilingani ma'lumdir. Bulardan saqlanish esa, ilm cho'qqilarini zabt etish orqali bo'ladi. Aksincha, bunga zid bo'lsa, ineon asta-sekin tubanlashib boradi. Shuning uchun ham in-sonning ilm o'rganishi farzdir.

Odob-axloq to'g'risida sayyid, jalolatlik imom, shahidi a'lo, muhtaram ustoz Nosiruddin Abul Qosim hazratlari ajoyib bir kitob yozganlar. Ba'zi ulamolarimiz ushbu kitobni juda dolzarblik uchun yodlashni tavsiya qilibdilar. Hech bo'lmasa farzi kifoyalikka ko'ra yodlasinlar deb buyurganlar." Farzi kifoya - shahar va biror o'rinda bu amalni bir kishi bajarsa, boshqalardan soqit qiladi. Agar hech kim ijro etmasa, hamma gunoxda sherik bo'ladilar.

Ahli kishilar o'z manfaatlarini ko'zlamoqlari uchun bir-birlarini zaruriy ilm va hunarni qoim ettirishga buyurishlik yuklatilgan. Lozim topilsa, bunga xarakat qilmoqlari, sarf-xarajatlarini ko'tarmoqlari kerakdir.

Hayotimizda har bir sohada insonlar ehtiyoji tushadigan ilm-hunarlarini o'rganishimiz shartdir. Masalan, insonning taom sohasidagi ehtiyoji, nima xalol, nima harom va zararli ekanini bilmoqqa yoki kasal bo'lib qolsa, doridarmonning qaysi biri uning dardiga malham bo'lmog'ini bilmoqqa ehtiyoji tushadi. Shu bilan bu ilmni ham bilishga zaruriyat chiqadi. Ilmi nujum (yulduzlar haqidagi ilm) - yulduzlarga qarab fol ochish va g'ayb ilmini bilishni taqozo etadi, bu Islrm shariatida harom (noshar'iy) amaldir. In-sonning e'tiqodiga zarar beradi.

Alloh taoloning qazoi qadaridan qutulib bo'lmaydi. Bu aslo mumkin emas. Demak, har bir musulmon hamma ishlarini yolg'iz Allohga topshirishi, O'zigagina tavakkap qilmog'i kerak. Bu doimo Yaratganni zikr qilish bilan, Unga duoyu iltijolar qilib, o'zi va xalqi uchun tazarru', shikastalik izhor qilmog'i bilan amalga oshadi. Kamtarin bo'lish axloqi hamidadir. Qur'oni karim o'qish, uni taammul etish hamda ezgu amallar qilish, xayru saxovat bilan mashg'ul bo'lish bu maqsadga yordam beradi. Shuningdek, Alloxdan qilgan xatolari uchun afv so'rash, nuqsonlari uchun gunohlaridan mag'firat talab qilish, salomatlik vaqtinchlik xotirjamlik so'rashi ham kerakdir. Zero, duolarning samarasi o'laroq, kishi turli baloyu ofat, musibatlardan xalos bo'lish baxtiga muyassar bo'ladi. (Inshaalloh).

Alloh taalo bandasiga duodan nasiba bergan bo'lsa, albatta bu duoning ijobatini O'zi ato etadi. Duosining natijasidan bandasini zinhor mahrum etmaydi.

*Daryoning ostida bo'lsa joying,
Bahona birla yetkuzur Xudoying.*

Mabodo, bu balo yoki imtihon takdiri azaliyda bo'lsa ham, ya'ni ilojsiz ro'y beradigan bo'lsada, Alloh uni yengilroq, unga quvvati kifoya bo'ladigan qilib yuboradi va sabr bilan rizqlantiradi. Bu faqat duoyu iltijolar mevasidir. Iloho Parvardigoro, bizlarga ham mana shunday bo'lishni nasib etsin!

Agar ilmi nujumdan qiblani aniqlash, namoz vaqtlarini bilish yoki boshqa shar'iy zaruratlar uchun ta'lim olsa, me'yorida o'rganishi joizdir. Chunki bu, sa-bablardan bir sababdir.

Tib ilmini ham o'rganmog'i joizdir, balki kerak hamdir. Bemorning tuzalishiga, shifo topishiga bois bo'lish ham sabablardan bir sababdir. Janob Rasululloh (s.a.v.)ning davolanarlari tarixdan ma'lum.

Hazrat Imom Shofi'iy (rahmatullohi alayh):

-Ilm ikki xildir. Birinchisi ilmi fiqh -bu diniy muomalotlarga rioya qilish uchundir. Bunda avvalo Alloh taoloning haqqi, bandalarningAlloh va bandalardagi haq va majburiyatlari, dunyoviy va uxroviy muomalalarni nizomga solish kabi ilmlar ta'lim beriladi. Ikkinchisi esa ilmi tibdir. U inson jasadi tuzilishiga oid ilm bo'lib, unda turli kasallik va tibga aloqador holatlarning illatini tahlil qilib, uni bartaraf etish usullari o'rganishdir. Bu ikki ilmdan boshqa ilmlar esa «Bulhatul majlis», yani «Majlisning yetukligi»ga xizmat qiladigan, uni sermahsul va sermazmun bo'lishiga omil hisoblanadi. ' Ilm amal qilgan kishiga nur baxsh etadi. Fiqh - ilmning nozik nuktalarini bilish, o'rganishdir. Demak fiqh, ilmga nisbatan chuqurroq ma'noga ega ekan. Fiqh keng qamrovli, ko'p tarmoqli, serqirra ekan. Imom A'zam Abu Hanifa (r.h.) fiqhga ta'rif berib shunday deganlar:

Fiqh - kishi nima foydali va nima zararli ekanini bilmog'i va o'rganmog'idir. Ilm unga amal qilishi uchundir. Aslida, ilmga amal qilish nakdni nasiyaga qoldirishdir. Ya'ni, amalining mukofotini darhol talab qilmaydi, balki uni oxiratga olib qo'yadi.

Inson dunyo va oxiratiga nima zarar va nima foyda ekanini bilishdan g'aflatda qolmasligi lozimdir. Bu bilan foydalarini o'ziga jalb etadi va Alloh taoloning rahmati va barakotlariga noil bo'ladi. Zarar va ziyon amallardan o'zini saqlab, ulardan uzoqlashadi. Aqli va ilmi o'zining zarariga hujjat bo'lmasligi uchun harakat qiladi. Zero, mana shular qiyomat kunida azobu uqubatni ziyoda bo'lishiga olib keladi. Alloh barchalarimizni beamal bo'lishdan va O'zining g'azabidan panohiga olsin!

Bu haqda «Ilm va uning fazilati manoqiblari» nom-li kitobda ko'p oyat va xabarlar keltirilgani sababli kitobimiz uzayib ketmasligi uchun, ularni biz zikr etmadik.

2-FASL. ILM OLISHDA NIYAT QILISH TO'G'RISIDA

Har bir amalning ro'yobga chiqmog'ida niyatning ahamiyati katta. Janob Rasululloh (s.a.v.)ning: «Innamal a'molu binniyati», ya'ni, amallarning ajru savobi ni-yatga qarab bo'ladi,- degan muborak xadislarda, niyat jami holatlarimizga asos ekaniga ishora bordir. Mazkur hadis sahih (ishonchli) hadislardan bo'lib, uni Imom Buxoriy rivoyat qilganlar. Yana Janob payg'ambarimiz (s.a.v.)dan rivoyat qilingan hadisi sharifda:

-Qancha dunyo amali suratida bo'lgan amallar bor, ular niyatning yaxshiligi, to'g'riligidan oxirat amaliga aylanadi. Ya'ni, inson niyatining yaxshiligidan dunyo amali uchun ham savob va mukofot oladi. Qancha oxirat amallari bor, niyatning yomon va noto'g'riligidan dunyo ama-liga aylanadi. Yani, nodurust niyat insonni ibodatlari savbidan mahrum hamda benasib etadi» - deb, niyatga qat'iy ahamiyat berish kerakligini bildirdilar. Demak, amalimiz qanday bo'lsa ham, u dunyoviy yoki uxroviy bo'lsin, niyatimizga bog'liq ekan.

Istagan kishi ham birinchi navbatda niyatini yaxshi qilmog'i kerak. Avvalo, ilm hosil qilish bilan inson Alloh taoloning roziligi, oxirat saodatini maqsad qilishi lozim. Shu bilan o'zining va boshqalarning johilligini va ilmsizligini ketkazishni, dinga hayot baxsh etishni, shariat ahkomlarini qoim maqom etib,

Islomni boqiy qolishiga xizmat etishni niyat qilmog'i lozimdir. Chunki, Islomning boqiy qolishi - ilm bilandir.

Ma'lumki, zohidlik, ibodat va taqvo ilmsiz du-rust bo'lmaydi. Bunga misol etib, «Hidoya» kitobining muallifi shayxul islom jalolatlik imom Bu-rhoniddin Marg'inoniy hazratlarining talabalarga ushbu she'rlarini nasihat tariqasida aytganlarini keltirish mumkin:

*Ilmni kim vositai joh etar,
O'ziniyu xalqni gumroh etar.
Olim agar joh uchun o'lsa zalil,
Ilmi aning jahlig'a bo'lg'ay dalil.
Gar bilsang bolam, olimi beamal
Erur zarar olam uchun, jonu-joh
Talabida qilur dinu-dunyoni fasod.
Budir og'ir halokat, ko'r ushlaganin
Maxkam tutar deb, beilmni borligi.
Ilmsiz obid-u, beamal olim ikkov
Boamal-u, diyonatlik insonga egov.*

-Buzg'unchi, beamal olim va bilganiga beamal kishi katta fasod, buzuqlik esa halokatdir. Ammo johil, il-msiz obid - namozxonu-ro'zador, zohidu parhezkor undan katta fasod, baloyu ofatdir. Har ikkovi ikki du-nyoda o'z dinu imonini mustahkam tutgan kishiga ulug' fitnadirlar.

Bulardan saqlanish insonni ilm cho'qqilarini zabt etishi orqali bo'ladi. Agar ishni bunga zid olib borsa, asta tubanlashib borishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun ilm o'rganmoq farz va shart qilingan.

Odob axloqhaqida ustoz, buyuk imom va shahidi a'lo Sayyid Nosiruddin Abul Qosim hazratlari mukammal kitob yozganlar. Bu kitobni talabalar va din ishiga xizmat qilguvchilar o'qib o'rgansalar, katta foydani ihtiyor qilgan bo'lardilar. Ba'zi ustozlar yod olsinlar deb ham tavsiya qilgan ekanlar.

Hayotimizda ehtiyoj tushadigan har bir ilm va kasbni o'rganish, uni tatbiq etish shart bo'lgani kabi bu kitobdagilarni ham bilmoq juda zarur. Buni kunlik muhtoj bo'lganimiz taomga o'xshatish mumkin. Taom hayotimizni tiklab beruvchi asosiy omildir. Bemor kishining dori darmonlarga ehtiyoji tushadi. Bu boshqa il-mlarga bo'lgan hojatga o'xshaydi.

Ilm olish bilan inson Alloh taoloning ne'matlariga shukr etishni niyat qiladi. Chunki, shokir bandalariga ne'matlarini ziyoda va barakatlik qilishga Haq taoloning va'dasi bor.

Ilmga jonfidolik qilish haqida Imom Muhammad ibn Hasan (r.a.) shunday deganlar:

-Agar odamlar menga qul bo'lganda edi, ularni har birini qullikdan ozod etardim va ularni xo'jayinlari, quldor egalaridan xalos etardim. Bundan yolg'iz maqsadim, ular faqat ilm o'rgansinlar va bilimlarini kamolga yetkazsinlar.

Ulug' donishmandlardan biri:

kim ilm lazzatini, uning halovatini izlasa va amap qilish mazasiyu rohatini topsa, insonlardagi narsalarga kam rag'bat qiladi, qiziqmaydi. Ta'ma qilishga o'zini yo'latmaydi.

Imom A'zam Abu Hanifa (r.a.) ustozlari shayxul islom, Hammod ibn Ibrohim ibn Ismoil assig'oriy al-Ansoriy hazratlaridai quyidagi baytni keltiradilar:

*Oxiratni dedim, fayzu-zafar topdim,
Dunyoni dedim, xavfu-xatar topdim.
Oxiratni dedim, topdim fazlu kamolot,
Dunyoni dedim, topdim xorlik va malomat.
Oxiratni dedim, keldi rizvonu jannat,
Dunyoni dedim, keldi xasratu nadomat.*

kim oxirat kuni va'da qilingan kun uchun ilm talab qilsa, darhaqiqat bu banda Alloxdan, haq yo'lga irshod etuvchi Zotdan fayzu fazilat topib, ko'p jihatlarda g'olib bo'lib, zafar quchibdi. Ammo, odamlar xurmat, e'tiborini topish uchun ilm talab etuvchiga xasratu nadomatlar bo'lsin!

- Sen albatta bunday yomon niyatdan saqlan va qalbingni kechinmalariga ehtiyot bo'! Parvardigoro!
Har qanday yomon niyatlardan o'zing panoh va najot bergin!

Ammo, amri ma'ruf va nahiy munkar qilish uchun, haqni, shariati islomiyga ahkomlarini tanfizi, ya'ni joriy qilish, amalga oshirish uchun, dinni kuvvatlash, ulug'lash va e'zozu ikrom qildirish uchun boylik, obro', nufuzni ham ilm olish bilan birga talab qilish joizdir. Shunda ham haddan ziyoda emas, balki amri ma'ruf va nahiy munkar qoim bo'ladigan miqdorda hurmat-e'tibor, davlat talab qilishi kerak bo'ladi. Bu masalani har bir talaba yaxshilab o'ylab olishi zarur. Chunki, ilm hosil qilishda inson ko'p mashaqqat chekadi. Shunga muvofiq, uni kerak o'rinda obro' va mol-dunyosi bilan himoya qila olishi shart.

Mashoyixlarimiz bu haqda:

-Ilm hosil qilish go'yo igna bilan quduq qazib, suv chiqarganchalik mehnatga o'xshasa, hol ilmiga yetishish go'yo kiprik bilan quduq qazib, suv chiqarganchalik chekilgan mashaqqatga o'xshaydi,- deganlar.

Ma'lumki, igna ham, kiprik ham qazish qurollari emas. Bu hikmatlik so'zlar ilm egallash juda qiyin, mashaqqatli ish ekaniga ishoradir. Shuning uchun, uni xor va xaqir, arzimas va foniy - yo'qlikka yuz tutuvchi dunyoga, davlatga sarflamaydi, uni almashtirmaydi. She'r:

*Dunyo noqisning noqisrog'i erur,
Oshig'u-shaydosi xorning xorrog'i erur.
Sehru-jodusi ila karu-ko'r aylar,
Qilmishiga o'zini hayronu-lrl aylar.*

Bu dunyo — noqisrokdanda, kamdankamroq, juda noqisdir. Dunyoga oshiqu-shaydo esa undan xorroq, be-choradan bechoraroqdir. Dunyo o'z sehri bilan kishini kar va ko'zini ko'r qilur. Shuning uchun ham ular o'z ilmlaridan dalilu isbotsiz hayron qoluvchi, xasrat chekuvchidir.

Demak, ahli ilmlar o'zlarini ta'magirlik, ya'ni umidvorlik illatidan saqlashlari kerak ekan. Aks holda, ilmning samarasiga nisbatan dunyo matolarini umid qilish bilan, ilmni va o'zlarini xor va hurmatsiz etgan bo'ladilar. Shuningdek, ilm va ilm ahlini xor va bebro' qiladigan o'rinlardan o'zlarini ehtiyot qilmoqliklari kerak bo'ladi.

Ahli ilmlar xususan, tolibi ilmlar kamtarin, kamsuqum bo'lishlari kerak. Tavozulikni o'zlariga kasb qilsinlar, u esa mutakabbirlik bilan xorlikni o'rtasidir.

Iffatli bo'lmoq yuksak insoniy fazilatlardan sanaladi. Iffat - poklik, gunoh va ma'siyatdan forig'-lik, har jihatdan pokizalik demakdir. Kengroq qilib bularni odob-axloq kitoblaridan bilib olinadi. Adi-bul Muxtor nomi bilan mashhur, shayxul islom, ruknul islom, hazrati ustoz bir she'r aytganlar:

*Husni xulqda taqvo bor,
Taqvodorga shikastlik yor.
Kamtarinlik, shirinso'zlik
Komillik karvonin tortar.
Sultoni komilning shayxlar*

Maktubiga javobin o'qi: «Siz yaxshisiz, biz yomon, Siz bug'doysiz, biz samon!»

Shubhasiz, tavozulik muttaqiylarning xislatidir. U bilan inson o'z maqsadlariga hamda ulug'liklariga noil bo'ladi. O'z ilmi va xunarini qolaversa, obro' e'tiborini yuksaltiradi. Johil, ilmsiz kishini o'z holini ko'rib ajablanishi, o'ziga o'zi bino ko'yishi aslida juda xunuk ishdur. O'zini sa'id, baxtlik insonlardan hisoblaydi. Vaholanki, oqibatda kim bo'ladi, umri qanday xotima topadi, shaqiy-badbaxtlardan bo'ladimi? — buni o'ylab ko'rmaydi.

Kamtarga kamol, man-manga zavol, deganlaridek, kamtar, xoksor inson o'zining go'zal xulqu-odobi bilan doim ishi rivoj va martaba topadi. Chunki, o'zining haddini saqlay olishi bilan, o'zini mumtoz tutmasligi bilan kishilar ko'nglida hurmat va e'tibor qozonadi. Man-man, kekkaygan kishi esa, ko'zi ko'r, qulog'i kar, qalbi kulf bo'ladi, Ishlariga ajablanib, o'zidan uzoqlashib, o'z-o'ziga ishonib asta halokatga yaqinlashadi. Mansabiga suyanib, boshqalarni mensimay qo'yadi. Nati-jada, o'ziga havasi kelib, mag'rurlanib qoladi. O'zini ulug'lardan hisoblaydi. Kibriyo - ulug'lik, kattalik -yaratgan Parvardigorimiz Alloh Zul Jalolga xos si-fatdir.

Imom A'zam Abu Hanifa (a.r.) shogird va ashoblariga shunday der ekanlar:sallalaringizni ulug'lang! Yenglaringizni keng bo'lsin va salobatlik kiyininglar!

Ushbu so'zlar faqat ilm va ilm ahlini ulug'lash va boshqalar xor va past nazar bilan ko'rmasliklari uchun aytilgan.

Salla - Islom shiori va ulug'ligining belgisi. Uni haq ma'noda taslim bo'lganlar baxtlik boshlariga kiyadilar. Salla kishini oxiratga imoni borligini, umri tugashini va bunga ishonishini - o'limni tan olishining alomatidir. Komil imonlik kishi Rasululloh (s.a.v.)ning muborak sunnati saniyalarini amalga oshiruvchiroq bo'lib qoladi.

Talaba kiyimlarini pok va saranjom tutishi, sellasini oppoq qilib kiyib yurishi kerak. Bunday kiyimlik kishi boshqalar ko'nglida dinga nisbatan xayrli tasavvur tug'dirishi kerak. Tolibning odobi, kamtarligi va boshqa fazilatlari ko'ngildagi fikrni quvvatlashi zarurdir.

Imom A'zam hazratlarining shogirdlari imom Abu Yusufga bergan keng qamrovli vasiyatlari bor bo'lib, uni o'qish, o'rganish ham juda foydalidir. Uni hazrat shogirdlari yurtlariga kaytib ketayotganlarida berganlar.

Imom Abu Yusufning shogirdlari shayxul islom, imom, hujjati aimma Ali ibn Abu Bakr hazratlari: -Men shahrimga qaytayotganimda ustozim bu vasiyatni yozib olishimni buyurdilar,- deb eslaydilar.

3-FASL ILM, USTOZ VA SHERIK TANLASH VA BU ISHDA MUSTAHKAM BO'LISH HAQIDA

Talaba ilm va kasbni dunyo va oxiratga foydasi ko'prog'ini tanlashi kerak. Ilmda tavhid ilmi va aqidani birinchi navbatda o'rganadi.

Tavhid ilmi imon va e'tiqod masalalarini ilmiy, asosli dalillar bilan talaba o'rganishi shart. Zero, muqallid, ya'ni ota-ajdodlariga ergashuvchining imoni durust bo'lsa ham, dalil va hujjatni tark etgani uchun qattiq gunohkor bo'ladi.

Allohning vahdaniyatini Qur'oni karim va ahodisi nabaviyaga asoslanib bilib olmoqligi hamda uni zarur o'rinda keltira olishga tirishishi kerak.

Aqida masalarini qadimgilarini, ya'ni janob payg'ambarimiz va sahobai kiromlar davri saodatidagilarini tanlashi lozim. Yangi paydo bo'lganlarini tanlamaydi, chunki keyin chiqqan narsalar Qur'onu-hadisga xilof bo'ladi. So'fiy Allohyor (r.h.): Mahkam tutgin jamoat e'tiqodin, Narisolgin muxolif ijtihodin! - deb keyingi paydo bo'lgan aqidaviy masalalar, suluklar zalolatga boshlaydigan yo'l ekanini bildiradilar. Sapaf ulamolar ham:

-O'zingizga atiq, eski ya'ni, aslga yaqin vaqtda mav-jud bo'lgan ilmlarni oling. Ayniqsa, aqida ilmini sofini tanlab oling. Yangi paydo bo'lganlaridan saqlaninglar,- deganlar.
Sen ham keyin paydo bo'lgan ixtilof va janjalga sabab bo'ladigan aqida masalalaridan uzoq bo'l va bu ish bilan shug'ullanishdan tiyilgin!

Chunki, bu nizolarninghammasi buyuk zotlarning in-qiroz va halokatlaridan so'ng zohir bo'lgan. Bu talabani ilm hosil qilish, fiqh asoslarini o'zlashtirishdan chalg'itadi, umrini zoye o'tishiga sabab bo'ladi. Qal-bda dushmanlik tug'diradi. Vaholanki, bu kabi ishlar qiyomat kuni yaqin qolganining alomatlaridan bo'lib, ilm ko'tarilgani, fiqhning qadrsizlanganini bildiradi. Ushbu ma'nolarning hammasi hadisi sharifda vorid bo'lgan.

Ammo ustoz tanlashda asosan kuyidagilarga ahamiyat qilish kerak:

- Olimroqbo'lgan;
- Parhezkor va taqvodorroq bo'lgan;
- Yoshi ulug'roq va ko'p tajribali ahli ilmni ustoz-likka ixtiyor qilmog'i kerak.

Shu shartlar asosida imom Abu Hanifa (r.h.) hazratlari o'z ustozlari Hammud ibn Sulaymon janoblarini ko'p fikr va taammul yuritganlaridan keyin tanlagan ekanlar. Bu havda Imom A'zamning o'zlari:

-Men u kishini ulug', mo'ysafid, salobatu viqorlik, yumshoq ko'ngil, hushmuomala, sabru matonatli ko'rdim,-deb eslaydilar,- shuning uchun ul zotning huzurlarida qoldim, mustahkam vasobitturdim. Natijada ustozimning fayzu barokotlari bilan o'sdim, yetuklik pilla-poyalarida ildam qadam tashladim.

Haqiqatan ham, bu zot yetuk, komil va ulug' inson edilar.

Samarqandlik donishmand:

-Menga bir yigit ilm olish haqida mashvarat soldi. Buxoroi sharifda ilm olishni azim qilganini, boshqalarning ham fikrlarini bilish niyati borligini izhor qildi.

Xuddi shunday har bir ishda maslahat solish, fikr almashish shartdir. Alloh taalo Kalomi majidida janob payg'ambarimiz (s.a.v.)ni mashvarat va maslahat bilan o'zaro kengashib ish yuritishga buyuradi. «Sho'ro» surasining oyatlarida mo'minlarning axloqi hamidalarini vashf etib: «Ularning ishlari o'zaro kengashdir»,- degan.

Shuninguchun, janob Rasululloh (s.a.v.) xattouy yumushlarini ham ashobi kiromlar bilan maslahatlashib hal qilard edilar. hazrat Ali (r.a.): kishi maslahat"so'rab halok bo'lgan emas,- deganlar. Dono xalqimiz: «Kengashli to'y tarqamas»,- deb bejiz aytmagan.

Kengash, o'zaro maslahat bilan qilingan ish puxta va pishiq bo'ladi. Oqibati nazardan o'tkazilib, ziyon va zarardan saqlanish hamda imkon qadar foydali va sermahsul bo'lib ro'yobga chiqishi ta'minlanadi.

Donishmandlar kishilarni uch toifaga taqsimlaganlar: biri butun va to'liq kishi, yana biri yarim kishi va oxirgisi esa hech narsa bo'lmagan kishi.

Birinchisi, qadri butun kishining to'g'ri fikri, o'z mulohazasi bor. Shunday bo'lsa ham, albatta maslahatlashib ish qiladi.

Ammo, ikkinchi toifalar yuqoridagi foydali sifatarning biridan mahrum kishilardir. Fikri bo'lsa, maslahatlashmaydi yoki aksincha, boshqalarning mulo-hazalari bilan qiziqmaydi. Fikri ham tez va yeson o'zgaradigan bo'ladi. Har kimning maslahati ma'qul kelaveradi. Ya'ni qay ishda unga foyda borligini o'zi yaxshi bilmaydi. Yoki foydasini zararga aylantirib qo'yadi, o'zboshimchalik qiladi va hakoza.

Ammo uchinchi toifa, qadrsiz kishilarda o'z fikri, mulohazasi bo'lmaydi. Shu bilan birga maslahatlashmaydi, boshqalarning fikrlariga qo'shilmaydi, ray'ini hurmat ham qilmaydi.

Demak, inson komil, izzat-ikromli, jamiyat va oilasida o'z mavqeini topishi uchun fikru mulohazasiga har jabhada ega bo'lish kerak. Shu bilan barobar, uni to'g'ri va foydali bo'lishi alohida ahamiyatlidir.

Hazrati Ja'fari Sodiq hazrati Sufyon Savriy (a.r.)ga:

-Ey, Sufyon! Dunyo va oxirat ishlarinda, albatta, imonli va taqvoli kishilarga maslahat sol. Ular bi-lan kengashib yur!- deganlar.

Bu hikmatda ushbu nozik nuqtapar ahamiyatlidir:

birinchidan, kishi o'z fikriga ega bo'lishi kerak;

ikkinchidan, fikrining to'g'ri bo'lishiga harakat qilishi kerak;

uchinchidan, har bir ishda katta yoki kichik, dunyo yoki oxirat ishlariga aloqador bo'lsin maslahatlashmog'i kerak. Boshqalarning ham fikr va mulohazalarini o'rganishi, e'tibor qilishi faqat o'zining foydasidir;

to'rtinchidan, maslahatgo'ylar taqvoli, aytganiga o'zi ham amal qiladigan insonlar bo'lishi maqsadga to'g'ri yo'naltiradi.

Ilm o'rganish eng oliy martabadagi ishlardan hisoblanadi. Naql qilinadiki, ilm talabida bo'lmoq nafl ibodatlar qilishdan ko'p marta afzaldir. Shuning uchun, ilm talab qilishda maslahat, kengashga solish zarur va vojibroqdir. Ulug' donishmand:

-Agar Buxoroi sharifga ilm hosil qilish va haqiqiy ustozni topish maqsadida borsang, ixtilofli masalalar va turli savollar topib, u joydagi ahli ilm va ulug' ustozlar bilan bahs, munozara qilishga shoshilma! Ulug' imomlar o'rtasidagi ixtilofli masalalarda muzokaraga oshiqma! Balki ikki oy sabr qil, to bir ustozni o'zingga tanlab, u xakda yaxshilab o'ylab fikr yuritgaysan. Ustoz to'fisida darhol xulosa chikarishga shoshilma!

Agar Buxoroi sharifga kelib, sinamay biron ustozdan saboq olishni boshlasang, uni bilmaganing uchun keyinroq dars o'tish uslubi seni qiziqgirmay ko'yishi mumkin. Natijada o'sha darsga ham, ilmga ham qiziqi-shing qolmaydi, xatto uygonmaydi ham. Bu darsni tark etish va ustrzdan uzilish bilan tugaydi. Maqsading hosil bo'lishi uchun yana boshqa ustozni izlaysan, unda ham dars boshlab, avvalgi ishlaringni takrorlaysan.

Shuning uchun Alloh ilmingga baraka bermaydi. Ilmda darajaga ega bo'lsang ham na o'zing, na boshqaga naf bera olasan.

Buning zamirida yana bir ko'z ilhamas sir bor. Tark etgan ustozlarning ko'nglini ranjitganingdir. Zero, bir harf o'rgatgan ustozning roziligini olish, qanday ustoz bo'lsada, uni hurmat qilish va bu to'g'rida va'da qilingan lutfu inoyatni topish shogirdning hayotiy mazmuniga aylangan vazifasi bo'lmog'i shart. Shuning uchun ham bu ishda yaxshilab tafakkur qil! Ilm olish muhim va nozik masala bo'lishi bilan birga, unga ustoz tanlash ham o'ta muhim va zarur masaladir. Ko'p maslahat va kattalarning ko'rsatmalarini olib, mazkur shart-sharoitlarning ko'pini o'zida mujassamlagan bir ustozni top! To uni tark etish va darslaridan qolishga ehtiyoj sezmagin! Mana shunda ta'liming ba-rakotli va xayrli bo'ladi. Ilming foyda beruvchi va o'zing manfaatli ilm sohibi bo'lish uchun ustoz huzurida sobit va mustahkam turasan.

Bilgilki, har bir ishda sabru chidamlilik, qanoatli hamda sabotli kabi yuksak fazilat egasi bo'lish, o'sha ishni komil egallashda asl va asos hisoblanadi. Afsuski ushbu fazilat insonlarda topilmaydi, kam uch-raydigan noyobxislatdir. She'r:

*Oliylikka intilganga darkor harakot, ammo
Kishilarda kam uchraydur sibotumatonat.*

Bir donishmand: «Bir soat sabr qilmoq shijoatdur», deganlar. Shuning uchun ham, talaba ustoz oldida sabot, sabr va yuksak qanoat bilan qoim bo'lishi kerak. Uni mehru shafqatini va xayrli duosini qozonsin.

Bir kitobni oxirigacha o'qib tugatmasdan, boshqa ki-tobga o'tmasin. Shuningdek, bir fanni kamolga yetkazmasdan, boshqasimi ixtiyor qilish yoki zarurat bo'lmasa, boshqa shaharga ko'chishga jazm etmasligi kerak. Aslida bu ilm ofatlaridandir. Chunki, imldan chalg'itadi va boshqa narsaga majbur qiladi. Qalbni befoyda narsa bilan o'raydi. Vaqtini zoye ketkizadi. Eng zararlisi, muallim ko'ngliga aziyat keltiradi. Muhabbatini so'ndirib, o'zi ham ko'p ozor chekmog'iga sabab bo'ladi.

Talaba nafsu havosi chaqirayotgan narsalarga qar-shilik qilishi va shafqatsiz bo'lishi hamda og'ir, sabr-li bo'lishdek yuksak axloqiy fazilatlar bilan sifatlanishi kerak. She'r:

*Nafsu havoyim meni yo'ldan urdi
Sharmandalar anhoriga tuban surdi.
Yuzim qaro qildi, ilgimda shay yo'q,
Hay huzurida dilimda hayo, sa'y yo'q.
Do'stim aytdi, buning davosi bordir,
Nafsu havo kushandai g'avg'osi dordir.
Osib bergin orom dardmandalarga,
Ibrat bo'lsin uchun sharmandalarga.
Havoi nafsga qarshi kurash emas oson,
Matonatu bardoshni mahkam tutsin inson.*

Haqiqat shuki, nafsu havo yo'li xorlik va sharmanda-lik yo'lidir. Agar bilsang, nafsu havoni dorga osadigan amal, uni xor va sharmanda yana ham sharmanda qiladigan joyi amaldir. Bu oson emas, kim nafsga qarshi kurashar ekan, unga ko'p musibat va imtihonlar yog'ila boshlaydi. Albatta sabr va qanoatni kasb qilsin.

Donishmandlar: Orzu umidlarga erishish qop-qop mehnat va imtihonlar ustidadir.

Quyidagi hikmatni hazrat Ali (r.a) aytganlar:

Ogoh bo'lkim, ilm va uning fayzu ravnaqi olti narsaga rioya qilinganda hosil bo'ladi. Ularning barchasini bayon etay:

Zakovat - ziyraklik, ilmga chanqoqlik, sabru-qanoatla yetuklik - kifoyatlik, ustoz irshodi yo'llanmasi, hamda uzoq vaqt darkor.

Sherik, hamxona tanlashda tirishqoq, jiddiy, parhezlik, taqvodor hamda mustahkam irodali, xulqi mustaqim o'zgarmaydigang va fahm-farosatli, tushunadigan va tushuntira oladigan kishini ixtiyor qilish lozim. Ta-biiyki, dangasa, e'tiqodi sust, sergap, buzg'unchi va fitnachilik xislati bor kishidan uzoklashishi kerak.

Hikmatlarda: Kishining kim va qanday ekanini o'zidan so'rama! Balki uning yaqinlariga, do'stlariga qara! Aql bilan nazar qil! Chunki inson do'stlariga ergashadi. - Kimki, tilasang bilay, maqolin angla, Aslin desang anglayin, fiolin angla. Kirdikorig'a boqib asl holin angla, Aslig'a dalil aning hisolin angla.

Ular yomon va noshoista fe'lu xulqlik bo'lsalar, zud-lik bilan ulardan uzoqlash. Agar yaxshi va ijobiy fe'-llik bo'lsalar, ular bilan do'stlash. Samimiy munosa-batlar o'rnat. Shunda to'g'ri yo'l topasan, hidoyatga erishasan. She'r:

*Yaxshi libos tanga oroyish,
Yaxshi ko'ldosh jonga oroyish.
Kishi aybing desa, dam urmag'ilkim, ul erur ko'zgu,
Chu ko'zgu tiyra bo'ldi, o'zga aybing zohir aylarmu?!*

Har qanday holda bo'lsangda, dangasa bilan do'stlash-ma, hamsuhbat bo'lma! Qancha solih, yaxshi insonlar bor ediki, ular sheriklarining buzg'unchiligi, yomonligi bilan buzildilar, yomon otliqqa aylandilar. O'zini qattiqqo'l qilib ko'rsatadigan va bezbet kishi dushmanimdir. U kul ichiga qo'yilgan cho'g' kabidir, kul esa cho'g'ning o'chib qolishiga sabab bo'ladi. Ya'ni, sen ham bir cho'g' misoli

bo'lsang, cho'g'ni alangalatmay, maqsadga yetkazmay uni o'chiradi.

Xulosa shuki, qozonga yaqin yursang qarosi yuqar deb, tanlangan sherik qanchalik izlanuvchan, tirishqoq va odo-bu axloqi hush bo'lsa hamda taqvoyu parhezda yo'l boshchi bo'lishi ayni muddaodir. Shubhasiz, bu kabi fazilat-li sifatlarni sherik va yaqinida yurganlarga ham yuqtirishi, xulqlantirishi mumkin. Shunday qilib, o'ziga ham, o'zgaga ham naf beradigan ilm hosil qilishiga asosiy omil bo'ladi.

*Kimniki aylay der esang mahraming,
Ko'p sinamay aylamagil hamdaming.*

Janob paygambarimiz (s.a.v.):

-Har bir go'dak islom fitratida tavallud topadi. Biroq uni yahudiy qiladigan ham, nasroniy qiladigan ham, majusiy qiladigan ham ota-onasidir,- deb tarbiyaning nozik tamonlariga ishora qilyaptilar.

Ushbu purhikmat so'zlarni zohiriy ma'nosiga qarab, yaxudiy farzandlarini yaxudiy qilib, nasroniy nasroniy xristian qilib, majusotashparast bolalarini o'tga talpinuvchi qilib tarbiya qilar ekanlar, deyish mumkin.

Ammo uni boshqa tomondan tahlil qilsak, musulmonga Tangri taalo fazli bilan ne'mat va omonat qilib farzand beradi. Noshukrlik va beparvolik ko'chasiga kirib, bolaning tarbiyasiga qaramasa, uni ilmli, xunarli qilmasa, dinini, shariatini o'rgatmasa, axloq-odob bermasa, kelajakda bu farzatsd yaxshilik, yomonlik, to'fiegrining, haq va nohaqning farqiga bormaslikda yaxudiy va nasroniy xatto majusiydan ham farq qilmay qoladi, deb janob Rasululloh (s.a.v.) tanbeh beradilar.

Muallif r.h.ning ta'biri bilan aytganda, ota-ona bolaga qanchalik yaqin bo'lib, ijobiy ta'sirlarini o'tkazganlari kabi, sheriklar ham, bir-birlariga ta'sirlarini o'tkaza biladilar. Fors tilidagi quyidagi hikmat ham bu fikrlarni tasdiqlaydi:

*Yori bad badtar buvad az mori bad,
Bahaqqi zoti pok Alloh us somad.
Yori bad orad tu ro sivoye jahim!
Yori neku gir, toyobi na'im!
Hayovu adab birla tuzgil maosh,
Yana ayla ta'zimu hurmatni fosh!
Ne el yori bo'lsang, alar rangi bo'l,
Nechuk bor esang, tutqil ul sari yo'l!*

Yomon do'st, xulqu maqsadlari g'arazlik hamroh zahri qattol ilondan ham yomonroqdir.

Beniyozi, behojatlik Allohning pok zotiga qasam ichamanki, Yomon do'st seni jahannamdan boshqa joyga olib bormas. Haqiqiy yaxshi do'st ihtiyor qilgilki, To u birla ne'matlarga, jannati na'imga yetgaysan!

*Yerda qaicha bordur karomat,
Bilmog'ingga kerak farosat.
Yakto ulug'lig'in ayla nazorat,
Kamtar kamoliga topgil ibrat.*

Ilm va ilm ahllariga ham, shunday nazar qil. Ular bilan do'stlashganlarning holini ko'r. Oqibatlarini qanday go'zal va har jihatdan muvaffaqiyatlik ekanini o'yla. Sen ham do'stingdan ibrat ol, uni mumtoz et. Chunki, do'st do'stning ko'z gusidir.

*Kim bu chaman ichra xiromon erur,
Barchasi bir-biriga mehmon erur.
Har kishikim, or esa yore anga,
Har kishikim, yor esa bore anga.
Yor uldurki, har nekim o'ziga
Istamas, yorig'a ham istamag'ay.
O'zi istarki, yor uchun o'lgay,
Ani mundoq sharik aylamagay.*

4-FASL ILMNI VA ILM AHLINI ULUG'LASH HAQIDA

Bilgilki, tolibi ilm ham, tolibi kasb-hunar ham faqatgina ilm va ilm ahlini hurmatini o'z o'rniga keltira olishi uni hurmatlab, ta'zimini ado eta olishi bilangina ilmga, kasbga erishib, ulardan muvaf-faqiyat ila manfaat topadi. Ustozni hurmatiga e'ti-bor va uni qat'iyan ulug'lash, salobatli tutish esa alohida ahamiyat kasb etadi. Donishmandlarimiz:

Hurmat saqlash toat-ibodatdan ko'ra afzalroqdir,-deganlar. Yana bir ulug' zotdan:

-Ilm afzalmi yoki odob?- deb so'rganlarida, ul zot:

-Odob afzal,- deb javob berganlar.

Haqiqatda ham, go'zal xulq, odob har qanday olimu-xunar egasining benazir ziynatidir. Yana shunday mo'ta-bar insonlardan:

kim nimaga erishgan, fazilat va daraja topgan bo'lsa faqat hurmat, odob saqlash bilan erishibdi. Kimki o'z obro'-e'tiboridan, erishgan fazilatidan ayrilgan bo'lsa, bilsinki, u faqatgina bu ayrilqini odob saqlashni loyiq ko'rmagani, hurmat va e'zozni tark qilgani sababidandir,- deb ogoh qiladilar. Yana: -Ogohlik, ziyrak fahm bilan bir oz fikr qilgin, inson gunohu ma'siyat bilan imondan ajrapmaydi. Balki izzat-ikromni va odobni tark etgani uchun kofir bo'ladi.

Farishtalarga dars o'tagan Iblisni yodingga ol! U beodoblik va tarki ehtirom-la Alloh taoloning rahmat dargohidan quvildi, Unga osiy bo'ldi.

Vahhobiylarni ko'r! Kattalarga hurmatlari, kichikka izzatlari yuzakilikka, yohud yo'qlikka yuz tutgani sabab ustozning ulug'ligini e'tirof etmadilar. Barcha us-tozlarining norizolik dastorlarini boshlariga qo'yib, ustlariga duoibaddan iboratliboslar kiydilar. «Ilmu taqvolari» bilan muborak, pok dinimizga qancha zarar keltirdilar. Ushbu harakatlari natijasida to'g'ri yo'ldan chiqdilar, Allohning roziligiga muyassar bo'ladigan yo'ldan adashib, dunyoga, shayton rizoligi tomoniga o'tdilar.

Musannif (a.r.) hazratlari, muallim va ta'lim-tarbiya beruvchi insonni hurmatini qoim qilish, ular huzurida odobu ahloq sulukotlariga rioya qilish bevosita ilmni hurmati, ta'zimidan sanaladi, - deb qayd etadilar. Hazrati Ali (r.a.)ning ushbu so'zlarini gapimizning tasdig'i desak, mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Hazrati Ali aytdilar:

- Menga bir dona harf o'rgatgan kishining quliman. Xohlasa sotsin, xohlasa qullikdan ozod qilsin, xohlasa kul qilib ishlatsin.

Aqli raso insonga bundan ehtirom qilinishga eng haqdor va loyiq zot muallim, ustoz ekani ma'lum bo'ladi. Kishi iymonining belgisi shubhasiz, ustozning hurmatiga va duoi xayriga sazovor bo'lishidir.

Ustozni izzat-ikromini o'z o'rniga qo'yish maqsadida hadya va xayru ehsonlar qilish afzal ishlardan hisoblanadi. Masalan, bir harf o'rgatsa, ustozga ming dirham hadya qilmoq nihoyatda xayrli amaldir. Bordi-yu, dinningda, imon-e'tiqodningda muhtoj bo'lgan masalada bir harf ta'lim bersa, u inson sening dindagi otang, padari buzrukvoringdir.

Shayxul Islom buyuk imom, muhtaram ustozimiz Sadiduddin Sheroziy hazratlari:

-Bir kishi o'g'lini olim, fozil bo'lishini orzu qilsa, olimu faqihlarning, ilm yo'lida yurganlarning haqlarini, ya'ni hurmatlarini rioya qilmog'i lozimdir. Bu ta'zimlarini o'rniga keltirish va hadyalar berish ila bo'ladi. Agar o'g'li olim bo'lib yetishmasa, unda albatta nevarasi olim bo'ladi,- deganlar.

Ustozning mehru muhabbatiga, e'tiboriga loyiq bo'lishni istagan shogird avvalo quyidagilarga amal qilmog'i lozim:

- Ustozning oldiga tushib yurmaslik;
- Ustozning o'rniga o'tirmaslik;
- Huzurlarida ruxsatsiz gapirmaslik;
- Malol keladigan bo'lsa, dars vaqgida ko'p savol bermaslik;
- Darsdan tashqari savolni vaqgida so'rash qoidalariga rioya qilish;
- Darsga kech yoki barvaqg kelish;
- Ustozni bezovta qilmaslik;
- Ustozning eshiklarini taqillatmaslik, balki o'zlari kelishlarini yoki chiqishlarini sabr qilib kutish.

Mazkur amallarning samarasi - ustozning roziligini topish, ko'nglida muhabbat paydo qilishdan iborat. Shuningdek, norozi qilib qo'yishdan, g'azabidan saqlanish ham hosil bo'ladi.

Ustoz gunoh va ma'siyatga buyurmasa, barcha farmonlariga itoat qilmoq, so'zsiz bajarmoq shartdir. Shogird ustoziga o'zini doim bo'ysungan holda ko'rish ilmi hosil etishiningomilidir. Janob payg'ambarimiz (s.a.v.):

-Xoliqqa, ya'ni Allohtaologa osiy va gunohkor bo'ladigan ishda mahluqqa, ya'ni biror kimsaga itoat yo'q, -deb ogohlantiradilar. Demak, bundan boshqa barcha buyruq va ko'rsatmalarini sidqidil bilan ado etish bilan ustozining rizoligini topadi.

Zero, ilm Allohning mulki va ulug' ne'mati bo'lib, o'zi saralab olgan bandalariga in'om qiladi. Shunday ekan, Janob payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning muborak hadislar ma'nosiga ko'ra, tolibga uch turli kishilarning duolari bilan ilm hosil bo'ladi: ustoz, ota-onasi va o'zining kechalari shikastalik bilan qilgan ibodatlari, duolari natijarida unga ilm hosil bo'ladi.

Kitob o'qish, dars tayyorlash, saboq olish, mukolama qilish kabilar bilan ham, ilm hosil qilish mumkin, lekin u yodda qolmaydigan, yoki zarur vaqtda foyda bermaydigan ilm bo'ladi.

Ogoh bo'l! Ustozning roziligi, duosi senga suv va havodek zarur, shuningdek, kelajagingda asosiy saodat poydevoridir. Ustozni hurmatini o'zida kasb etgan amallardan yana biri ustozning farzandlarini, yaqin bo'lganlarini hurmat qilish, odob saqlash hisoblanadi. Shayxul islom «Hidoya» kitobiningsohiblari, ustoz Burhoniddin Marg'inoniy hazratlari hikoya qiladilar:

-Buxoroi sharifning katta allomai kiromlaridan biri dars halqasida edilar. Dars asnosida goho

o'rinlaridan turib ko'yardilar. Ziyrak toliblari buning sa-babini so'radilar. U zot kamoli ehtirom bilan:

- Mehribon ustozimning farzandlari ko'chada bo-lalar bilan o'ynab yuribdilar. Goh o'ynab eshik oldiga kelsalar, darhol ustozimni hurmatlari uchun o'rnimdan turyapman, - deb javob berdilar.

Yana hikoya qiladilarki, Imom Buxoriy hazratlari (r.h.) bir muddat Makkai Mukarramada dars o'taganlar. Bir ziyoratchi Buxoroi sharifdagi ustozlaridan salom va maktub olib keladilar. Shunda, ustozlarining yurtidan kelganlarini bilib, kuchoq ochib ko'rishib, hurmat izhor qilganlar. So'ng, salom xabarini eshitganlarida, Buxoroi sharif tomoniga yuzlanib, salomga alik olib hurmat bajo keltirganlar. Keyin maq-tubni ikki ko'llab olib, tabarruk qilib, ehtirom bilan xatni o'qiganlari aytiladi.

Qarang, qanday ibratli voqea bo'lgan ekan, ustoz hazratlari uzoqda, g'oyib bo'lsalarda, huzurlarida turgandek hurmat bajo keltirdilar. Balki ulug' al-lomai zamonlarning o'z davrida yetishgan baland ilmiy darajalarining omillardan biri shu bo'lgan bo'lsa, ajab emas.

Hozirgi tolibi ilmlarimiz ham shunday omillardan bahra olib, yana diyorumiz shuhratini ilmu taraqqiyot sohasida ko'klarga sarafroz etadigan ulamoi za-monlar bo'lib yetishsalar edi, Janobimiz (s.a.v.)ning: «Dunyoga ta'lim beruvchilar bu tomondan chiqadi», -degan bashoratlari yana isbotini topgan bo'lur edi.

Hazrat qozi Imom Faxriddin al-Arsobandiy Marv viloyatida barcha imomlarning raisi edilar. Marvning sultoni bu zotni g'oyatda hurmatlar edilar va:

-Faqatgina ustozimning duolari sharofati bilan bu mansabga erishdim. Hurmatlarini o'rinlatishga harakat qildim. Hazrat uyetozim qozi Imom Abu Yazid addabbusiy (a.r.)ning xizmatlarida qush misoli uchar edim. Kiyimlarini yuvib, poyabzallarini tozalab, taomlarini hozirlar, ustozim ovqatlanib bo'lgunlari-cha, o'zim tanovul qilmas edim,- deb yod etadilar.

Yana bir ulug' zot ushbu voqeani aytib berganlar. Shayxul Islom buyuk imom, shamsul aimma hazrati Xalvoniy ma'lum bir sabab tufayli, Buxoroi sharif atrofidagi qishloqlarning birida bir necha kun yashaganlar. Shogirdlaridan Shayxul Islom, Qozi Abu Bakr az-Zaranjiy hazratlaridan boshqa barchalari kelib, us-tozlarini ziyorat etdilar. Kunlarning birida ustoz bu shogirdni uchratib qolib:

-Nega meni ziyoratinga kelmading?- deb, malomat bilan ko'ngillaridagi muhabbatning darz ketganiga ishora qildilar.

-Men munis onajonimning xizmatlari bilan mashg'ul bo'lib, ziyoratingizga kela olmadim, - deb uzr so'radilar.

-Umringizning uzoq bo'lishiga nasiba olibsiz, ammo ilmingiz ravnaqi, darsingiz rivojini rizqlantira olmabsiz, bu nasibadan bebahra qolibsiz,- degan ekanlar. Xuddi mana shu so'zlarning isboti yuz berib, bu zot ko'p vaqtlarini qishloqlarni kezish, shu yerlarda yashab, dars berish va dars olish imkoniyatlaridan mah-rum bo'lgan ekanlar.

Qissadan hissa, kim ustozini norozi qilsa, unga ozor bersa, ilm barakotlaridan mahrum bo'ladi va ilmdan foyda topmaydi. Agar topsa ham, yo'q hisobida foydalanishi mumkin.

Izzattalab bo'lmas muallim, tabib,

Shu ishdan elda bo'ldilar habib.

Izzatu xurmating qaytar bo'lib saodat,

Andishasiz qadaming o'zingga qaboxat.

Ogoh bo'lki, muallim va tabib,

Hech qilmaslar talabi izzat,

*Qilmaslar buni pandu nasihat,
Qadring bilgil, ehtiromlar ko'rsatib,
Ustozdan noil bo'l ikki olam saodatin,
Tabibdan ol darding davosin.
Gar johillik va kibr ila jafolar bersang, ey, azizim
Baxting qaroligiga va darding alamiga sabr kosasin ol.*

-Ey, shogird! Ey, bemor! Meni hurmat qil, odob-ahlo-qingni tuzat,- deb nasihat qilmaydilar.

-Ey inson, axir hayoting, dunyo ishlaring, oxirating, kelajaging mening qo'limda, unga men tufayli erishasan, ishlaringni oqibatini o'ylab qilgin,- deb va shu kabi ko'rsatmalarni bermaydilar. Beodoblik qilib, ularni ranjitdingmi, qo'polliging bilan ularga aziyat yetkazdingmi, o'z dardingga, kasalingga sabr qil, og'riqlariga chida! Yoki, o'zingni johilligingga qanoat qil!

Hikoya qilibdurlarki, hazrati Horun ar-Rashid o'g'illarini imom Asmo'iy (a.r.) huzurlariga ilm va odob o'rganmog'i uchun yubordilar. Bir kuni ustoz hazratlarining tahorat olayotganlarini ko'rib qoladilar. O'g'illari esa oyoqlariga suv quyari edi. Shunda xalifa hazratlari imom Asmo'iyini itob (urishib) va malomat qildilar.

- Men sizning huzuringizga o'g'limni ilm va odob o'rgansin deb jo'natgan edim, shunday ekan nima uchun bir qo'li bilan suv kuyib, boshqasi bilan oyog'ingizni yuvishni buyurmaysiz?! - dedilar.

Demak, ustoz hurmatiga rioya qilmoq, xizmatlariga qoim bo'lmoq, uning ko'nglida muhabbat va rizoligini topish har bir talabaning hayotiy vazifasiga aylanmog'i kerak ekan. Bu esa, ilmidan o'zi ham, boshqalar ham manfaat topishiga asosiy omillardan biridir. Tolib bu yuksak burchni ixlos va samimiyat bilan yondoshgandagina, samarasidan bahra olishga erishadi.

Endi ilmni e'zozlash, uni ulug'lash haqida fikr yuritsak. Ilmning bulog'i hisoblangan ustoz, muallim hazratlarini va ularning maqomlarida bo'lgan har bir kishini hurmat qilish ham ilmning ta'zimi bo'ladi. Albatta, ilm bulog'i va manbai kitobdir. Demak, kitobga ahamiyat berish, uni ozoda va ko'rkam tutish, faxr bilan ko'tarib yurish, pokiza va baland joylarga qo'yish nafaqat uning hurmati, balki ilmni ulug'lash hisoblanadi.

Shuningdek, kitobni asta varaqlash, imkon qadar bir ochishda kerakli sahifani ochish va zarur bo'lganda kitobni varaqlash ham ilmni ulug'lash jumlasiga kiradi.

Kitobni varaqlashda kitob varaqlarini g'ijimlab, buklab, barmog'iga tuflab varaqlash noshoista ishdir. Kitob va daftar ustiga jild va g'ilof tutish mo'tabar amaldir. Zero, kitobni ulug'lash ilmni ulug'lash ekan, talaba kitobni har vakt tahorat bilan ushlagmog'i kerak bo'ladi. Bu ishga odatlanishi o'ziga foydadir.

Shayxul Islom, imom Xalvoni hazratlaridan hikoya qiladilarki, ul zot:

-Men bu ilmga faqat uni hurmat qilib erylshganman! Qog'ozni doim tahorat bilan olar, betahorat kitobga yaqin kelmas edim», - deganlar.

Shayxul Islom, Shamsul aimma, imom Saraxsiy hazratlari kunlarning birida qorin og'rig'i kasalligi bilan og'ridilar. O'sha kechasi tahoratlarini takrortakror yangilaganlar. Xullas, o'n yetti bora tahorat olgan ekanlar. Chunki, bu zot ilmlarini faqat tahoratda qaytarar edilar. Zero, ilm nurdir, tahorat esa poklik va nurdir. Ikki nur bir-biriga qo'shilib, nurlar yanada ziyoda bo'ladi. Tahoratning nuri ilm nurining ziyosini ko'paytiradi.

Rioya etilmog'i nihoyat zarur bo'lgan amallardan:

-uzrsiz qibлага va kitoblarga oyoq uzatmaslik;

-tafsirga oid kitoblarni barcha kitoblarning ustiga ko'yish va ularning ustiga boshqa kitob va biron narsa ko'yimaslik hisoblanadi.

Shayxul islom, ustoz Burhoniddin Marg'inoniy hazratlari hikoya qiladilar:

-Bir faqih, olim kishi siyoxdonini kitob ustiga qo'yar edilar. Shunda ul zotga fors tilida «Bar na yobiy, ya'ni o'smaysan, kamol topmaysan»,- degan ekanlar.

Mazkur masalada Faxri islom, Qozixon nomi bilan mashhur, ustoz Aliyyul qori hazratlari shunday deganlar:

-Agar bu ish bilan kitobni xorlashni, mensimaslikni iroda qilmagan bo'lsa, unda zarari yo'q. Lekin bu ishdan ham saqlanmoq yaxshirokdir. Ilmning ulug'lanishiga yuz tutadigan amallardan yana biri - yozuvini ozoda, ko'rkam va husni xat bilan yozishi sanaladi. Bundan maqsad, yozgan yozuvlaridan kelajakda o'zi ham, boshqalar ham o'qib foydalanishlarini ta'minlaydi.

Shuningdek, mayda yozmaslik, qisqartmaslik, faqat o'ziga ma'lum bo'lgan belgi va ishoralar qo'llamasligi ham ilmni hurmatlash hisoblanadi. Yozganda esa, ba'zi ishora va aniqliklarni kiritish uchun va mayda yozuvlar qilish uchun hoshiya qoldiradi.

Imom A'zam Abu Hanifa (r.a.) hazratlari mayda harf bilan yozayotgan bir kotibni ko'rib, nasihat qilgan ekanlar:

- Ey kotib! Mayda xat bilan yozma! O'zinggina biladigan qisqartmalarni kiritma! Agar uzoq yashab, o'z xatingni qo'lingga olsang, nadomat chekasan! Agar vafot etsang, sendan norozi bo'ladilar, qarg'aydilar.

Bu so'zning ma'nosi, agar ulug' yoshga yetishni Alloh nasib etsa, qarilik ne'mati o'z hikmati bilan ko'zingning nurini zaiflashtiradi va o'zing bilgan qisqart-malaringni ham yodingdan ko'taradi. Shunda yozganlaringni o'qiy olmay, o'zingni malomat va mazammat qilasan. Bu ishingga nadomat chekasan. Vafotingdan keyin, xatingni o'qiy olmagan kishilar seni so'kadilar va mazammat qiladilar.

Shayxul islom, Majididdin, imom Saraxsiy (a.r.) hazratlari:

nimani mayda va qisqartirib yozgan bo'lsak, kelajakda unga nadomat va xasrat chekdik. Nimani o'zimizga tanlab olgan bo'lsak, unga ham xasrat va nadomat chekdik. Nimaning qadriga yetmagan bo'lsak, shuningdek, nimani yaxshi-yomonligini fikrlamagan bo'lsak, shularga ham ko'p nadomat chekdik,- degan ekanlar.

Demak, ilm tolibi o'z husni xati ustida ishlamog'i, xatiga hamma vaqq boshqalar ham tushuna oladigan bo'li-shiga erishishi kerak. Nihoyat yozishda turli qisqartmalardan saqlanmog'i, ilm va axli ilmni hurmatlashi va ulug'lashi hisoblanadi.

Kitobning kesimi to'rtburchak bo'lmog'i kerak, chunki to'rtburchak kesim hazrat Imom A'zam Abu Hanifa (a.r.) ning kesimlaridir. To'rtburchak kesimli kitob ko'tarishga, qo'yishga, mutolaa qilishga yengil va kulaydir.

Ilm tolib sheriklarini va boshqa talabalarni ham hurmat qilmog'i, ularga rahm-shafqat, izzat-ikrom va yordamini ko'rsatishi kerak bo'ladi. Zero, mazkur ishlar ham aslida ilmni va ilm ahlini hurmatlashga

kiradi.

Sheriklarining qat'iyliklari bilan qilingai dars va mukolamalarning samarasi o'laroq, ilm pishiydi, uni puxta egallaydi.

Kitobni bekordan-bekorga varaqlash mazmum (yomon ko'rilgan) va makruh amaldir. Ammo kitobini ustoziga yoki sheriklariga ochib bermog'i, foydalanish uchun bo'lsa kerak va lozim bo'ladi.

Talaba olayotgan ilmini va hikmatlarini chukur ehti-rom bilan eshitmog'i lozim. Agar bir masalani ming marotaba eshitishga to'g'ri kelsa, har vaqt butun vujudini kuloq qilib, joni bilan eshitmog'i kerak bo'ladi. Bu hakda donishmandlar naql qiladilar:

-Agar tolib bir masalani ming marta eshitganda ham uni birinchi eshitgandek, ta'zim bilan eshitmasa, u ahli ilm bo'la olmaydi.

Chunki, ilm takror bilan pishiq va puxta bo'ladi. Arab maqollarida: «Hamma narsa sarflash bilan zavol topadi, faqat ilm qancha sarflansa shuncha ziyoda bo'ladi»,- deyiladi.

Tolibi ilmni biror ilm turini o'zi ixtiyor qilmog'i durust emas. Masalan, ustoz huzurlariga kelib: «Menga mana bu kitobdan ta'lim bering»,- deyishi to'g'ri emas. Balki, qaysi ilmni ta'lim olishini ustozning o'zlariga topshirmog'i eng afzal yo'l bo'ladi. Chunki, ustoz bu sohada ancha tajribali bo'lib, talabaga qanday ilm, qanday qitobni o'qish loyikligini yaxshi biladi. Shuning uchun ham tolibning mahsablari ro'yobga chiqishida foydasi aniqroq ta'limni amalga oshira biladi.

Shayxul islom, haq taoloning va dinning hujjati, ustoz Burhoniddin Marg'inoniy hazratlari (a.r.):

-Avvalgi zamon tolibi ilmlari mazkur ishlarni ustozga topshirar edilar. Shul sabab o'z maqsadu murodlariga erishar, ustozlarining ilmu urfonlaridan o'zlari ham, o'zgalar ham bahramand bo'lar edilar. Hozir esa, talabalar qaysi ilmni o'qishni o'zlari ixtiyor qiladilar. Xuddi tanlagan ilmu kitoblari ularga ko'proq foyda va naf berishini o'zlari yaxshiroq biladigandek, bu sohani o'rgating, deb ilm navini tanlaydilar. Shuning uchun ham ilm va fikh sohasidagi maqsudlari hosil bo'lmaydi. Ilmlari foyda beruvchi, manfaatli bo'lmaydi.

Hikoya qilishlaricha, barcha muhaddis olimlar peshvosi, buyuk vatandoshimiz imom Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy hazratlari mashxur fiqh olimi imom Mu-hammad ibn al-Hasan hazratlarida fiqh ilmidan ta'lim olganlar. Namoz ahkomlari bayon qilingan kitobga kelganlarida, ustozlari: siz hadis ilmini o'qing, hadisga oid ilmlarni o'rganing!- degan ekanlar.

Tajribali, shogirdning kelajagiga yorqin nazar sola oladigan ustoz sifatida uning tabiatiga mos va iqtidoriga loyiq keladigan ilm hosil qilishni tavsiya qildilar. Hazrat imom Buxoriy (a.r.) shundan so'ng hadis ilmini talab qildilar va kelajakda hadis ilmi olimlarining peshvosi va amiri darajasiga yetdilar.

Dars olish, saboq vaqtida shogirdning ustoziga juda yaqin o'tirishi yaxshi emas. Balki, ustoz va shogird o'rtasidagi masofa bir kamonning uzunligi miqdoricha bo'lishi kerak. Bu ulug'lashga loyiqroqsir.

Barcha ahloqi zamimalardan, yomon xulqu harakatlardan tolibi ilm saqlanmog'i kerak, Bezbetlik, badfe'llik, farosatsizlik, dangasalik, kibr, manmanlik, qo'pol muomapa, nopoklik va boshqa barcha noshois-taliklar, kishi ko'nglida nafrat, yomon taassurot qoldiradigan xislatlardir. Chunki, bunday kishilarda farishta, yuzida nuri bo'lmaydi. Vaholanki, janob Rasululloh (s.a.v.) hazratlari:

-Allohning rahmat fariigRalari surat va iti bor xonadonga kirmaslar,- deb ogohlantiradilar. It va surat tufayli uyga farishta kirmasa, axloqsiz ki-shilarni ma'naviy qashshoq, ichki dunyosi tubanlashgan, o'zligini bilmagan itlarga o'xshatishlari bejiz emas ekan.

Aytishlaricha, ilm ham, kasbu hunar ham tolibiga farishtaning vositasida hosil bo'lar ekan. Bu nuroniy zotlar esa, inson har jihatdan - moddiy va ma'naviy pokiza bo'lsagina, unga qo'nadilar. Insonning murodiga yetkazishda o'z fayzu futuhlari bilan rivoj beradilar.

Axloqi zamimalarni axloq-odobga rid kitoblaridan bilib olish mumkin. Ulardan so'z ochsak, kitobimiz cho'zilib ketadi. Ammo, kibru havoga, manmanlik, gerdayishu-kekkayish to'g'risida to'xtalamiz.

Ma'lum bo'lsinki, kibr bilan ilm zinhor hosil bo'lmaydi. Donishmandlar bu hikmatni shunday bayon qilganlar:

-Ilm oliylikka intiluvchi uchun go'yo jang kurolidir. Janggoxda esa, kurolni mohirona ishlata olmasang, halok bo'lasan. Ya'ni maqsading ham hosil bo'lmaydi.

Sel baland joylarni xarob qilib, tekislab yuborganiga o'xshaydi. Ilm ham insondagi kibrni sel balandlikni bo'ysundirib, tekislab yuborgani kabi yo'qotib yuborishi kerak.

Har shonu-sharaf, shavkatga jiddu-jaxd, mehnat bi-lan erishiladi. Unga ota-bobolarning xizmati bilan hech qachon erishib bo'lmaydi. Shon-sharafga, ulug'likka jiddiylikla e'tibor bermasa baxt bo'lurmi?! Qancha baxtsaodat topgan qullar borki, ular hur insonlar darajasida, yana qancha baxtini topmagan, omadi chop-magan ozod kishilar borki, o'zlarini quldek tutadilar va ular qulning darajasidadirlar

Talaba ilmu hunarga noil bo'lishida turli kishilarning munosabatini ahamiyati bor. Avvalo ota, so'ng onaning rizoligi, duolari va albatta, farzandini qo'llab, qiziqtirib borishlari bilan, uchinchidan ustozning mehri-muhabbati, samimiy ta'limi va o'zining shogirdidan ham, bergan bilimidan ham rozi bo'lishida kelajak uchun zarur asos bor. Qolaversa, shogird haqqiga qilgan xayrli duosi sharofati bilan maqsad-murodlari hosil bo'ladi. To'rtinchi, tolibning o'zidan bo'ladigan jiddi-jahd, astoydil harakati, yuksak saviyadagi odobi bilan niyat qilgan manziliga bardam qadam tashlaydi. Hayot tajribalari ko'rsatadiki, har bir ilmu hunar izlovchi mana shu foydali ko'rsatmalarga amal qilib, orzu va umidlariga yetishi shubhaga qolmaydi. Shuning uchun ularni o'z ahamiyati, maqomi bor va bularga jiddiylik izhor qilish qiymati benazirdir. Keyingi faslda bu haqda kengroq so'z yuritimiz, inshaalloh!

5-FASL. JIDDU-JAHD ETISH, TA'LIMU-RIYOZATGA BARDAVOM BO'LMOQ VA HIMMATU G'AYRAT HAQIDA

Bir mashaqqatga ikki yengillik beraman,- degan ma'noda Qur'oni karimda Allohning va'dasi bor.

Shubhasiz, talaba ilmga jiddiylik bilan yondoshi-shi va ta'lim olish hamda riyozatga berilishi, unda bardavom bo'lishi, himmat-g'ayratlik, chaqqon va harakatchan bo'lishi kerak. Ushbu sifatlarni egallash ke-rakligiga mana bu oyati karima ishora qiladi:

«-Bizning ko'rsatmalarni amalga oshirishda biz uchun (Alloh roziligi yo'lida) jiddi-jahd qilganlarni, samimiy harakat qilganlarni haq yo'llarimizga hidoyat qilib ko'yamiz». Ya'ni, Alloh bu oyatida o'zining roziligini niyat qilgan holda sa'y-harakat qilganlarni ma-qsadlariga erishtiraman, - deb va'da qildi.

Faqat shayton noumid, inson esa say'-harakatlarining natijasiga albatta erishadi. Mashoyixlarimiz bu hakda shunday deganlar:

kim biron narsani talab qilsa, unga erishish yo'l-yo'riqlarini izlasa va bu ishida jiddiy kirishsa, talab qilgan niyatiga erishadi. Kim eshikni taqillatsa va qat'iyatlik ko'rsatsa, shu eshikdan kiradi. Ya'ni,

oxiri javob oladi. Chunki, har ishga jiddiy kirishilsa, uning samarasiga erishiladi.

Yana debdilarki, orzu-umidlarga chekkan mashaqqatlarning mikdoricha yetasan. Dono xalqimizning: «Jon kuydirmasang, jonona qayda, Toqqa chiqmasang, do'lona qayda?!» - degan purhikmat so'zlari ham bu fikrni qo'llab quvvatlaydi. Inson orzulari sari intilmog'i, yo'lidagi to'g'anoq, aziyat va qiyinchiliklarni yengish uchun yeng shimarib, sa'y-harakatga kirishmog'i kerak bo'lar ekan.

Ba'zi manbalarda, har qanday maqsad sari qadam bosishda va komil sifat egasi bo'lib yetishishda uch toifa kishilarni sa'yu harakati, sabru matonati va qiziqishi, intilishi zarur bo'ladi,- deyilgan. Birinchisi mutaap-lim o'rganuvchi, ya'ni shogirdga va ikkinchi ustozga hamda uchinchi ota-onasiga bog'likdir. Modomiki, ular hayot bo'lsalar, hammalarining ehtimomlari bilan kishi o'zining maqsadlariga erishishi mumkin. Zero, ilmu-hunar o'rganmoqqa zavq, intilish borligi, munosib ustozni topa bilishi, ota-onaning hayot bo'lishlari Allohning bandaga bergan juda ulug' ne'matlaridandir.

Shayxul Islom, buyuk imom, ustoz Sadiduddin Sheroziy ash-Shofeiyy hazratlari:

*Qimirlagan qir oshar, derlar
Ham tinmagan tinar, derlar.
Mushkilotni jiddiylik ketkizar,
Har uzoqlarni uzog'in ketkizar.
Haq,- dedilar: intilganga tole' yor,
Har makonda ochiq eshik bor.*

Jiddiylik, qat'iyatlik har qanday va har bir uzoq, mushkil ishni amalgaoshiradi, uni yaqinlashtiradi, yopiq eshiklarni ochadi.

Darvoqe', hayoti torlik, qiyinchiliklar bilan sinalayotgan kishi, Allohtaoloning bandapari ichida himmat va hayrat sohibi bo'lishga haqlirokdir. Akdpi, olimu fozil insonlar nochor, kambag'al bo'lib, kamtarona hayotlari va shu bilan nodon kishilarning maishatlarining bekamu ko'stligi, Alloh taoloning hikmat bilan xohlagan ishini bajarishiga dalil hisoblanadi. Kim ilmu fahm ne'mati bilan rizqlangan bo'lsa, bahosi yo'q ne'mat egasi bo'libdi. Xikmati ilohiyga ko'ra, bunday bebaho ne'matsohibi ko'pincha, moddiy boylik, mol-dunyo kengchiliklaridan mahrum bo'ladi. Demak, aql bilan nodonlik, boylik bilan kambag'allik hech jamlanmaydilar. Biri boshqasini albatta surib chiqaradi. She'r:

*Mehnat ila mashakhat jonga huzur,
Adnoyu oliy maqsadlarga yetkuzur.
Mehnat qilmay maqsadga intilmoq,
Yo'l avvalida orqada ko'p qolmoq.
Umidsizlik dashtida o'zin topar
Har o'tkinchi it ham uni qopar.*

Bemashaqqat, mehnat qilmay, qiyinchilik ko'rmay chuqur bilim egasi, munozara o'tkaza oladigan yetuk olim bo'lishni istaysanmi?! Bilgilki, jinnilikni turlari ham juda ko'p. Ya'ni, bunday yo'l bilan ilm talab qilish aqlsizlik va jinnilikdan dalolatdir. Hatto dunyo ma-tosiga ega bo'lish uchun ham qancha qiyinchilikni, g'amtashvishlarni boshdan o'tkazish kerak. Ilm qiymatsiz boylik bo'lsa, qanday bemashakhat bo'lar ekan?! Zero, mashoyixlarimiz:

*Bemashaqqat topilsa har nimarsa,
Aning qadri bilmas hech kimarsa, - deb, moldunyo va ayniqsa, ilmning qadriga yetmoq uchun, albatta ma-shaqqatini, qiyinchiligini boshdan o'tkazish zarurligini bildiriyaptilar. Aks holda, noshukrlik libosiga o'ranib, xorlik ko'chalarida izg'ib yuradi.
Abu Toyibning she'ri:*

*Munkar ishdan qaytar, deb iymon aytadi,
O'z ishingdan nari ketma, deb shayton aytadi.
Bilgil, bu ishlar misli olov,
Bepoyon tor yo'l, yurarsan vale yayov.
Ig'vogar, chaqimchi va ahli g'iybat
Digar yo'l topolmay, qolur abad.
Shashtidan bur, ikkilanmay, bilo shak,
Qaytarmasang yo'lu gunohga sen sherik.*

G'iybatchi, chaqimchi, ig'vogar kishini bosib qo'yishga, uning buzuv, fosiqona harakatlardan qaytarib qo'yishga qodir bo'la turib beparvo, hamiyatsizlik ila qarashlaridek kishining o'zidagi aybni ko'rmadim.

Shoir baytlari bilan insonning ulug' aybi o'z kam-chiligini ko'rmasligidir,- deydilar. Kishi doim o'ziga ogoh bo'lib, g'iybat, chaqimchilik kabi yomon illatlardan saqlanishi kerak. Bu uni go'zal axloq sohibi va ilm egasi bo'lishiga erishtiradi.

Kechalarini bedor o'tqazish - tolibning maqsadlarini ro'yobga chiqarishda o'z ahamiyatiga molik bir omil-, dir. She'r:

*Qancha mashaqqat tortsang
Shunchalik martaba toparsan.
Bir biriga chambarchas bog'liq,
Beparvoning tongla yuzi dog'lik.
Kechalari bedorlikni odat qil,
Xulus niyat ila toat-ibodat qil.
Kechalarda takror qil ilmingni,
Kunlari oshir kishiga hilmingni.
Zehn qayrog'i tilovatdir ham mukolama
Vaqtii berma boy, ertaga oh-voylama.
Ey, g'ofil! Bu orzularing ko'p durust,
Lek qay xolingga uyquni aylading do'st.
Ko'p uyquni zo'r dushman bil,
Uxlamay kechalar bag'rin til.
Durru gavhar koi dengiz erur,
G'avvos unga yetishishda tengsiz erur.
Uning amalidan sen ham o'riak ol,
Humo qushing makoniga qadam sol.*

Shubhasiz, oliy martabalarga qilgan mehnating miq-doriga qarab egallaysan. Bas, kim oliylikni talab qilsa, kechalarni bedor o'tkazsin. Bedorligi ilm o'qish, takror bilan, ibodatlar bilan, tilovatu mukolama qilish bilan bo'lsin.

Ey g'ofil! Ey, hayolparast! Izzatu obro'lik bo'lishni orzu qilib, kechasi uyquga ketasanmi? Ogohbo'lkim, dur-ru gavhar izlagan dengizga sho'ng'iydi, g'avvoslik qiladi. Ya'ni, kecha-kunduz mehnat va riyozatni o'ziga yor qilmoq kerak.

Kishining shuhrati, martaba topishi qobiliyati, oliy himmatligi, g'ayrati bilan bo'ladi. Vaholanki, kishi Alloh huzurida haqiqiy hurmatga kechalarni bedor o'tkazish bilan erishadi.

Kim mashaqqat chekmasdan oliy martabani talab qilgan bo'lsa hayotini, amri muhol ish talabida bekorga o'tkazibdi. Parvardigbro! Ilm, kasbu hunar olmog'imga o'zing tavfiq ber! Oliy martabalariningulug' nuqtasiga meni yetkaz!

Donishmandlardan naql qiladilar:

- Murodingni hosil qilish uchun, kechalarni o'zingga tuya karvoni qilib ol! She'r:

*Amalga oshsin desang barcha umidlar
Maqsad sari yetaklovchi karvonga min,
Go'yo oqshomlar karvondirlar,
Ularni minmoq oqshomni bedor kutmoq.*

Kim barcha orzularini birdaniga ro'yobga chiqishini xohlasa, ularga erishish yo'lida kechalarini manziliga yetkazadigan tuya karvoni qilsin!

Kechasi bedor bo'lish va uxlab qolmaslik uchun taomingni kamaytirgin. Ey azizim! Agar kamolot istasang, bedorlikdan qolmagin!

Kim kechalarni o'qigan va bilganlarini takrori bilan o'tkazsa, tongla kunduzlari qalbi shodlikka to'ladi. Chunki, kelajakda bu ishlari foyda keltirib, kechalarini bekor o'tkazmagani uchun afsuslanmaydi. Demak, Alloh ne'matlari ichida kechaning o'z o'rni bo'lib, talaba uni g'animat bilmog'i juda zarur. Zero, kechalari qilingan duo va riyozatlarning ahamiyati benihoyadir. Ulug'larimiz bu haqda o'z manzumalarida qimmat-lik ko'rsatmalar berganlar:

Yegil kam kecha turmoqdin yesang g'am, Bo'lur ish kam agar ko'p to'ssa ishkam! Zgam axd etsa «Fatlubni tajidni» Qo'yurmi bandalar bu jahdu jidni. - deya So'fiy Allohyor (a.r.) hazratlari taomni ozaytirib, qat'iy harakatni ko'paytirishni ta'kidlayaptilar. hazrati Boborahim Mashrab (a.r.) ham jiddiylikni hamma holatlarda mo'tabar ekanini aytadilar: "Chin oshiq ersang, berma ko'm il nafsi havoga, Ko'p yotma sahar, uyg'ona ko'r zikri Xudoga, G'ofil yurma, bo'lma giriftori baloga, Mashrab o'zingni solma necha javru jafoga. To'g'ri yurusang el so'zidan sanga na gamdir?!"

Ilm talab qilishga targ'ib qilingan hadisi shariflarda aytilishicha, ilmni.chg har soniyasi ibodat, har soniyasi istig'for bo'lib, fazilati ulug' ne'matlar eshiklarini keng ochilishiga boisdur. Ibodat, tavbayu istig'forning sultoni sahar vaqtida ekaniga Qur'oni karim oyatlari dalolat qiladi. Chunonchi, Alloh solih bandalarining fe'llarini, ularning xulqlarini bayon etib:

Tongu saharlarda tavba va istig'for aytuvchi hamda ibodatlar bilan parvardigorlariga yolvoradigan bandaning kamchilik va gunohlarini avfu inoyatimizga olib, mag'firat daryosida g'arq etib, ularni baxtsaodatga noil qilurmiz!-deydi. She'r:

Kechasi uykuni yuz tutqazsang barbodga,

Kelajakda albatta yetarsan murodga!

Tolibi ilm kechaning avvalida hamda oxirida darslarini takror qilishga odatlanmog'i kerak. Ushbu ikki vaqt - shom va xufton hamda sahar vaqglari barakot-lik, fayzlidir.

Hakim zotlardan biri deydilar:

Ey, tolibi ilm! Parhezkor va taqvolik bo'l, ya'ni ishlaringni taqvo va parhez rishtasi ila bog'lab boshqargin. Ko'p uxlashdan uzoqlash, chunki ko'p uyku koni ziyondir. Taomni to'yib-to'yib yeyishdan saqlan! Qorin to'q bo'lsa, kishi ishyoqmas, dangasa va boshqa salbiy sifatlar sohi-bi bo'lib qoladi. Yuqoridagi mazkur bir baytda:

Bo'lur ish kam agar, ko'p to'ysa ishkam, - deb keyingi keltirilayotgan «ishkam»dan murod «qorin» bo'lib, baytning ma'nosi: «Agar kishi qornini to'ydirib yuborsa, o'zi uchun foydali ishlarni kam qiladi yoki hech qila olmaydi», - demakdir.

Dars o'qimoqqa va uni takrorlashga bardavom bo'l va zinhor bu ishlaringdan ajralma, tashlab qo'yma! Chunki, ilm dars o'qish va takror bilan qoim bo'ladi, rivoj topadi. Umrining «yoshlik» degan bekatidagi har bir kunlarini talaba g'animat bilmog'i kerak, kelajagi uchun mustahkam zamin tayyorlamog'i kerak. Yoshlikka xos bo'lgan beg'ubor tongni, uni qiziquvchanligini-yu, qizi-shuvchanligini ham g'animat bilmog'i zarur. Belingni kuvvati borda olib bel, Ko'ngil bog'in sug'or ketmay turib sel! Bu baytdagi «sel»dan murod biron narsaning yetilgan vaqgi, aynan ishlov beradigan davri, insonning kuch-quvvatga to'lgan, fahmu-farosati, aql-idroki kamol topgan vaqti demakdir. Baytning ma'nosini:

Ey inson! Jisming salomat, beling quvvatlik, qaysi bir ishni qilmoqni xohlasang unga qo'ling yetadigan, o'zing bajara oladigan vaqgingda, har narsani idrok etadigan kunlaringni g'animat bil! Qo'lingga himmat va gayrat belini olib, ko'ngil bog'ingni obod qil! Bu ishning oxiri rohat keltiradi. Mehnatingga qarab maqsadlaring hosil bo'ladi.

Kim oliy fazilat sohibi bo'lishni xohlasa kechalarini qoim qilmog'i kerak bo'ladi. Ilm o'qish, takror bilan, duo-yu istig'forlar bilan kechalarni bedor o'tka-zadi. Yoshlik - beg'uborlik onlaringni shunday g'animat bil!

Zero, yoshlik davring uzoq davom etmaydi, ko'z ochib-yumguncha katta bo'lib, boshingga turli xizmat, g'am-tash-vish va ro'zg'or kabi dunyo yumushlari tushib, umring qanday o'tib qolganiyi sezmay qolasan.

Arab hikmatlarida: «Yoshlikda o'rganilgan ilm, go'yo toshga o'yilgan naqsh kabidir», - deyilgan. Bu ham yoshlikni bir ulug' ne'mat ekanini ta'kidlayapti.

Yoshligingda toat qilsang, qariguncha ko'nikasan. Qarilikda toat qilsang, ko'nikuncha ko'milasan, - dey-ish bilan nafaqat ibodat, balki boshqa xayrlik ishlarga o'rganib borishning fazilati bayon qilinmoyeda. Tolibi ilm toqati kelmaydigan darajada o'zini qiynashi, mashaqqatga solishi durust emas. Chunki, so-g'lig'i ketadi, irodasi va intilishi sustlashib qoladi. Balki jiddi-jaxdini asta, oz-ozdan yumshoqlik bilan, toqatiga mos iste'foda qilishi kerak bo'ladi. Buni «rifq» deyiladi. Rifq hamma narsaning asosi sana-ladi. Jafokash xalqimiz ham «Musulmonchilik asta-asta», - deganlarida mazkur rifqni nazarda tutadilar. Bu to'g'rida janob payg'ambarimizning muborak xadislari bor: -Ogoh bo'linglarkim, bu din juda mustahkam dindir. Shuning uchun yumshoqlik bilan, asta-sekin

munosabat ya muomala o'rninglar!

Ya'ni, dinga yumshoqlik va kenglik bilan kirishinglar. O'z joningizga ibodatlarni mashaqqatlik qilmanglar! Dinda mo'tadil o'rin topinglarki, agar toatga cha-qirilsangiz gazab kelmasin.

Zero, barcha narsaning o'z o'rni, uslubi va mohiyati bor. Shu o'rni, uslubi va mohiyatidan ajratib, boshqa maqsadda ishlatish joiz emas.

Yana janobimiz (s.a.v.) marhamat qildilar:

-Bilki, bu nafs va jasad o'zingni markabingdir, ya'ni uzoq va yaqin manzillarga eltuvchi ara-vangdir. Shunday ekan, unga yumshoqlik bilan, mu-loyimlik bilan, quvvati va imkoniyatlari doirasida muomalada bo'!

Mazkur hikmatli ma'nolarni xalq maqoli ham chi-royli ifodalagan: «Az zuri behuda miyona meshikanad». Ya'ni, kuchi yetmaydigan, aqlu-idroki hazm qilmaydigan ishga zo'r berib chiranishlik belni sindiradi, kishini mayib-majruh qiladi.

Oliyhimmatli, serg'ayrat, irodali, qat'iy xulq so-hibi bo'lmoq ilm tapab qilishda zarur bo'lgan insoniy fazilat hisoblanadi. Kishi o'z himmatu g'ayrat qanoti ostida kushdek uchadi. Ya'ni, ozod qush o'z makoniga to'si-qsiz yetib olganiga o'xshash, inson ham o'z g'ayrat-shijoati bilan o'ylagan orzu-umidiga erishadi.

Shoir Abu Toyiy fikrlarini shunday ifodalabdilar:

*Hayot ishlari misoli bir tarozu,
Niyat qaroricha bo'lur umidu orzu.
Mumtoz bo'lsang muruvvatu saxovatda,
Egam ustun qilar izzatu karomatda.
Donolik ulug' ne'mat, yet qadriga har soat,
Noshukrlik chaqirur shanoatu malomat.
Qutlik bil yoshlardagi beg'ubor yoshlikni
Shu bilan yoshi ulug'lar. ulug'ligin bil buyuk.
Yoshlarda bor qobiliyat, quvvatu zo'r intilish
Boshqasida chukur tajribayu ogohlik.*

Insonga orzulari azmu-qarori, qat'iyatligiga qarab beriladi. Allohtaolo insonning saxovat va muruvvatiga qarab fazilat, izzat-ikrom va boshqa yaxshiliklarni beradi. Sen yoshlardagi yoshlikni ulug' bil va kattalarning ulug'ligini yoshlar oldida arzimasi bil! Yoshlikdagi imkoniyat, zehn, kuch-quvvat va sihatsalomatlik bebaho boylik sifatida insonga ulug'ligini namoyon qiladi.

Har qanday maqsadga erishish uchun insonga jiddi-jahd qilish, himmatli va serg'ayrat bo'lmish asosiy omildir. Agar biron kishi Imom Muhammad ibn al-Hasanning kitoblarini hammasini yod olishni iroda qilib, bunga kirishsa, ya'ni himmat va g'ayrat ko'rsati-shi kerak. Himmat, g'ayratiga muvozzabat - bardavom va izchil shug'ullanishni ham qo'shsin. Mana shunda maqsadiga erishadi. Ammo bu xislatlarni jamlamasdan harakat qilsa, maqsadlariga deyarli erishmaydi yoki orzulari komil amalga oshmaydi.

«Makorimul ahloq» kitobida shayxul islom, ustoz Rizouddin annishopuriy a.r. yod eturlarki, hazrat Zulqarnayn butun dunyoni, mag'ribu mashriq mulkini tasarrufiga olishni iroda etganlar. Shunda atrofidagi olimu donishmandlarga mashvarat qilgan. Ulardan:

-Bunchalik mulkka ega bo'lish uchun qanday safar qilsam ekan? Dunyo foni va bevafo, boqiy emas. Buning ustiga dunyo ortidan ketish, egalik qilishga intilish xorlikning o'zi bo'lsa, shu narsalarni bilib turib, unga ega bo'lishga intilish oliyhimmatlik va aqldai emasdir. Qanday safar tadorigi menga munosib bo'ladi?-deb so'ragan. Donishmandlar kengash o'tkazib, javob beribdilar:

-Sen ikki dunyo, ya'ni bu dunyo va ham oxirat mulki hosil bo'ladigan safar qilgin. Mana shu niyat va harakat seni foni dunyo mulkiga ega qilish bilan birga boqiy oxirat mulkiga, abadiy saodatiga ega qiladi.

Zulqarnayn:

-Bu yaxshi, bebaho mayelihat bo'ldi,- degan ekan.

Demak, jiddi-jaxd va g'ayratimizga solohiyatlik ni-yatni: oxirat, Allohning roziligini qo'shmog'imiz kerak bo'ladi. Janob Rasululloh bu haqda shunday ogohlantiradilar:

-Alloh Subhanahu va taolo oliy amallarni va ulug' maqsadlarni yaxshi ko'radi. Ularni amalga oshiruvchilarni va ro'yobga chiqarishga harakat qiluyechilarni do'st tutadi. Safsata, og'izda bajariladigan ishlarni gapirilishini yoqtirmaydi. Ahmoqona va bekorchi ishlarni makruh ko'rur. Donishmand ahlidan bo'lgan kishi bir odamga shunday maslahat bergan ekan:

-O'z ishingni ijro etishga shoshilma! Hovliqma! Balki sekin va bardavomlik bilan bajar! Qo'lingdagi asoga yaxshi bir nazar solsang, undan bardavom bo'lish haqidagi ibratni ilg'aysan. Asodek Allohga tasbehni tinmay aytadigan, o'z ishiga davomli narsa yo'q ekan. Ya'ni, sen ham hamisha o'z ustingda ishla hamda orzularing ro'yobga chiqadigan yo'llarda say'-harakatda bo'lgin.

Hazrati Imom A'zam Abu Hanifa shogirdi Abu Yusuf (a.r.) hazratlariga nasihat qilganlar: dangasa, ishyoqmas, bir landovur eding. Darslarin-gga davomli bo'lganing, o'z ustingda hamisha ishlaganing seni dangasalik va landovurlik botqog'idan chiqardi. Endi dangasalik, erinchoklik va ishyoqmaslikdan saqlangin! Chunki, mazkur kasalliklarning barchasi ilmning eng katta ofatidir.

Bu hakda yana shayxul islom, imom Abu Nasr assig'oriy ap-Ansoriy (a.r.) hazratlaridan shunday she'r bor:

*Ey, nafs! Aytay senga nasihat
Qabul ayla bilo shak!
Ezgulikdan qolma bir nafas,
Xaloyiq qilsin senga havas!
Xayrli ishlarga bel bog'la,
Dushmaning ko'nglini dog'la!
Xalq aro noming qolsa yaxshilikda abad,
Hikmati Rizoi Haqni sohibidir to abad.*

Ey nafs! Biron soniya ham adolat, yaxshilik hosil qilishdan qolmagin! Zero, har bir ezgulik omili Allohning rahmati, haqning va xalqning rizosi bilan o'ralgan bo'ladi. Ammo dangasa, boqimandalar ofat va gumon ichida bo'ladi.

She'r:

*Ey, nafs! Gar bo'lsang dangasa va ishyoqmas,
Ham takasaltang va zaifu kamharakat,*

*Qo'y meni o'z holimga, etgin meni tark!
Magar ey, nafsim! Barcha ishlarda bo'l sobit!
Irodamni qil metinu mustahkam!
Umidlarim ochilsin shul zahot!*

Ey nafs! Barcha ishlarda sobit va mustahkam bo'l! Metin irodada tur!

Dangasaning nasibasi esa faqat nadomat chekish hamda ezgu umidlaridan mahrum bo'lishdan boshqa narsa emas.

Ulug' zotlardan naql qilinishicha, dangasalik insonga hayosizlik, ojizlik, aybu-nuqson keltiradi. Qancha hasrat va nadomat yog'iladi. Shuning uchun ham sen, gu-monli narsalar haqida bahs yuritishda dangasalik, erinishga yo'l qo'yma!

Tadqiqotlar ko'rsatdiki, dangasalik, erinchoqlik kabi illatlar, asosan ilm va ilm fazilati to'g'risida fikr yuritmaslik yoki ularni yig'ishtirib qo'yish tufayli hosil bo'lar ekan. Demak, talaba ilm hosil qilishda vazifalariga jiddiy yondoshishi va bardavomlikni mahkam ushlamoq'ini hamda ilmning fayzu futuhlarini, barakatlarini tafakkur qilib bormog'ini zarur ekan.

Buning uchun, albatta nafsini «qiynamog'ini» kerak. Zero, ilm mana shunday mashaqqat, qiyinchiliklar bilan hosil bo'lgani uchun ham boqiy, u bebahodir. U hech kim o'g'irlab ololmaydigan, hiyonat qila olmaydigan tunganmas boylikdir. Mol-dunyo esa qancha mashaqqat bilan qo'lga kiritilsa ham, u foniyl, ishlatilgan sayin kamayib boraveradi.

Hazrati Ali ibn Abu Tolib (karamallohu vajhahul karim) aytadilar:

-Quadrat va hikmat egasi Alloh taoloning foydamizga qilgan taqsimiga rozimiz, shukur qilamiz, minnatdordirmiz! Haqtaolo bizga ilmni, dushmanlarimizga mol-dunyoni taqsimlab berdi. Mol-dunyo tez fursatlarda yo'q va nomnishonsiz bo'lur. Ilm esa boqiy qoladi. Chunki, ilmni Alloh taolo bersa, uni hamishalik qilib beradi. Foydalik ilm tufayli insonga xayrli yodnoma, yaxshilikda boqiy nom qoladi. Zero, ilm barcha fazi-latlar bilan abadiy bir hayotdir.

Imomlar rahnamosi, ulug' shayxul islom Zahiriddin, muftiy va Marg'inoniy nomi bilan mashhur, hazrat Hasan bin Ali (a.r.) bir bayt aytganlar:

*Ilm olimni har olamda hayot aylar,
Ilmsizlik bu olamda-yoq o'lik aylar.*

Johilu nodonlar o'lmaslaridan ilgari o'lgandirlar. Ular tirikliklarida o'likdirlar, Olimlar hayotdan o'tsalar ham hayotdirlar. Ular ilm karomati ila barhayot bo'ldilar.

Shayxul islom, ustoz Burhoniddin Marg'inoniy (a.r.) hazratlaridan bir bayt:

*O'lmay turib murdadir, johilu nodon,
Chun ilmni qalbga shifo deyurlar hamon.*

Shuning uchun ham, jasadlari qabrga kirmasdan ilgari qorong'u qabrdir. Ularni ichlari zulmatdir. Zero, inson ilmu bilik bilan tirilmagan ekan, u mayyit, tirik bo'lsada, murdadir.

Ilm sohibi esa tirikdir, vafotidan so'ng ham hayotdir. Jasadi tuproq ostida chirib ketsa ham, ilmi bilan boqiydir. Turli johillar o'zlarini tiriklardan sanab, yer yuzida yuribdilar. .Afsuski, ular ilmsizlik bilan murda ekanlarini bilmaydilar.

Ustoz Burhoniddin Marg'inoniy she'ri:

*Bilki, Otangga maloiklar,
Ilmi chun sajda qildilar.
Ilm ne'matning oliy maqomi,
Sajda bo'ldi bunga alomat.
Chun sajda amallar mahbubi
Ilm endi uning sardori.
Tangrim etsa bandasin aziz,
Har makonida ul aziz.
Ilmning azizligiga shak yo'q,
Ilsmiz har yerida xo'rlikka to'q.
Ilm -oliy martabalarni oliyroq'idir.*

Agar o'xshatish joiz bo'lsa, go'yo oliy martaba janoza ko'tarib keta-yotgan jamoatdagi tobutning martabasi kabidir. To-butni avaylab, yelkalari uzra ko'tarib baland tutadilar. Sohibi ilmning hurmati orta-orta, boqiy qolur. Johilu nodon esa tufroqlar orasida qolur. Hayhot! Ilmning fayzu fazilatini chegarasi qanday ham bepoyon ekan! Kim ilm bilan rivoju taraqqiy topsa, mulku davlat ham unga keladi. Tarix sahifalarida nomi boqiy qoladi.

Men shu ulug' martabalar hosil bo'ladigan yo'llarni bir-bir aytib beray, quloqsoling! Menda bu ulug' manzillar tadorigini qisqa ifodasi bor. Ilm nur, sohi-bini ma'naviy ko'rlikdan to'g'ri va haq yo'lga hidoyat qilur. Ko'r ko'zlarini ko'radigan qiladi. Johil umrini zulmatu qorong'ulik ichida o'tkazadi. Ya'ni, befoyda umri hayotini ma'nak zulmat ichida yashiradi.

Nur esa sohibiga panox beradigan ulug' cho'qqi kabi bo'lib, iltijo qilganni o'z himoyasiga oladi. Musibat va xayot so'qmoqlarida unga qarab yurgan, o'zini omon va salomaglikda sezadi. Bu nur bilan kishilar najot toparlar, ammo odamlar undan g'afla g'dadirlar. Bu nur Alloh fazlini umid qilishga haqlik qiladi. Agar ruhing, ya'ni jasading tuproq ostida qolsa ham, bu nur fazlidan noumid bo'lishga yo'l qo'yima. Bu nur gunohkor kishilarga to'g'ri yo'lni ko'rsatish bilan shafolat qiladi. Shuningdek, bu nur Parvardigor igoatiga qaygarish, ibodatiga moyil qilish bilan ham dunyoda shafolat qiladi.

Bu quyosh nuridek rryashandir. (puninguchun bu nur so-hibi ruzi mahsharda shafolat qilishiga shak yo'kdir. Osiylarni olim qullar shafolat qilishi haqdir. Hatto olim qullar eng qattik azobga mustahiq bo'lganlarni ham shafolat qilishga erishadilar.

Demak, kim bu nurni, ya'ni ilmni egallashni qasd qilgan ekan, barcha maqsadlarni niyat qilibdi. Kim uni egallasa har bir ispaklarini qo'liga kiritibdi.

Ey aql sohibi! Ey ziyrak zot! Bilsang bu eng oliy mansabdir! Agar sen uning haqiqiy sohibi bo'la olsang, ilm qalbingga kirgan bo'lsa, dunyoviy obro'yu mansablardan voz kechishing osonroq o'tadi. Dunyo uchun g'am yemay, tashvishga botmaysan. O'z izzating bilan jamoat orasida yaxshi mavqs' egasi bo'lasan. Zero, rivoyat qilishlaricha, ahli ilmlarning rizqu nasibalari doim oqib turishi uchun Alloh taolo o'nta kasiba eshiklarini joriy qilgan ekan. Agar bitta eshik yopilsa, darhol boshqasi. gohbir nechasi barobar ochiladi.

Mabodo, qo'lingdan mol-dunyo ketsa xasrat dasturxonini yozma! Dunyo ne'matlari yoqimli bo'lib o'ziga rom etsa, undan ko'zingni yum! Zero, ilm Alloh taoloning bandalariga bergan ne'matlarining eng xayrlirog'i va afzalidir. She'r:

*Va favqa kulli zi ilmin alim!2
Ahli ilm hurmatin etdi ma'lum.
Fiqh ilmi ilmlar uzra iftixor,
Sohiblari hech bo'lmaslar xoru-zor.*

Har qanday ilm sohibi izzat topmoqqa loyikdir. Har qancha faxrlani_ga munosibdir. Ammo fiqh ilmi va uning sohibi iftixorga hamda izzat ikromga ko'proq loyikdir.

Haqiqatda fiqh ilmi fazilati bilan boshqalaridan ko'ra a'loroqdir. Bu xuddi atorning rastasida rangorang xushbo'y atirlar bo'lsa ham, mushku anbar oldida uyalib qolgani kabidir. Qancha kushlar ham lochin kabi baland ucholmaganidek, fiqh ilmi ham, lochin yoki mushk kabi ilmlar ichida o'z salmog'i va mavqeiga egadir.

Zero, fiqh ilmi ilmlarni nafisi va nozigidir. Sen uni o'rganuvchi va to'plovchisi bo'lg'in! Ilm o'rganish jarayonida inson ilm iftixor va hurmati tamoyillarini ham o'rganadi. Shuning uchun sen, bilmaganlaringni o'rganishga harakat qil!

Bilgilki, ilmning avvali ham, oxiri ham unga iqbol qilish, unga yuzlanish bilandir.

Ba'zi nusxalarda: «Kim ilm olsa, albatta, ilm tufayli hosil bo'ladigan obro'-hurmatdan mahrum bo'lmaydi,- deyilgan. Aqlli kishi uchun ilm va fiqhning lazzati talabi ilmda doimo bo'lishiga to'liq kifoya qiladi.

Dangasalik va boqimandalik goho og'iz va tamokda namni ko'pligidan tug'iladi. Tufuk va balg'amning me'yoridan ziyodaligi kishi ichki dunyosiga salbiy ta'sir qiladi. Buni kamaytirish yo'li taomni kamroq tano-vul qilish bilan bo'ladi. Bu bilan oz bo'lsada dangasa-lik shifosi hosil bo'ladi.

Ulug' donishmanlardan rivoyat qiladilar, payg'ambarlar yoki buyuk donishmandlardan yetmishtasi yoddan ko'tarilish, zehnni sustligi faqat balg'amning ko'pligidan paydo bo'ladi,- deb ittifoq qilganlar.

Ko'p balg'am ko'p suv ichishdan paydo bo'ladi, suv ichishga talab ko'p taom yeyishdan bo'ladi. Qotgan non hamda mayizni o'z so'lagi bilan yeyish balg'amni kesadi va yo'q qiladi. Ammo mayizni ko'p yeyish ham to'g'ri emas. Chunki, suv ichishga ehtiyoj sezdiradi. Bu yana balg'amni ko'payishiga sababdir.

Shuningdek, misvok balg'amni kamaytiradigan omillardan biridir. Misvok bapg'amni kamaytiradi va yodda saklash qobiliyatini ziyodalashtiradi. Nutqni fasohat-lik, ravon bo'lishiga yordam beradi. Zero, misvoktutish muborak sunnati saniyadir. Shuning uchun, ibodatning savoblarini ziyoda qiladi.

Balg'am va og'izdagi namning choralaridan biri qayt qilib tashlash hisoblanadi. Yana bir muolaja - taam-mul, ya'ni oz yeyishning foyda hamda hikmatlari haqida o'ylash bo'ladi. Zero, oz tanovul qilish salomatlik va iffatdir. Pokizaham go'zal bo'lishdir.

Ko'p tanovul o'zini o'z qo'li bilan kasalliklarga arz qilish va izzatidan ayrilishdir. O'z sog'ligini, foyda va izzatini afzal ko'rish esa oz yemoqda ekani aniq. She'r:

*Har ish me'yorida bo'lsa, xo'b mahbub
Tanovulning me'yor senga do'sti xub.
Ovqat deb izzatingdan ayrilma,
Maqomi jannatingdan yuz qayrilma.*

*Imon, e'tiqod va solihlarga bo'l och,
O'zgalardan sherni ko'rgandek qoch.
Taom deb or-nomusdan qolguncha,
Aziz va bexdir o'lganing och.*

Kishining taom deb badbaxt bo'lishi qanday oru no-mus, qanday sharmandalik ekan. Qorin tashvishi, ocho-fatlik bilan kishi bu dunyoda bebro', oxiratda esa badbaxt bo'lishi qanday ham ayanchlik, qanday ham yomon ekan.

Janob payg'ambarimiz (s.a.v.):

-Uch toifa bor, Allohtaolo gunohi bo'lmasa ham ularga g'azab qiladi, rahmatidan benasib qiladi,- deb mar-hamat etadilar, -Ko'p yeydigan, ochofat, ikkinchi baxil, xasisni va uchinchi mutakabbirni Alloh muruvvatidan mahrum etadi.

Demak, bu toifalarni gunohlari bo'lmasa ham Alloh azoblar ekan. Chunki, qorin to'q bo'lsa, ibodatga ham, yaxshi amallarga ham kishi dangasa bo'ladi. Bu taomning shukrini ado etmaslik bo'lib, g'azabni chaqiradi.

Ko'p yeyishlikni zararini ham o'ylash zehnga ijobiy ta'sir qiladi. Turli kasalliklarni oldini olish,, jisminy zo'riqtirish, toqatidan ortiq ishlatib charchatish, shuningdek, boshqa ziyonlarni o'ylash ham zehnga foyda beruvchi omillardan hisoblanadi.

Donishmandlar aytadilar:

-Qorinning doim to'q bo'lishi, ovqatga o'ch, sertanovul bo'lish ziyraklikni, zehnni va mulohaza yuritish qobi-liyatini ketkazadi.

Ulug' faylasuf Jolinus shunday deydi:

Insonga anorning hammasi foyda, ammo baliqni hammasi zarardir. Lekin, ozgina baliq ko'p anordan yaxshiroqdir.

Bilgilki, ko'p taom yeyish mol-mulkni o'rinsiz sarf-lash sanaladi. To'q qoringa yana ehtiyojsiz yeyish aynan zararining o'zidir, Bu ish kishini oxirat hovlisida ukubatga loyiq qiladi. Hayotda ham bunday kishilar in-sonlar ko'nglida nafrat va g'azab uyg'otadi.

Kuchli, yog'li, foydali serquvvat taomlardan iste'-mol qilish, ma'lum bir miqdorni belgilab olish va tanovul vakp"ini ta'yin qilib ko'yish taom yeyishni ka-maytiradigan omillardan sanaladi. Tanovul vaqtida avval ishtaha ochadigan, yengil hazm bo'ladigan taomlardan boshlash kerak.

Zinhor ochlar bilan birga ovqatlanmaslik kerak, chunki sherikni tanovuli ta'sirlik hisoblanadi. Ammo ro'za tutish, og'ir mehnat, ibodatlar qilish uchun qo'proqtaom yeyishi joiz. Shuningdek, o'zining quv-vatini mustahkamlash, sog'ligini tiklash uchun ham ko'p taom yeyishi durustdir.

6-FASL DARSNI BOSHLASH, MIQDORI VA TARTIBLARI HAQIDA

Ustoz, shayxul islom Burhoniddin Marg'inoniy (a.r.) saboq boshlashni har vaqt chorshanba kuniga muvofiq keltirar edilar. Bu to'g'rida janob Rasululloh (s.a.v.)dan bir hadisi sharifni rivoyat qiladilar: -Qay bir amal chorshanba kuni boshlangan bo'lsa, u kamol topibdi.

Bu muborak hadisda, haftaning uchinchi kuni boshlangan amallar oxiriga yetkazilishi bilan xosiyatli ekanini bildirdilar. Ulug'ustoz, hazrati Imom A'zam Abu Hanifa (a.r.) ham ommaviy ravishda shunday qilar, va bu hadisi sharifni jalolatlik ustozlari, shayxul islom Qavvomuddin, hazrati Ahmad ibn Abdurashiddan rivoyat qilar edilar.

Ishonchli manbalarga qaraganda, shayxul mashoyix, hazrati Yusuf Hamadoniy a.r. yaxshi amallarning har birini, albatta chorshanba kuni qilar edilar. Buning sababi shuki, bu nur yaratilgan kundir. Bu kun kofirlar sha'niga naxs bosgan kun hisoblanadi. Mo''minlarga esa, fazilatlik va barakatlik kun hisoblanadi.

Imom A'zam Abu Hanifa (a.r.) hazratlari saboqning mikdori to'g'risida ustozyaari, shayxul islom, buyuk imom. Umar ibn Abu Bakr az-Zamaxshariy (a.r.) hazratlaridan hikoya qiladilar: saboqni yod olishga imkon beradigan, ikki martaba takror qilib olishi mumkin bo'ladigan mikdorda ola boshlasa, uni puxta o'zlashtirishga erishadi. Demak, sa-boqni mikdori yod olishiga yetarli, taqrorlab olishiga kifoyali bo'lmog'i kerak. So'ng yengillik va yumshoqlik bilan darajamadaraja ziyoda qilib boradi. Hatto darsi qanchalik ko'p bulsa ham, uni yod olishi va ikki mar-taba takror qilishi mumkin bo'lsin,- deb men o'tgan ma-shoyixlardan eshitgan edim», - deydilar.

Ammo saboq ko'p dars olish bilan boshlansa, har dar-sni o'n martaba takrorlashga imkon bo'lishi kerak. Har vaqt dars tayyorlash avvalida ham oxirida ham o'n mar-tadan takrorlashga odat qilsa, keyinroq bu yaxshi odatni katta bir mashaqqat bilan tark etishi mumkin.

Ba'zi mashoyixlar aytadilar:

*-Bir harf saboq olasan,
Uni ming takror qilasan.*

Tolibning fahmi yetadigan, anglab olishiga yaqin, yengilroq bo'lgan saboqdan boshlash kerak bo'ladi.

-Agar o'tgan mashoyixlarning uslublarini ko'llab dars berilsa, menimcha, eng to'g'ri yo'l va foydaliroq bo'lur edi,- degan ekanlar shayxul islom, buyuk imom, Sharafuddin, alloma, ustoz al-Uqayliy (a.r.) hazratlari,- chunki, ular ta'limni boshlovchiga kichikkichik, keng yoritilgan manbalarni ixtiyor qilganlar. Zero, bu yod olishga, tushunib olishga ham yengil va qulay bo'lib, malol va og'ir kelishdan uzoqdir.

Dars o'zlashtirib, pishiqtakrorlagandan keyin, yangi saboqni ulab ketmog'i shartdir. Darsni uzib qo'yishdan saqlanishi zarur.

Talaba daftarga o'zi tushunmaydigan narsani zinhor yozmasin! Chunki, bu toliqishni, keyinroqesa, erinchoqlikni keltiradi. Zehnni ketkazadi va vaqtzni zoye o'tmog'iga sabab bo'ladi.

Tolib saboq va takrorlash vaqtida har bir narsani yaxshi tushunib olishga jiddiy harakat qilishi kerak. Ayniqsa, ustozdan ta'lim olayotganda, chuqur o'y bilan fikr yuritib, mulohaza qilib bilib olishga tirishishi kerak bo'ladi. Zero, saboq oz bo'lib, uni takrori, tafakkuri va fahmi ko'paysa, u idrok qilinadi.

Ulug' donishmandlar aytdilar:

-Ikki harfni yod olish ikki og'ir masalani tinglashdan xayriroq, ikki harfni tushunib olish ikkita idrok

qilishga vazmin keladigan narsani yodlashdan ko'ra xayrlirokdir.

Agar talaba o'z vaqtida tushunib olishga harakat qilmay, sustkashlikka yo'l qo'ysa bunga o'rganib qoladi. Natijada oddiy va oson so'zni ham tushuna olmaydigan bo'lib qoladi. Demak, talaba saboqni olayotganida uni ilg'ab olishga, chukur anglab olishga beparvolik qilmas-ligi kerak ekan. Balki, jiddi-jahd qilsin. Alloh taologa duo qilsin, tazarru-shikastalik bilan yalinsin! Zero, Haq taolo duo qilganning duosini, so'raganning so'rganini ijobat qiladi. Umid qilganni noumid qo'ymaydi.

Ustoz, shayxul islom, buyuk imom, Qavvomuddin hazrat Hammud ibn Ibrohim ibn Ismoil assig'oriy al-Ansoriy shogirdlari, jalolatli qozi Halil ibn Ahmad Saraxsiy (a.r.) hazratlariga shunday vasiyat qilganlar: -Ilmga xizmating ko'p foyda beruvchi xizmat bo'lsin! Darslarga tirishqoqlik, jiddiy yondashish bilan bardavom bo'! Agar biror foydani yodlasang, uni takror qilgin! So'ng uni aniqlab, qayd qilib qo'ygin! Shunda xohlagan vak^ingda yodingga olishga imkon yaratasan. Qayd qilib qo'yish bilan har qachon bu saboqqa qayta olursan va yo'qotishdan omon bo'lasan.

Odat qilgin biron yangi narsani o'rganmoqni, Ham odat qilgin o'tgan darsni takrorlamoqni Mana shunda ilming bo'lur ziyoda, Insonlarga ilm bilan muzokara qil, Bu yo'l bilan hayot bahsh etmoqni odat qil, Mana shunda ilming bo'lur ziyoda. Bo'lgin orifu-oqil va lek Zinhor bo'lma insonlarga yot! Ya'ni, odamlardan uzoq, ularga foyda bermaydigan ilmli kishi bo'lishdan yiroq bo'lgin!

Bilginki, ilmni yashirsang, so'rapgan vaqgda bilganingni bildirmasang, uni unitasai. Keyin o'zingni ilmsiz va dangasa holda ko'rasan. Qiyomat kuni esa, yashirgan ilmingni og'zingga o'tdan yugan qilib solinadi. Yana qattiq alamli, qizigan olov bilan azoblanasan.

Tolibi ilm uchun, o'zlashtirgan darslarini pishiq va puxta bo'lishi uchun muzokara, munozara va ilmiy bah-slar, ya'ni mukolamaning ahamiyati kattadir. Insof bilan, anglamaganini bilib uchun bo'lmog'i mukolama qilishi kerak. Uni chuqur mulohaza bilan bahslarni shoshilmasdan olib borishi talab qilinadi. Shunda janjal, nosog'lom muhitdan hamda bir-birini yomon ko'rish, g'azablanish, o'zaro dushmanlikdan saqlaniladi. Zero, bahsu-munozara va muzokara mashvarat, mas-lahatdir. Mashvaratni esa, faqat to'g'ri javobni topish uchun, muammolarni haqqoniy, rost yo'lda hal qilish uchun o'tkaziladi. Bu insof bilan, chukur mulohaza yuritish bilan hosil bo'ladi, janjal, adovatu-xusumat qilish bilan, bir-biriga g'azab qilish, insofsizlik va takabburlik bilan aslo hosil bo'lmaydi.

Shuning uchun, bahsu-munozara o'tkazishdan maqsadi, biron kishini mulzam, hijolat qilish, o'ch olish va shu kabilar bo'lsa, uni o'tkazish durust ham, halol ham bo'lmaydi.

Zero, Umari Odil (r.a.)dan rivoyat qilinishicha, savollar mazmuniga ko'ra uch xil bo'lib, shundan ikkitasi sohibiga najot beradi, boshqasi qattiq malomatga qoldiradi. Najot beradigan savollarni avvali. bu ilmga, bilmaganni bilishga tashna bo'lib so'rash va ikkin-chisi o'zi biladi, ammo boshqalar ham bilishlari uchun, bilganlarini mustahkamlash uchun so'rash sohibiga ilm talab qilishdagi barcha fazilatlaridan bahramand bo'lishni nasib etadi. Ammo, uchinchisi birovni mulzam qilish, uyaltirish, bebro' qilish uchun, ilmi balan-droq ekanini bildirish va boshqa shu kabi g'arazlar bilan so'rash sohibini uqubatga muhtalo etar ekan.

Ammo haqiqatni isbotlash, yolg'on va qalbaki narsani fosh qilish bo'lsa, muzokara o'tkazish to'g'ri va halol bo'ladi. Umuman bahsda, ayniqsa, ilmiy munozaralarda hiylanayrang qilish, yolg'on bilan haqdan chalg'itysh zinhor mumkin emas. Lekin, bahs yuritayotgan kishi sarkashlik qilib, haqiqatni tan olmasa, haqni talab qiluvchi bo'lmasa, shundagina joiz, balki zarur ham bo'ladi. Muhammad ibn Yahyo (a.r.) hazratlari biror mushkil ishga yoki muammoga yuzlansalar va uning yechimini topa

olmasalar, darhol mashvarat o'tkazar edilar.

-Bu masala yuzasidan darhol munozara, muzokara qilishni o'zimga ma'qul ko'rar edim, - deydilar,- zero, har bir ilm sohibidan ko'ra biluvchiroq bor,- deb Alloh taolo o'z Kalomi majidida ogohlantiradi.

Vaholanki, muzokaraning va o'zaro fikr almashishning foydasi yolg'iz takrorlashdan ko'ra ko'p va afzalro-kdir. Chunki, fikr almashish, munozara yuritishda saboqni takrorlab olish, ba'zi nozik tomonlariga e'tibor berish, ahamiyat qilinmagan o'rinlari ko'rinib uni egallab olish mumkin bo'ladi. Bu bilan ilm ziyoda va pishiq bo'ladi. Shuningdek, bilganini tili bilan izhor qilish, keyinchalik ilmiy suhbat o'tkazish iste'dodini rivojlantirish kabi xislatlari ham kamol topadi.

Donishmandlarimiz aytibdilar:

-Bir soat fikr almashib, muzokara o'tkazish bir oy takrordan xayrlirokdir.

Muzokaraning sharti sherikni insofli, yaxshi niyat-li, xulqu tabiati mustaqim, to'g'ri va sog'lom bo'lishidir.

Sen qaysar, haqni qabul qilmaydigan, irodasiz, xu-lqi mustaqim bo'lmagan, mulohazasi tez o'zgaradigan, hujjatsiz o'z fikrini g'olib qilish, tan oldirishga harakat qiladigan kishilar bilan bahs bog'lamagin! Bunday kishilardan uzoq bo'!

Qozonga yaqin yursang qorasi yuqar!- deganlaridek, bu noshoista xislatlar senga ham o'tishi mumkin. In-son tabiati zaif, shikasta va o'zgaruvchan, har tomonga moyil bo'luvchi bir tabiatdir, Shuning uchun ham, uni bundaylarning ta'siridan ehtiyot qilish kerak.

Hazrat Halil bin Ahmad (a.r.)ning yuqorida zikr etilgan so'zlarida ham juda ko'p foydali o'gitlar bor. Ilm o'zi ulug' va g'oyat mo'tabardir. Mashoyixlarimiz aytdilar: kim ilmga xizmat qilsa, ilm unga barchani xizmat-chi qilib qo'yadi.

Haqiqatda esa, bu ilm shartlaridan biridir,

Tolibi ilmning yana bir zaruriy vazifalaridan biri, ilmning nozik, ahamiyat talab o'rinlarini doim o'ylab, fikr yuritishni odatlanishidir. Zero, mana shunda unga erishish mumkin bo'ladi. Shuninguchun ham, o'yla erishasan, idrok qilasan!- deganlar.

Avval o'yla, keyin so'yla,- deganlaridek, har vaqt ga-pirishdan oldin uning oqibatini yaxshilab mulohaza qilish kerak bo'ladi. Toki, gap to'g'ri va ma'noli bo'lsin, gap o'rinsiz, bekor va hijolat qiladigan bo'lmasin. Janob payg'ambarimiz (s.a.v.):

-Uzr aytib, hijolat bo'lishingga sabab bo'ladigan so'zni gapirma!- deb, har bir so'zni e'tibor bilan ga-pirishga buyuradilar.

Aytilgan so'z esa otilgan o'q, boshqa narsalar kabi qaytarib bo'lmaydi. Shuning uchun bu xikmatlarga faqat amal qilinsa kifoyadir. Fikh olimlari usul kitoblarida bu qoidani asos va eng katta asldir, - debdilar. U ham bo'lsa, olim so'zini munozara va muzokaralar hamda boshqa vaqtlarda yaxshilab o'ylab, o'lchab-tortib gapirishligini zarurligidir.

Ulug' donishmandlar: «Aqlning asosi va manbasi gapni sobitligi hamda uni tafakkur bilan aytilmog'idir»,- deganlar. «Agar maslahat qiluvchini o'z tug'ishgan akangdek qabul qilsang va so'zlarini jon deb qabul qilib, unga amal qilsang, mening bu so'zlarimga ham e'tibor ber!- deb bir

ulug' donishmand ko'rsatma bergan ekanlar:

-Avvalo, kalomning aytilgan vaqtiga ahamiyat ber;
-ikkinchidan gapning sababiga nazar sol;
-uchinchi, gapning kayfiyatiga - qay hol bilan, ovozning baland-pastligiga, qanday ggpirilayotganiga;
-to'rtinchi, gapning uzun-qisqayaigi, qanchalik ma'nolar bildirayotganiga e'tibor qilgin;
-beshinchidan gapning aytilayotgan joyiga ahamiyat ber! Ey, aziz inson! Mana shu besh tamoyildan zinhor g'aflatda qolmagin!»

Arablar ham, «har so'zni o'z joyi va har joyning o'z so'zi bor», - degan naqlga ko'p e'tibor beradilar. Zero, bu naqlning mazmuniga yaxshilab qarasangiz, mazkur besh tamoyilga qagiy amal qilishga da'vat qilinadi. Shunda doimo va hamma holatlarda foydalanuvchi va foyda beruvchi bo'lasan.

Janob Rasululloh (s.a.v.) aytibdurlar:

-Hikmat mo'inning yo'qotgan kerakli narsasidir.
Uni qayerda topsa darhol oladi, qabul qiladi.

Yuqoridagi tavsiyaga asos o'laroq, bu hadisi sharif o'z hukmi bilan imonlik kishini dono so'zlarni axtarishga, purma'no maqollarni ishoralariga ahamiyat izhor qilmoqqa buyurib, bu ishni vazifa qilishga ko'rsatma beradi.

Mashoyixlar:

-Neki pokiza va musaffo bo'lsa, uni qabul qil! Neki nopok, loyqa, shubhali ekan, uni tark et! - deganlar. Shayxul islom, jalolatli imom, ustoz Faxriddin Koshoniy (a.r.) hazratlari hikoya qiladilar:
-Hazrati Abu Yusufning bir cho'risi bor edi. Taqdir taqozosi bilan hazrat imom Muhammadning huzurlariga omonat qilib topshiradilar. Kunlarning birida imom Muhammad cho'ridan:
-Sen imom Abu Yusufdan biron narsa yod olganmisan?- deb so'radilar. Cho'ri:
-Yo'q, u kishidan hech narsa yodlamadim, lekin hazrat:
-O'lchaydigan asbobning og'irligi soqitdir,- deb, ko'p takror qilardilar,- deb javob berdi.

Qarangki, xuddi shu masala imom Muhammadga yechimi mushkul masalalardan edi. Bir og'iz so'z bilan uning yechimiga erishdilar. Mushkulliklari ko'tarildi.

Bu voqea shunga dalolat qiladiki, har kimdan ilm hosil qilishda foydalanish mumkin va o'z o'rnida zarur ham ekan. Hazrati Abu Yusuf (a.r.)dan:

-Bunday imlga qanday va nima bilan yetdingiz?- deb so'rganlarida, ul zot:
-Iste'foda (foйда talab etish)dan va foyda berishdan zinhor to'xtamadim, baxillik qilmadim,- deb javob berdilar.

Hazrati ibn Abbos (r.a.):

-Ilgini qanday topdingiz, nima bilan erishdingiz?- deb so'rganlarida, hazrat:
-Charchamaydigan savolli til hamda eshitganini saqlovchi qalb bilan,- deb javob berganlar.

Mazkur ajib xislatlar zehn, fahmu farosatni ka-mol toptiradi. Avvalgi talabalar:

-Mana bu masala to'g'risida nima deysiz? Bunga fikringiz qanday?- kabi savollarni ko'plab berganlari uchun ham tolibi ilm, ya'ni ilmni talab qiluvchi deb ismlanganlar.

Imom A'zam Abu Hanifa (a.r.) hazratlari ham baz-zozlik qilganlarida do'konda ko'p mutolaa za muzokara o'tkazganlar. Natijada, fiqhilminingcho'qqisigaerishdilar. Zero, bundan ilmu fiqhning tahsili

va kamolga yetishi kasb-xunarni jamlash bilan ekani ma'lum bo'ladi. Hazrati Abu Hafs Kabir (a.r.) ham kosibchilik qilardilar. Shu bilan ilmlarini takror ham qilar edilar. demak, nasraqai ahli ayol va boshqalar uchun kasb qilmog'i kerak bo'lsa, albatta kasb-hunar qilsin va ilmni takrorini birgalikda olib borsin. Bunda dangasalikka yo'l quymasligi hamda mas'uliyat bilan qarab, panja orasidan qarashdan ehtiyot bo'lishi shartdir. Va-holanki, aqli raso kishi hech bo'lmaganda o'zini na-faqa bilan ta'minlashga hamda ilmni tark etishiga uzr yo'kdir. Chunki, hazrati Abu Yusuf (a.r.)dan ham ko'ra faqir va muhtojroq bo'lolmasa kerak.

Shunday qiyinchilik va ehtiyojlar ko'p bo'lsada, ular hazrat Abu Yusufning fiqhu ilm tahsillariga mone'-lik ko'rsata olmadi. Ammo kimning mol-dunyosi bo'lsa, qimmatli vaqqini g'animat bilsin va albatta, ilm bilan shug'ullansin, uning yo'lida molu mulkini sarf qilsin! Sarvari Koinot (s.a.v.):

-Solih kishiga qanday ham yaxshi salohiyatlik mol-dunyo berildi (Molu mulkni o'z joyiga yetkazuvchi kishi qanday solih, moli ham qanday halol ekan),- deb, molu dunyosini xayrli o'rinlarga xarajat qiladigan kishiga ulug' fazilatlar borligini ishora qiladilar. Bir ulug' ahli ilmdan:

siz ilmga qanday, nima bilan erishdingiz?- deb so'rganlarida, olim:

-Boy otaning moli bilan,- degan ekanlar. Chunki, har doim saxiylar -otalar, onaxon va akalar iltifotlaridan ahli ilmlar, ahli fazillar foydalanadilar. Moldavlat ham ilmni ziyoda, barakali bo'lishiga hamda zavolga ketmasligiga sabab bo'ladi.

Bu benazir aql va ulug' ilm ne'matlarining shukronasi, haqqining rioyasi hisoblanadi. Shukrona barcha narsaning barakali va ziyoda bo'lmog'ining asosi ekani sir emas. Ulug'lar hazrati imom A'zam Abu Hanifa (r.a.)dan naql qiladilar, hazrat:

-Faqatgina hamdu sano va shukr bilan ilmu fazi-latga erishdim. har" vaqt biron fiqhiy masalani fahmlasam, biron hikmatni bilsam, «Alhamdu lillah» deb, Allohga shukr qilar edim. Shu sabab Alloh ilmimni ziyoda va pishiq qildi,- deb aytganlar.

Talaba tili, dili va a'zolari bilan minnatdorlik va shukr izhorini kasb qilmog'i kerak. Bunda mol-dunyo bilan shukr qilmoqning o'z o'rni bor. Fahm, farosat, ilm, hidoyat va tavfiqni yolg'iz Alloxdan deb bilmog'ining alohida o'rni bor. Hidoyat, tariqi mustaqimni Tan-gri taolodan iltijo qilib, so'rashi lozimdir. Zero, «Duo qiling ijobat qilaman»,- deb Alloh va'da qilgan, faqat yolg'iz o'zi barcha ehtiyojlarimizga kifoya bo'luvchidir,

Huddi mana shunday yo'l tutish ahli haqlarning, ya'ni axli sunnat val jamoatning yo'li bo'lib, ular haqni, sirotul mustaqimni Hodiyy, Mubin, Osim kabi sifatleri bor bo'lgan Alloxdan talab qiladilar. Haqtaolo va'dasiga binoan ularni hidoyatga boshlab, zalolat va xatoga ketishdan hifzu himoyatiga oldi. Adashganlar, axli zalolatlar esa akllariga qoyil qoldilar, undan ajablandilar va barcha narsani aql va fikr tarozusiga soladigan bo'ldilar. Bu haqiqatni maxlukdan talab qilishdir. Ular ojiz va sayoz aq, kamol topmagan fiqr bilan ilmga erishmoqchi bo'ldilar.

Vaholanki, aql barcha narsani, masalan, ko'zdek id-rok qila olmaydi va ko'z ko'rgan narsalarni esa aql bilan olish mumkin bo'lmaydi. Natijada, haqiqatdan to'sildilar, hijobga o'raldilar. Ojiz va notovon bo'ldilar, o'zlari adashdilar va boshqalarni ham adashtirdilar, yo'ldan ozdirdilar.

Janob payg'ambarimiz Muhammad Mustafo (s.a.v.) ogohlikka da'vat etib, shunday deganlar: kim g'aflat bilan amal qilsa, u g'ofil insondir. Oqil o'z aqli bilan amal qilgan, ya'ni nimaga, kimga qilayotganini, o'zini mavqeini bilgan hamda o'zini ojiz va doim rabbisiga muhtojligini bilgan kishidir.

Ushbu muborak hadisni bir oz o'ylab ko'rilsa, jano-bimiz aqlni faqat yaxshilik, ya'ni Allohni tanish, shariat ahkomlarini bilishga qaratilishi kerakligiga ishora qilganlari topiladi. Yana bir hadisi sharifda: kim nafsini bilsa, o'zligini tanisa, u Parvardi-gorini tanibdi, - deb marhamat qilganlar. har kim o'ziga «Nima edim? Endi nima bo'ldim? Keyin nima bo'laman?»- deb savol berib borsa, ruhini kamol topishiga yo'l ko'rsatgan bo'ladi. Shundan, ustoz va boshqa ahli ilmlar hamda o'z joyini topishi zarur ekan.

Rivoyat qilishlaricha, hazrati Ali (karramallohu vajjahul karim) xalifalik davrlarida katta jamoat ichida bir masalani yechib bergan ekanlar. Shunda bir arab o'z odatlariga ko'ra, hazrati Alini maqtab, naslu nasablarini iftixor bilan tilga oldi. Hazrati Ali bu muhtaram zotni maqtovdan to'xtatib:

-Azizim! Siz meni avvalimni va oxirimni bilasizmi? Nimani bunchalik maqgayotganingizni bilasizmi?- deb so'radilar. Haligi kishi javobga qiynalib qoldi. Shunda hazrati Ali o'zlari javob berdilar:

-Mening avvalim, badan yoki biron joyga tegsa benamoz qiladigan, nutfa, obi maniydir. Oxirim esa, sassiq, chirik, qurt-qumursqalar yeb bitkazadigan jiy-fa, o'limtikdir. Buning orasida esa, bu jasad ahlat tashuvchi hammoldir. Mana mening bor haqiqatim, sen esa nimalar deyapsan?!

Ulug'larning kamtarligiga tan beraylik, o'rnak olay-lik! Toki, Allohim bizga ham oxiratda bular bilan birga bo'lishni nasib etsin. Imom G'azzoliy (a.r.) «Yusuf (a.s.)» surasining tafsirida hazrati Yusuf va Zulayho o'rtasida kechgan ushbu voqeani yod etganlar:

Zulayho muhabbatini, hazrati Yusufni juda-juda yoqtirishini izhor qiladi. Yusuf hazratlari uni har qancha qaytarsalar ham, Zulayho:

-Menga sening so'zlaring, go'zalliging, umuman bor-lig'ing, sening muattar hidlaring yoqadi,- deb holi joniga qo'ymaydi.

Mana shunda hazrati Yusuf uning har bir yaxshi ko'ra-man, degan so'zlariga javob qilib:

-Agar mening haqiqiy hidimni bilmoqchi bo'lsang, uch kundan keyin qabrimga kir. Mana shu mening haqiqiy hidim bo'ladi, deb aytgan ekanlar.

Albatta, bu to'g'rida fikr yuritib, kibru havoga yuzlanuvchi nafsimizni o'ldirishga harakat qilaylik. Yeb-ichib, Xudoni hayot degan ne'matidan bahra olib, uni shukrini qila olayapmizmi, tahsili ilm va ibodatlarimiz bunga kifoyami? Munosib javob topish, inshaa-alloh, o'z ixtiyorimizda.

Agar aql raso bo'lsa, inson o'z nafsini bilsa, Alloh taoloning qudratini, ulug'ligini biladi. Allohni taniydi. Shunday ekan, u aslo ojiz va notavon nafsiga, ayniqsa, aqliga suyanmaydi. Balki, ishlarini Allohning o'ziga tavakkul qiladi, o'zini ham Yaratgani dargo-higa topshiradi. Alloh taolo o'z kalomi majidida:

Kim Allohga tavakkul, topshirsa, ya'ni unga ishlarini tafviz qilsa, Allohning o'zi unga kifoyadir. Maqsadlarini ziyodasi bilan beradi,- deb va'da qilgan.

Ey, inson! Alloh mol-dunyo bilan siylagan bo'lsa, o'z hurmatingni poymol qilib, baxillik qilma! Molingni yaxshi joylarga ishlatishdan qizg'anib o'tirma! Talaba baxillikdan, qizg'anchiqlikdan saqlanmog'i va panoh ti-lamog'i kerak bo'ladi.

Janob payg'ambarimiz (s.a.v.): «Baxillikdan ko'ra og'irroq qaysi dard bor ekan», - deb baxillikdan

qat'-iy saqlanish kerakligini ogohlantiradilar.

Shayxul islom, buyuk imom, shamsul aimma hazrati Halvoniy (a.r.)ning padari buzrukvorlari faqir, kam-bag'al kishi bo'lgan ekanlar. Har doim holva sotib olib, ahli ilmlarga ulashar ekanlar va: «Bolamning haqqiga duo qilinglar», - der ekanlar. Mehribon otaning shu arzimas ehsoni barakotidan hamda e'tiqod, ixlosining mustahkamligi, mushfiqlik va shikastalik bilan qilgan iltijolarining sharofati bilan, farzandlari mana shunday ulug' maqomlarga erishdilar.

Mol-mulk va pullarga kitob sotib olish va ilm uchun zarur bo'lgan anjomlarga sarflash kerak. Agar kito-blarini ko'rib yozib borsa, o'z ilmiga mislsiz yordam qilgan bo'ladi. hazrati Muhammad ibn Hasanning ko'p moli bor edi, bu mollarning hisobiga va boshqa ishlarga uch yuz kishini vakil qilib olgan edi. Hamma mollarni ilm va fiqh yo'lida infoq qildi, hatto o'zi uchun bir dona bo'lsa ham chiroyli, nafis va qiymat-baho kiyim qolmadi. hazrati Abu Yusuf (a.r.) u kishini bu holda ko'rib, yaxshi kiyim hadya qildilar. Lekin hazrati ibn Hasan qabul qilmadilar.

Naqdi sizga, nasiyasi bizga, - dedilar. Ya'ni, bilganiga amal qilib, hazrat ibn Hasan, bu ish bilan oxi-rat, Allohning roziligini xoxlaganlarini izhor qildilar. Zero, qabul qilmaganining sababi, hadya olish sunnat bo'lsa ham, bu ish bilan o'zlarini xorlashdan qochish edi. Janob payg'ambarimiz (s.a.v.): -Mo'min kishi zinhor o'zini xor va zalil qilmas, -dedilar.

Hikoya qilishlaricha, shayxul islom, faxrul islom Arsobandiy a.r. hazratlari tashlab yuborilgan qovun va tarvuz po'choklarini to'plab, xoliy joyda yuvib, tszalab yer edilar. Kunlarning birida bir cho'ri bu zotning ishlarini ko'rib qoldi va xojalariga gapirib berdi. Shunda haligi xoja uyida ataylab xayru ehson uyushtirdi va u kishini kelishini iltimos qildi. Lekin chaqiriqni qabul qilmadilar. Tolib ham mana shunday irodalik, oliyhimmatli bo'lmog'i va bironing molu dunyosiga tama' nazari bilan qarashdan saqlanishi shart bo'ladi. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.):

-Ey ummatlarim! Tama' qilishdan saklaninglar! Chunki u faqirlik keltiradi va muhtojliklarni odam bolasining boshiga hozirlab qo'yadi, - deb tama'dan qayta-radilar. Bir baytlarida So'fiy Allohyor (a.r.) buni shunday ifodalaganlar:

Bu mehnat birla tobsang parchai non, Kishini minnatidan uldir oson. Tama' noniga lab ochguncha o'l och! Tama' bo'yi ko'rinmay bo'yidan qoch!
So'fiy Allohyor hazratlarini Alloh o'z rahmatu mag'-firatiga, jannatining eng oliy martabalariga munosib ko'rsin, qanday ham lo'nda, sodda til bilan shariat ahkomlari, dinimiz maqsadlarini komil ifodaladilar.

Tamagirlikning azobini qiyomat kuni tortguncha, shu dunyoda qiynalishni afzalligini ishora qilsalar, yana boshqa jihatdan maxluqqa tama' qilish oqibati, har ikki olamda xorlik va xo'rlik ekanini ham bildiriyaptilar. Keyingi baytda chiroyli so'z o'yinini ishlatib, bayt ma'nolarini yanada kuchaytirdilar. Baytda zikr qilingan birinchi «bo'y»dan murod bo'yi, uzunligi, ko'rinishi va ikkinchi «bo'y»dan esa hid, shabodasi ma'nolari tu-shuniladi. Bu ma'nolar esa, tama'dan mutlaqo qochish kerakligini mubolag'a yo'li bilan ifodapaydi. Yuqorida eslatib o'tganimizdek, tolib moli va boy-ligini baxillik qilib qizg'anmasdan, o'zi va boshqalarga kerakli mikdorda infoq qilib turishi zarurdir. Janob Risolatpanoh (s.a.v.) chuqur hikmat bilan:

-Barcha insonlar faqirlikdan qo'rqasalar ham, fa-qirlikdadirlar, - deb aytganlar. Chunki, muhtojlikdan qo'rqish ojizlikdir, bu ma'noda ojiz bo'lish esa, in-sonni faqirlikka yetaklaydi. Avvalgi vaqtlarda ilm o'rganishga kelgan tolibni oldin kasb-xunar o'rganishga, pishiq egallashga

buyurilardi. Kasb-hunarni yaxshilab o'rganib, keyin ilm o'rganishga qo'yilar edi. Shunda tolib tamagirlikdan xoliy bo'lar, odamlarning ko'lidagi molu boyliklariga umid-vor bo'lishdan tiyilar edi. Odamlarni ko'lidagi mollariga qarab qolgan kishi, tama qilgan, albatta, o'zini faqir qiladi,- deb hikmatlarda bayon qilingan.

Ammo olim kishi tamagir bo'lib qolsa, unda na ilmning va na shariatning hurmati qoladi. Tama' orqasidan hamma narsani poymol qiladi va mol-mulk undirish uchun haqiqatni gapirmaydi, balki shariat hukmlarini noto'g'ri talqin qilib, uni dunyo topish uchun kasb qilib oladi. Mana shuning uchun, sohibi shariat janobimiz (s.a.v.) tamadan panoh tilaganlar:

-Parvardigoro! Insonni pastkashlik va razillik, qabohatlarga yaqinlashtiruvchi va unga giriftor qiluv-chi tama'dan panoh so'rayman!- deb duo qilib, ummatlarga ham bu haqda ta'lim berganlar.

Demak, imonli kishi yolhiz Allohdan umid qilmog'i, faqat O'ziga umid qilmog'i kerak ekan. Yana Alloxdan qo'rkuv, xavfda bo'lishi zarur. Bu, shariat chegarasida mustahkam turishi bilan bilinadi, agar chegaradan o'tsa, unda Xudodan qo'rqmagan bo'ladi. Ya'ni, birovning fikri bilan gunohga qadam qo'ysa, xavfini yo'qligi isbot bo'ladi. Shuning uchun ham, agar Xudodan qo'rqib unga osiy bo'lmasa, maxluqiga itoat qilmasa, Xudoning hududidan chiqmasa, u Allohdan qo'rkhan bo'ladi. Umid qilishda ham, mana shunday yo'l tutish kerakdir.

Talaba saboqning ma'lum miqdorini belgilab olib, uni takror qilishga odatlanishi kerak. Shunday qilsa, qalbi bu odatga qaror topib, o'ylagan maqsadiga yetishadi. Takrorni ushbu tartibda amalga oshirish ma'qul bo'ladi:

-kechagi saboqni besh marta;

-o'tgan kungi saboqni to'rt marta;

-o'tgan kundan avvalgi kun saboqini uch marta;

-uch kun oldin olgan saboqini ikki marta;

-to'rt kun oldin olgan sabog'ini esa bir marta takror qilishi maqsad sari olib boradi. Mana shu odati takrorlashga ham, yodda saqqashga ham mos va yengilroqdir.

Tolib takror va yodlashlarini bo'shshib, past ovoz bilan va majolsiz qilmasligi kerak, bunga odatlanmasligi juda lozim. Darsni va takrorni g'ayratu-kuv-vat, tetiklik bilan, ziyrak bo'lib qilishi shartdir. Lekin o'zini qiynab, zo'rlab baland ovoz bilan ham qilmasin! Chunki, o'zini qiynab qo'ysa, tetikligi ham bo'shshib, keyinchalik takrordan bezib ketadi. Keyin takrorni to'xtatib ko'yadi. Zero, janob Rasululloh (s.a.v.):

-Amallarning xayrlisi o'rtachasidir,- deb aytganlar. Hikoya qilishlaricha, hazrati Abu Yusuf (a.r.) doimo shunday quvvat va ziyraklik bilan muzokara o'tka-zardilar. Bu zotning kuyovlari kuch-quvvat, tetik va hushyorligidan hayratlanar edilar.

- Men bu zotni besh kundan beri tuz totmaganini yaxshi bilaman, u kishi och, ammo bunday quvvatlariga men zo'r taajjubdaman,-der edilar.

Tolib bo'sh qolish, dangasalik va zaiflikdan saqlanishi kerak. Chunki, bularning barchasi ilm ofatidandir. Shayxul islom, ustoz Burhoniddin Marg'inoniy (a.r.) hazratlari:

-Men ilm tahsil qilish davrimda sheriklarimdan ko'ra peshqadam edim. Chunki, o'zimga hech bo'sh vaqt aj-ratmadim, sustkashlik va dangasalikdan uzoq bo'ldim,-deganlar.

Shuningdek, shayxul islom, hazrat Imbijobiy (af.) hikoya qiladilar:

-Ilm tahsil qylish va o'rganish davrimda o'n ikki yil biron bir muddat forig'lik va ham dangasalik menga ro'y bermadi. Mol-mulk kifoyaligi uchun ham, sherigim bilan chiqib, munozara va muzokara

qilar edik. Uzluksiz har kuni munozaraga o'tirar edik va bu tinmay o'n ikki yil davom etdi. Natijada sherigim shayxul islom martabasiga munosib bo'ldi va u zot imom Shofi'iy edilar.

Shayxul islom, ustoz Faxriddin Qozixon (a.r.) hazratlari talabalariga shunday ko'rsatma berar ekanlar:
-Agar fiqh kitoblaridan bittasini yaxshilab yodlab olsang, boshqa fiqhiy masalalarni hifz, zehningda saqlab qolishing osonroq kechadi.

7-FASL. TAVAKKUL QILISH TO'G'RISIDA

Tavakkul qilish barcha ish, fikridan o'tgan narsalarni Allohga topshirish, tafviz qilishdir. Dunyo ishlari, rizqnasibasiga g'am-tashvish chekmaslik va bu hakda xafa bo'lib yurmaslikdir. Balki, qalbini bulardan holiy qilib, ilm bilan va shu kabi zaruratlar bilan shug'ullanishini talab qila boradi. Shubhasiz, tavakkal qilish talabaning asosiy vazifasi bo'lishi kerak.

Hazrati imom A'zam Abu Hanifa (r.a.) janob Rasu-lulloh (s.a.v.)ning sohiblaridan rivoyat qiladilar:
-Kim Alloh dinining ilmini o'rgansa, Alloh uni rizqi va dunyo hojatlariga kifoya bo'ladi. Nasibasini o'ylamagan joylardan yetkazib qo'yadi.

Tavakkul qila olish insonga ulug' baxtsaodatdir. Agar talaba ko'nglini rizqi va kiyim, dunyo matolariga mashg'ul qilsa ilmga kam vaqt qoladi. Natijada ilm va go'zal xulqu odoblardan bebahra bo'lib qoladi. Eng asosiy maqsali ilm talab qilishdan uzok,lashadi. Donishmandlardan biri shunday deganlar:

-Go'zallikni o'zinpa chaqir va go'zal hulqlar da'vatini qabul qil! Zinhor bog'iylik3 karvoniga minma!

Beadablik va barcha hunuk ishlarni tark qil! Har vaqt va joyda o'zingni hamma ma'noda to'q ko'rsatgin! Qori to'q, kiyimi butun holda yur! Bosh kiyimga ahamiyat ber!

Salla bosh kiyimlar toji va ulug'idir. U janob (s.a.v.)ning muborak sunnati saniyalaridir. Alloh dinining shioridandir.

Ammo taom tanovul qilishda, ibodatda, saboqo'qiyotganda, uyquga yotganda va hojatxonaga kirganda, albat-ta, bosh kiyimda bo'lgin!

Bir kishi hazrati Husayn ibn Mansur al-Halloj (a.r.)ga:

-Hazrat menga nasihat qilsangiz!- deb murojaat qildi. Shunda hazrat:

-O'z nafsingga ishlov ber, uni yaxshilab tayyorla! Uni mashg'ul qilib qo'y! Agar nafsiigni mashg'ul qilmasang, u seni o'zi bilan mashg'ul qilib qo'yadi,- deb nasihat qildilar.

Demak, har bir inson o'z nafi bilan shug'ullanishi kerak ekan, xayrli amallarni qilishga jalb etishi zarurdir. Toki nafsu havosini roziligiga qarab qolmasin! Shaytoni la'inning insonni chaljtadigan, osiy qiladigan eng birinchi quroli nafsdir. Okil inson dunyoga va dunyo tashvishlariga ahamiyat va ehtimom ber-maydi. Chunki, dunyo matolari uchun g'amga tushish, xafa bo'lish va nadomat chekish aqlli kishiga loyiq emas. Balki, bularning hammasi musibatni qaytarmagan, foyda ham bermagan. Inson qalbi, asablariga zarar va ziyon keltirgan. Shuningdek, solihama;larga, yaxshi-liklarga xalal beradi. Aqli raso kishi oxirat ishlariga ahamiyat beradi.

Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.):

insonning ba'zi gunoxlari borki, ularga faqat dunyo tirikchiligini o'tkazish uchun chekilgan qayg'u va

halol mehnat kafforat bo'ladi, - deganlar.

Bu, dunyo ishlariga ham kerak miqdorda ahamiyat qaratish zarurligi hamda bu ishlarga chuqur ketib qolishdan ehtiyot bo'lishni bildiradi. Hadisi sharifdagi dunyoviy g'am va bezovtalikdan murod, amali solixlarga, xayrli ishlarga xalal bermaydigan, qalbni mashg'ul qilmaydigan miqdorda bo'lishdir. Namoz va boshqa ibodatlardan chalg'itadigan, ko'ngilni o'rab oladigan darajada bo'lmasligi lozimdir. Tolib qudrati yetgancha dunyo matolariga bo'ladigan aloqasini kamaytirishi shartdir. Shunday qilib, ulug' zotlar bu yo'l orqali Allohga yaqinlikni o'zlariga ixtiyor qilganlar. Uzoq yurtlarda tahsili ilm qilganlar. Ilm talabida safarga chiqqanlarida, barcha mashaqqat, bemorlik, muhtojliklarni tahammul qilganlar, sabrmatonat ko'rsatganlar.

Alloh taol.o Qur'oni karimda hazrati Muso (a.s.) tilidan hazrat Xizr (a.s.) bilan qilgan ilm safarlari haqida shunday xabar qiladi:

Bu safarimizda ko'p mashaqqatlar va qattiqliklarga uhradik.

Hazrat Muso ko'p safarlarga chiqqanlar, ammo faqat ilm safaridagina mashaqqatlar tortdim,- deyishlari, ilm uchun safar har vaqt qiyinchiliklar bilan ekaniga ishoradir. Chunki, ilm tapab qilish engulug'amrdir. Olimlar nazdida eng afzal ikki olam ozuqasidir. Ajru mu-kofot esa chekilgan mashaqqat, og'irliklarga qanoatning miqdoriga qarab bo'ladi. Kim sabr qilsa, barcha lazzatlar ustidan baland keladigan mumtoz va mislsiz bahramandlikka ega bo'ladi. Shundan bo'lsa kerak, hazrat Muhammad ibn Hasan (a.r.) har vaqt kechani bedorlikda o'tkazsalar, mushkulliklari hal bo'lardi. Shunda:

-Moldavlat lazzati qayokda-yu, bu lazzat qayoqda,-der edilar.

Talaba bo'lgandan keyin, ilmdan boshqa narsa bilan shug'ullanmasligi kerak. Zinhor fiqxdan hamda biror masala yechimidan yuz o'girmasligi zarurdir. Imom Mu-hammad (a.r.) hazratlari: Bizning bu ishimiz beshikdan lahadgachadir. Kim uni, bir soat tark etishni xoxlasa, uni kiyomat tark aylasin!-deb, kat'iyon ilmga mashg'ul bo'lishga da'vat etganlar.

Imom Abu Yusufning oxirgi damlarida shogirdlaridan biri, ziyorat qilgani kirdi. Imom Abu Yusuf o'zi bilan o'zi bo'lgan holda edilar. Shunda shogirdidan:

-Hojilar toshni ulovga mingan holda otganlari af-zalmi yoki piyoda otganlarimi?- deb so'radilar.

Shogird javobni bilmagach, o'zlari javob berib:

-Piyoda otgani menga mahbubrokdir,- deb aytganlar.

Ulug' zotlarning hayoti qanday chuqur o'git va hayotga irshod ekan. Shu zotlardek hayotda o'rin topishni bizlarga ham Tangri taalo nasib etsin! Faqihman, olimman deganlar mana shunday umr o'tkazsalar, ilm va mehnatlari lazzatini topadilar. Rivo-yat qilishlaricha, hazrati Muhammad ibn Hasanning va-fotidan keyin bir solih inson tushida ko'rgan ekan:

-Ul zot bir qancha ulug'lar davrasida suhbat kurib o'tirar edi. Shunda undn:

-Jon topshirar vaqtda qanday holda edingiz?- deb so'radilar.

-Men mukotib haqidagi masalaning yechimini o'ylab turgan edim, jonim chiqib ketganini bilmay qolibman!-deb javob berdilar.

Ba'zilar ul zot:

-Bu ulug' kunga hozirlik ko'rishdan mukotibning masalasi chalg'itib qo'yibdi,- degan javobni aytganlar, deb keltiradilar. Asli bu javoblar hazrat Muham-madning kamoli odob va kamtarliklari ekani aqli rasogagina ma'lumdir.

8-FASL. TAHSIL VAQTI HAQIDA

Hadisi shariflar mazmunini fikr qilib, ulug'larimiz ilm va kasbni tahsilini vaqti beshikdan lahadgachadir, deb belgilaganlar. Demak, inson umri boricha o'rganish, harakat qilishdan to'xtamasligi kerak. Hazrat Hasan ibn Ziyod (a.r.) yoshlari saksonlarga borganda ilm olishga, fiqhni o'rganishga kirishgan ekanlar. Shundan so'ng qirq yil yonboshlari ko'rpacha ko'rmadi. Qirq yildan keyin fatvo bera boshlagan ekanlar. So'fiy Allohyorning ushbu baytlarining mazmuni e'ti-borga molikdir:

*Agar nafsing sani yetmish boshingdin,
Na bo'lg'ay foyda yetmish yoshingdan.
Agar nafsing murodin izlamasaig,
Agar saksanga umring yetsa saksan.*

Kasb va ilm olishning ekg fazilatli vaqti avvalo yoshlik davri hisoblanadi. Sahar vaqti, hufton va shom namozlarini orasidagi vaqt ham yaxshi vaqtlardan hisoblanadi. Tolib tahsil mehnatiga o'zini g'arq qilmog'i kerak, biror ilmni o'qish "malol kelsa yoki zeriksa, boshqa ilm bilan shug'ullansin. Boshqa foydali narsaga o'zini jalb qilsin.

Hazrati Muhammad ibn Hasan kechalari uxlamasdilar. Atroflariga kitob va daftarlarini ko'yib olardilar. Biridan zeriksapar boshqasini olardilar va yonlarida doim suv turar edi. Yuzlarini yuvib, uykuni ketkazar edilar.

-Uyqu issiqlikdan keladi,- der edilar.

Hazrat ibn Abbos (r.a.) ham gapirishdan zeriksalar yoki charchasalar:

-«She'rlar devoni»ni keltiringlar,- deb buyurardilar.

9-FASL. NASIHAT VA MEHRU SHAFQAT TO'G'RISIDA

Sohibi ilm shyfqatli, mehribon va nasihatgo'y bo'lishi kerakdir, Zinhor hasadgo'y va bemehr, bag'ritosh bo'lmasligi kerak. Chunki, bag'ritoshlik, hasad kabi xislatlar sohibiga hech qachon foyda bermagan, kichikmi, kattami zarar, zahmat berishi birovg'a sir emas. Shayxul islom, ustoz, hazrat Burhoniddin Marg'inoniy (a.r.):

-Muallimning farzandi albatta olim bo'ladi,- der ekanlar. Chunki, har bir ustoz, muallim shogirdlarini osmon ostining hamma jihatlarida olim bo'lib yetilishlarini orzu qiladi. Shu ezgu niyatning barakasi bilan, ishonchining mustahkamligi va shafqatu marhamatining yuksakligi bilan Alloh o'z fazli bilan farzandini olim qilib yetishtiradi.

Hazrati Abu Bakr (a.r.) hikoya qiladilarki, hazrati Sadrul Ajall burhonul aimma (a.r.) o'g'illari Sadri Shahid Hisomiddin hamda Sadri Sa'id Tojiddinlar uchun saboq olish vaqtini katta choshtgoh vaqtida ajratgan ekanlar. Kun isib, choshtgoh bo'lganda, farzandlariga saboq berishga kirishar ekanlar.

O'g'illari esa:

-Bu vaqtda biz charchab qolardik. Padarimizga bu vaqtda charchab qolayotganimizni va kun isiganda dars o'qish malol kelayotganini aytganimizda, padari buzrukvorimiz:

-Mana bu g'arib va musofirlar ulug'-ulug' insonlarning farzandlaridir. Mendan ilm o'rganish uchun qancha mashaqqat chekib, uzoq yurtlardan kelganlar, shuninguchun saboklarini oldin berishim zarur,- der edilar,- deb yodetadilar.

Mana shu shafqatlarining barakoti bilan, har ikka-la o'g'illari o'z zamonasining yetuk ilm ahllaridan bo'ldilar.

Tolibga biror kishi bilan arazlashish va dushman-lik, g'arazgo'ylik qilishi mumkin emas. Chunki, bu ishlar inson umrini zoye ketkazadigan ishlardan sanaladi. Ahli donishlar:

-Muhsin - yaxshilik qiluvchi, ezgu niyatli inson o'z yaxshiligi bilan tezda mukofot topadi. Ammo yomonlik, gunoh qiluvchi esa, unga o'zining yomonligi tezda kifoya bo'ladi,- deganlar.

YOMONLIK gunohlarining kasofati o'ziga urib, qattiq zarar ko'radi. Imom, Xoharzoda nomi bilan mashxur, shayxul islom, buyuk imom, zohid, orif, Ruknul islom, hazrati Muhammad ibn Abu Bakr (a.r.) tarikat sultoni, buyuk shayxul islom Yusuf Hamadoniy hazratlaridan she'rni yod olgan ekanlar:

*Ulki, zarar shevasini tavr etar,
Elga demakim, o'ziga javr etar.
Ulki, ushatur bosibon shishani,
Qilmas oyoq zahmidin andeshani.
Kimki, falak sori otar toshini,
Tosh ila ozurda qilur boshini.*

Yomonlik va gunoh qilgan kishyni o'z holiga qo'y, unga jazo berma! Chunki, yomonligi o'ziga ham, yomonligidan paydo bo'ladigan narsalarga ham kifoya bo'lur. Ya'ni baloyukasofatiga o'zi qolar.

Yana debdilarki: «Kim dushmanining burni yerga ishq-alanishini, mazkur she'rni takror qilsin! Ma'nosini chaqsin!»

Yana debdilarki, agar dushmaningni sharmanda bo'li-shini, uni g'am-g'ussa bilan o'ldirishni, yondirishni xohlasang, hamda oliy martabalarni orzu qilsang ilmingni ziyoda qil! Chunki, kimning ilmi ziyoda bo'lsa, bilganiga amal qilsa dushmanlari ko'payadi, g'am-tash-vishlari ham ortadi. Aytibdilarki, o'z nafsingni tar-biyasi bilan shug'ullangin, uning foydalik jihatlarini rivojlantirgin! Zinhor dushmaningga qahr qilish bilan amalga oshirma! Zero, o'z tarbiyang bilan shug'-ullanishing, chiroyli qirralaringni namoyish qila borishing, dushmanu hasadgo'ylaring ustidan qahr qili-shingga, ularga g'olib kelishingga zamin bo'ladi. Xotirjam yurasan, ular esa o'z yog'lariga qovurilib yuraveradilar.

Dushmanlikdan saklan! Chunki, asablaringni bo'sha-shishi va vaqgingni zoye ketishiga sabab bo'ladi. Sabru qanoatni va matonatni lozim tut! Bu ulug' sifatlarni havoyu suvdek xulqingga singdir!

Ayniqsa, ahmoqlarning ishlariga sabr qilishni odat qil! Hazrati Iso ibn Maryam (a.s.):

-O'nta yaxshilikka erishish uchun, bitta ahmoqning ziyon va zahmatlariga sabr qilinglar,-deganlar. Dono xalqimiz: «Jinnini «jinni» desang, arpa bo'yi qo'shiladi»,- deb, ahmoqva nodon kishilar bilan qanday munosabatda bo'lishni bildirganlar. She'r:

*Kimki o'zi ayladi yolg'on so'zin,
Kizb der el, chin desa, qolg'an so'zin.
Kim egri esa tuzluk emas poyasi ham,
Bori o'zidek egri sudu sarmoyasi ham.
Har kimgaki egrilikka ovozadur,
Tuz joda ichra yo'lidin ozadur.*

*Norostqa ko'p uyot erur tuzlukdin,
Lek er kishiga najot erur tuzlukdin.*

Asrlar ortidan asrlar o'tar, insonlar esa har vaqtlarda turli ofat va balolar bilan imtihon qilinadilar.

Ammo yolg'onchidan ko'ra ofatlirog'ini ko'rmadim. Yolg'on ishlatib baxt va omadini, tinchligini ko'proq yo'qotgan kishini ko'rmadim. Bir-birini yomon ko'rish, dushmanlikdan ko'ra og'irroq boshqa narsa, zinhor ko'rmadim. Barcha narsaning achchig'ligini totdim, lekin tilanchilikdan ham ko'ra achchio'rog'ini ko'rmadim.

Mo'min kishi haqida yomon gumon qilishdan qat'iy saqlan! Chunki, gumon dushmanlikning manbaidir. Dushmanlik esa mo'minga halol emas. Janob payg'ambarimiz (s.a.v.):

-Mo'minlar haqida faqat xayrli o'ylanglar, yaxshi-likka yo'yib fikr bildiringlar,- deb amr qilganlar.

Yomon o'ylash kishi niyati buzuqligi va fe'l-atvorini yomonligi, xulku odob ko'rmaganligini bildiradi. Buni shoir Abu Toyiyb (a.r.) chiroyli ifodalagan: Damingdin yiroq tutmagil xushni Ki, yuzlanmagay har dam ofat senga. Ishing poyoniki zishtdurun bo'lgay, Uldurki, yomon ish bilamao'run bo'lg'ay. Kim xo'yi yomon bo'lsa, mashaqqatdur anga, Kim xo'yi aning yaxshi, g'animatdur anga. Agar kishining fe'li ayniqsa, yomonlikka yuzlansa, u hakdagi fikrlar ham yomonlashadi. Vaholanki, uning gumonlari tasdiqlanadi. Shunda yaxshi ko'rgan do'sti dushman bo'lib qoladi. Hatto dushmanlari ham, «Bu gu-monining ko'pligidan kunduzi ham qorong'u zimistonda yuradi»,- deyдилar. So'raldikim, ne nimadurkim foydasi barcha xa-loyiqqa yetar, dedilarkim: «Yomonlarning yo'qligi». She'r:

*Ne fe'liki keldi birovdin yomon,
Yomonlik ko'rardin anga yo'q amon.
G'olib dushmandin har dam g'ofil qolma,
O'chirolmas isyon o'tin o'z haramingga solma.
Qabohatdan yuz o'gir! Uni ko'paytirma!
Yaxshi do'st va ezgu ishlaringni ko'paytir!*

Dushmaningni hiyla-makrlariga yaxshiliging kifoya bo'ladi. Ammo dushmaning makr qilganini bilsang, sen unga makr qilma!

Shayxul islom Umayd Abul Fatx al-Bosniy (a.r.) hazratlari shunday deganlar:

-Har zamon, har makonda aqlli inson johil va ilm, kasb axlining qadriga yetmaydiganlardan salomat bo'lmaydi. Bular ahli ilm, ahli kasblarni zulm bilan, mushki-lotlar bilan xorlaydi, behurmat qiladi. Kim aql va ilm ahli bo'lsa, jang qilishni o'rniga tinchlik hamda murosani ihtiyor qilsin! Salomatlik va ehtirom yo'lini tanlasin! O'ziga sukut, jim turishni afzal ko'rsin!

Qur'on karim oyatlarida Alloh taolo mo'minlarni madh etib:

«Ular yer ustida kamtarona yururlar va agar jo-hillar ularga gapirsalar: «Salomat bo'linglar! Omon bo'linglar!» - deyдилar»,- deb, bu holda inson o'zini qanday tutishi kerakligiga irshod berdi.

10-FASL. FOYDA TALAB QILISH TO'G'RISIDA

Janob payg'ambarimiz:

-Hikmat mo''minning yo'qotgan kerakli narsasidir. Uni qayerda topsa darhol oladi, qabul qiladi,- deganlar. Shu muborak hadis hukmi talaba uchun hayotiy shiordir. Uni hayotiga tatbiq etmog'i zarurligi va foyda tapabida davomli bo'lishi hamda fazilati, usullari haqida so'z yuritimiz.

Shubhasiz, ulug' niyatlik talaba foyda talabini hamma vakp" va joyda qilishi shart, ya'ni o'z manfaatini doim ko'zlashi zarurdir. Ularni yodda saqlab o'z o'rnida iste'mol eta olishi bilan fayzi oshadi. Jamiyatda ham hurmat-e'tibori paydo bo'ladi.

Ammo istifoda, foyda talab qilishning usuli har vaqt yonida yozuv asboblari bo'lishidir. Ruchka, qalam va qog'oz, daftar kabi ashyolar tolibning hamrohi bo'lmog'i kerak. Zamona takomillashi bilan o'quvqurollari ham kamolga qarab yuz burmokda. Kitobning nusxasida siyohdon deb zikr qilingan bo'lsa, biz zamonamiz keng ishlatayotgan yozuv ashyolarini keltirdik. Agar yonida bu asboblarni olib yursa, eshitgan foydali, hikmatli gapni o'ziga qayd qilib ko'yishi mumkin bo'ladi. Axli donishlar:

*Kim zehniga ishonib yod olibdi,
Yod olgani tezda undan qochibdi,
Kim yozib, qayd ayladi,
Ketmas qilib uni bog'ladi.*

Doim o'z yonida qaror topadi,- deganlar. Yana debdilar:

-Ilm - kishilar tillaridan olingan ulug' mahsul. Chunki, ular eng yaxshi va purfoйда eshitganlarini yodlaganlar, qalblariga muhrlaganlar va ko'ngillaridagi tajribadan o'tgan, foydalisini gapirganlar. Mana shulari ilmdir.

Shayxul islom, buyuk ustoz, Adibul Muhtor nomi bilan mashhur zot a.r. aytar edilar:

Hazrat Hilol ibn Yasir (r.a.) janob Rasulullohning sahobai kiromlarga bir narsa deb turganlarini ko'rgan ekan. Shunda:

-Yo, Rasulalloh! Jonim sizga fido bo'lsin! Hozirgi sahobai kiromlarga aytgan hikmatli so'zlaringizni menga ham aytib bering!- dedi. Janobimiz:

-Ey, Hilol! Yoningda siyoxdoning bormi? Yozuv ashyolaring bormi?- dedilar. siyohdonim yo'q,- dedi. Janobi Sarvari Koinot:

-Ey, Hilol! Zinhor siyoxdondan ajralma! Xayrning ko'pi qalamda va qalam ahllaridadir. Ular qiyomatgacha fazilat sohibi bo'lishda bardavomdirlar,- deb aytdilar. Janob s.a.v ilmni qayd etish, uni yozib qo'yishning ulug' ishlardan ekanigga ishora qildilar.

Shayxul islom, Sadri Shahid Hisomiddin (a.r.) hazratlari o'g'illari Shamsiddinga har kuni ilmu hikmatdan biron yengil narsani yod olib borishni buyurgan ekanlar. Chunki, bu ish yengil va osondir. Tez kunlarda ular to'planadi. Umr ham zoye ketmaydi.

Hazrati Asom ibn Yusuf (a.r.) bir dinorga qalam sotib olgan ekanlar. Bir dinor xuda katta pul. Maqsadlari eshitgan foydalarini darhol yozib olish edi. Zero, umr qisqa, ilm esa ko'pdir. Umr tugaydi, ilm aslo tugamaydi. Umrining o'tib borayotgan soniyalarini g'animat bilmog'i kerak.

Ayniqsa, kechani va bo'sh vaqtlarni g'oyat g'animat bilib, qadrlash zarur. Mashoyixlarimiz: Kechalari uzun va u sening buyuk o'ljangdir. Undan o'rinli foydalanib qol! Zinhor uyqu bilan kechani qisqartirma! Kunduz esa yorug'lik, ziyodir. Uni gunoh va bekorchilik bilan changitib, ifloslantirma!

Talaba ulug' yoshlik mo'ysafid, ilmli kishilarni g'animat bilmog'i kerak. Bu zotlardan, ilmidan foydalansin. Imlari bo'lmasa, kamoli odobi bilan hushnud qilib, duolarini olsin! Shunday foydalana olmasa, hech qaytarib bo'lmas xatoga yo'l qo'yishi mumkin. Zero, qo'ldan boy berilgan narsani o'rnini bosadiganini topish mumkin emasdir. Bu hakda shayxul islom, ustoz Burhoniddin Marg'inoniy hazratlari o'z ustozlari, shayxi haqida shunday deganlar:

-Qancha shayxlar, ustozlarga yetishdim, qanchalarining suhbatlarida bo'ldim. Ko'ngildagidek xizmatlarini qilib, ulardan foydalanib, duolarini ola bilmabman! Fayzu futuxsh irshodlaridan bahramand bo'lolmabman!

Hazrati Ali karramallohu vajjahul karim:

-Agar bir ishni bajarishga bel bog'lasang, ishni oxiriga yetkaz! Oxiriga yetkazishdan bosh tortma! Ammo Al-lohning ilmidan yuz o'girishing, xorlanishing va xas-ratga tushmog'ingga kifoyadir. Ilm o'rganishdan bosh tortishlik musibatlar so'ngidan keladigan nadomatlariga yetarlidir. Shuning uchun, har damda bundan Allohning dargohidan panoh so'ra!- deganlar.

Bir donishmand:

-Men senda o'zini aziz va muhtaram bo'lishni xohla-yotgan nafsni ko'rdim. Ammo, izzatu ikromga mana shu nafsni xor qilmaguncha zinhor erishmaysan!- aytgan ekan.

11-FASL. ILM OLISHDA PARHEZ VA TAQVO HAQIDA

Janob sarvari Koinot (s.a.v.):

-Hikmatning boshi taqvodir, -deganlar.

Hikmatning avvaliyu oxiri, barchasi foyda, kattayu kichigining qiymati yo'q boylikdir. Bu hadisi sharif hukmi bilan foyda va boylikning kalitini qo'lga kiritish yo'lini bildirdilar.

Hazrati Ali karramallohu vajjahul karimdan quyidagi hadis sharif keltirilgan:

-Qaysi bir inson qirq kun halol taomlar tanovul qilib, qirq kun namozlarini jamoat bilan o'qisa, par-hez va har qadamini taqvo bilan bossa, Alloh qalbiga xotirjamlikni nozil qilib, tiliga hikmatlarni joriy qilib qo'yadi.

Janob Rasululloh (s.a.v.) yaxshiliklar asosi ta-qvo va parhez ekanini bildirganlar. Parhez va taqvo deganda:

-shubha, makruh;

-qilsa gunoh, beadab bo'ladigan;

-oqibati yomonlikka keladigan;

-ko'ngilda nafrat kabi tuyg'ularni uyg'otadigan;

hamda Alloh o'z Kalomi majidida, paygamberimiz muborak hadislarida

-qilmoqlikka buyurganlarni bajarishga zo'r berish;

-qilma, deb qaytarganlaridan;

-gunohligi bayon etilgan ishlardan tiyilish tushuniladi.

Demak, taqvo, parhez qilgan kishi Allohga bo'ysungan, janob payg'ambarimizga to'liq ergashgan bo'ladi. Bu barcha foydalarning tunganmas bulog'idir.

Shuning uchun ham talaba, taqvo va parhezni o'zining yo'ldoshi qilmog'i kerak. Bir muborak hadisda:

- kim ilm talab qilayotgan vaqtida parhez va taqvoga rioya qilmasa, Alloh unga uchta og'ir balo yuboradi. O'zi bilmagan holda qattiq imtihon qiladi:

Birinchisi, dunyoni toatu ibodatsiz, solih amallarsiz va gunohlari mag'firat bo'lmagan holda tark etadi.

Ikkinchi, boy va behojat qilib qo'yadi. Dunyodan kam-chilik va parvardigorini eslatadigan qiyinchilik ko'rmasdan, dunyo lazzatiga g'arq bo'lib o'tadi.

Uchinchi, sulton amapdorlarning xizmatiga muhtalo qilib ko'yadi. Shariatningo'zigaemas, balki Allohning ba'zi kullariga shariat nomidan xizmat qiladi,- deyilgan.

Har qanday holatda ham tolib taqvolik va parhezkor bo'lsa, ilmu amali manfaatli bo'laveradi. Ta'limi yengilroq va puxtaroq bo'laveradi.

Tolibi ilm parhez va taqvo qilishi uchun ba'zan kuyidagi ikii omilga rioya qilmog'i kerak:

Avvalo, haddan ziyoda to'yib ovqatlanishdan;

Ikkinchidan, ko'p uxlashdan ham saklanishi kerak. Chunki, ortiqcha taom va ko'p uxlash kishida ishyoqmaslikni, dangasalik keltiradi va tetiklikni ketkizadi. Shuningdek, ko'p gapirish va boshqa barcha axloqi zamimalardan saklanmog'i zarur. Bekorchi va foydasiz har qanday gap-so'zlar qiyomat kuni qattiq azoblanishga, bu dunyoda odamlar atrofidan asta uzoqlashishlari va nafratlanishlariga sabab bo'ladi.

Bozor uchun tayorlangan taomlardan ham saklanmog'i zarur. Chunki ulug' zotlar bozor taomlarini najosatga yaqin deganlar. Bir sababi, bu ovqatlar Alloh zikridan yiroq va tanovul qilgan kishini g'aflat botqog'iga tushiradi. Unga faqirkambag'allar, yetim, bevalarning ko'zlari tushib, yeya olmaganlari uchun ko'ngillari aziyat chekib, ko'p qiynaladilar. Bu taomning barakatini ketkizadi. Natijada shubhali ovqatlardan bo'lib qoladi.

Hikoya qilishlaricha, shayxul islom, buyuk imom hazrati Muhammad ibn Fazl (a.r.) talabalik yillarida bo-zorda va bozor uchun tayyorlangan taomlarni tanovul qilmas edilar. Otalari badavlat kishilardan edilar. har juma kuni o'g'illarining taomlarini g'amlab ketar edilar. Bir kuni o'g'ilning xonasida bozor nonini ko'rib qoldilar va bundan qattiq ranjidilar. G'azablari kelib bir necha kun gaplashmadilar. O'g'illari ko'p uzrlar aytib:

-Uni men sotib olmadim, bunga rozi ham emasman! Uni sherigim keltiribdi. Meni avf eting!- deydi.

Otalari esa:

-Agar sen ehtiyotkor bo'lganingda edi, parhezlik va taqvodor bo'lganingda, sheriging'uni sotib olishga jur'-at qilmas edi. Bemaza taqvoingni belgisi bo'lib, uni yemasangham xonangda turibdi,- deb malomat qildilar.

Avvalgilar shunday taqvo va parhezkor bo'lganlar va buning sharofati bilan ilmu fiqhga va amalga muvaf-faq bo'lganlar. Ilmni o'z o'rnilariga yetkazishga erishganlar. Shu sababdan muborak ismlari ro'zi qiyomatga-chaboqiy qoldi.

Taqvodor, faqih bir zot vasiyat qilgan ekanlar:

-Eng avvalo sen g'iybatdan saqlan;

-Ko'p gapiradigan kishining majlisidan zo'r berib uzoq bo'l; Qo'p gapiradigan kishi umringni, vaqtingni zoye qiladi. Ko'p gapiruvchining barcha gaplari yolg'on va to'qima bo'ladi. Bu og'ir gunoh bo'lib, yonida bo'lganing uning jinoyatiga sherik bo'lasan va jazosini ham birga olasan.

Barcha buzg'unchi, ahli fojir, fosiqlardan ham ehtiyot bo'lish parhez va taqvo hisoblanadi.

Gunoh ishlarga chaqiruvchi, bekorchi va dangasalardan nari bo'lish ham taqvo va parhezdir. Chunki, «suhbatta'sirini o'tkazuvchidir», suhbatdosh o'z asarini qoldiradi. Bu toifa kishilar bilan muomala qilish tez fursatlarda ularning doirasiga kirib borishi bilan yakunlanadi. Keyin bundan qutilishning iloji bo'lmaydi.

Shuningdek, darsni qiblaga yuzlanib tayyorlash ham parhez va taqvodandir.

Janob Rasululloh (s.a.v.)ning muborak sunnati, odobu axloqlari bilan axloqlangan bo'lishi taqvo va parhezning asosidir.

Tolibi ilm solih insonlar, duogo'y, yoshi ulug' ota-xonu onaxonlarning duolarini olish, nazarlarini topishni g'animat bilishi kerak. Albatta mazlum va bosh-qalarning qarg'ish va yomon duolaridan saqlanmog'i shart bo'ladi.

Hikoya qilishlaricha, ikki kishi yoshlik chog'larida ilm talabida uzoq yurtlarga ketgan ekanlar. Uzoq yurtlarda g'ariblik va qancha mashaqqatlar chekib bir necha yillardan so'ng o'z vatanlariga qaytib kelgan ekanlar. Bu vaqt davomida bir birlaridan ajralmabdilar. Ammo birlari yetuk olim darajasiga yetibdi, sherigi esa ilm egallay olmabdi. Shunda diyorlarining olimlari bu holdan hayron bo'libdilar. Keyin o'zlaridan qanday o'qiganlari, takrorlari qay holda bo'lgani va qanday o'tirib ta'lim olganlari haqida so'rabdilar.

Ilmga noil bo'lgan yigit doim qiblaga yuzlanib o'tirgani, tahorat bilan o'qiganini, takrorlari ham mana shunday bo'lganini aytibdi.

Sherigi esa, qiblaga orqa qilib o'tirib dars va tak-ror qilar ekan. Shunda shahar olim va ulug'lari shunday hulosaga kelibdilar:

Ka'baga yuzlanmoqlik va hurmaginie'tirof etganining barakoti bilan unga ilmdan nasibasi mustahkam yetgan. Shundan olim va faqihlik darajasiga erishgan. Xulqu odobi bilan kishilarning samimiy mehr va ehtiromlarini qozongan. Duolari fazilati mana shu maqomga sohib qilgan,- debdilar. Ka'baga yuzlanishuni ulug'lash sunnat amallardan hisoblanadi. Faqat zarurat vaqgdagina boshqa tomonga yuzlanish joizdir.

Aytishlaricha, bir duosi mustajob inson haligi yigitni haqqiga duo qilgan ekan.

Tolibi ilm sunnat va odob hisoblangan amallarni bajarishga qattiq turishi kerak.

Hayotiy tajribalardan ma'lumki, kim sunnat va odob amallarini pisand qilmasa, ularni ixlos bilan bajarmasa sunnat va uning barakotlaridan mahrum bo'ladi. Sunnatni mensimagan va fazilatlaridan mahrum kishi, farzlardan ham, ya'ni savobu ajrlaridan benasib bo'ladi. Kim farz amallariga ahamiyat bermasa, ix-los va e'tiqod bilan ado etmasa o'z oxiratidan mahrum bo'ladi. Mo''minlarga berilajak imtiyozlardan nasibasi uziladi. Ba'zilar ushbu so'zlarni barchasini janob Rasulullohning hadisi shariflaridir deganlar.

Farz va sunnat namozlar qatorida, naflarini ham ko'paytirish tolibning parhez va taqvosi omillardir. Namozni xushu', xovf bilan va shikasta bo'lib o'qimog'i kyorak bo'ladi. Bu hol ilmiga benazir turtki bo'lishiga shubha yo'kdir.

Shayxul islom, buyuk imom, zohid, obid, ko'p marta haj amallari bajargan Najmiddin Umar ibn

Muhama-ad annasafiy (a.r.) hazratlaridan she'r aytganlar:

*Kamolot kasbkim, olam uyidin
Senga farz o'lmag'ay g'amnok chiqmoq.
Jahondin notamom o'tmak-biaynih
Erur hammomdin nopok chiqmoq.
Olim agar qat'iy amal aylasa,
Ilmig'a shoyista amal aylasa,
Ani sharaf gavharini koni bil,
Gavharu kon, har ne desang oni bil!..
Kimki, bu iqbol anga bo'lg'ay nasib,
Solmasa dunyo sari ko'z, ne ajib,
Egnida gar xirqasi yuz chok erur,
Gulga to'ni yirtug'i ne bok erur,
Kungaki, uryonliq erur ziynati,
Tiyra bo'lur, bo'lsa bulut xil'ati.*

Shariati ko'rsatmalari, buyruq va qaytariqlariga qat'iy amal qiluvchi, shariat chegarasini muhofaza etuv-chi bo'l! Besh vaqt namoz va boshqa ibodatlariga mus-tahkam va bardavom bo'l! Shu holingda shariat ilmlarini talab qil! Yaxshilar va yaxshiliklarga suyan! Poklikdan quvvat, madad ol! Mana shunda kamol topasan, ilmu irfon dengizida baliq kabi suzasan, olimu faqih bo'lib yetishasan! Yolg'iz Allohning fazlu inoyatiga umid-vor bo'l! Zehningni o'zi muhofaza qilishini shikastalik bilan so'ragin! Allohu xoyrun hofizan!

Yana debdilar:

-Ey, farzandlarim! Alloh va uning paygambariga hamda ustozlaringizga itoat qilinglar! Ularga so'zsiz bo'ysuninglar! O'z maqsadingiz yo'lida jiddi-jahd qilib tiri-shinglar! Zinhor dangasalik va beparvolik qilmanglar! Bizlarni yo'kdan bor qilgan parvardigoringiz xuzuriga qaytishingizni yodingizdan chiqarmang! Kechalari bamay-lixotir yonboshingizni ko'rpaga ko'yib uykuga yotmang! Zero, yaxshi insonlar kechalari kam uxlab, uni rabbilariga tazarru, ibodat va duoyu istig'for bilan o'tkazadilar.

Talaba doim kichik daftarcha (bloknot) va yozuv kurollari olib yurishni odat qilsin! Zarur ma'lumotlarni darhol yozib olish imkoniyati hosil bo'ladi. Ba'zi donishmandlar:

kimning cho'ntagida daftar yurmas,
Qalbiga hikmat ham kirmas,- deb ogohlantirganlar.

12-FASL. ZEHNNI MUSTAHKAMLAYDIGAN VA YODDAN KO'TARILISHNI QOLDIRADIGAN ILLATLAR TO'G'RISIDA

Talaba o'z ustida doim ishlashi, ilmini taraqqiy ettirishi kerak- Buning uchun fahm-farosat hamda zehning o'sishiga va mustahkamlanishiga kirishmog'i za-rur bo'ladi. Quvvai hofizani kuchaytiradigan omillardan biri o'z vazifasiga jiddiylik hamda bardavomlik bilan yondashishi hisoblanadi.

Tolib o'z zehnini o'stirish uchun taomini ham bir oz kamaytirishi kerak. Kechalaridagi namozlar, Qur'oni karimga qarab o'qish hifzni oshiradigan amallardan sanaladi.

Ulug'lar janob paygambarimiz hadis shariflariga binoan, inson zehnini va fahmu farosatini ziyoda

qiladigan asosiy manba - kitobga qarab Qur'oni karimni tilovat qilish, deb bashorat berganlar. Chunki, Janob (s.a.v.):

-Ummatimning eng afzal amali kitobdan Qur'on karimni tilovat qilishlaridir,- deganlar.

Ulug' valiylerden bo'lgan Shaddod ibn Hakim (a.r.) hazratlari tushlarida zamondosh o'tgan bir ulug' zotni vafotidan keyin ko'rgan ekanlar. Shunda undan:

-Qaysi qilgan amalingiz foydaliroq ekan, ko'proq bahra oldingiz?- deb so'raganlar. Ul zot: kitobdan Qur'oni karimga qarab o'qish bizga ko'p bahra yetkazdi,- deb javob bergan.

Chunki, qarab o'qilganda kishi shoshilmaydi, oyati karima ma'nolarini yaxshiroq tafakkur qilishiga imkon bo'ladi. Bu, shubhasiz, zehnni rivojlantiradigan omillardan biridir.

Tolib darsligini, kitobdaftarini qo'lga olayotganda ushbu kalimalarni aytmog'i kerak:

Bismillahi va subhanallohi valhamdu lillahi va la ilaha illallohu vallohu akbar, vala havla vala quvvata illa billahil aliyyil aziymil azizil alim. Adada kulli harfin kutiba va yuktabu abadal abadina va dahraddahirin.

(Alloh ismi bilan boshlayman. Alloh barcha nuqsondan pok zot. hamd, cheksiz maqtov Allohga xosdir. Allohdan boshqa ibodat qilishga loyiq ma'bud yo'q. Kuch-qudrat, quvvat Allohnik, har ishga qodir bo'lish faqat Alloh bilan bo'ladi. U juda ulug', bekamu-ko'st qodir, hamma narsani biluvchi zot. Yozilgan va yozilajak harflar sonicha abadiy, doimiy (shu zikrlarni) aytaman.)

Darsni tugatganda mana bularni aytmog'i kerak:

Amantu billahil vahidil ahadil haqqi vahdahu la sharika lahu va kafartu bima sivahu.

(Haq bo'lgan, yakkayu yagona, mulku tasarrufotida yolg'iz, Sherigi yo'q Allohga imon keltirdim, uning boru birligiga, qudratiga ishonдим. Allohdan boshqa barchasiga, ishonchimni bermadim, kufr keltirdim.)

Talaba janob Payg'ambarimiz (s.a.v.)ga sapavot aytishni ziyoda qilmog'i ham zehnga ijobiy ta'sir ko'rsa-tadi. Chunki, ular Sarvari Koinot, o'n sakkiz ming olamga rahmat qilib yuborilganlar. Haq taalo ul zotni Rahmatan lil a'lamin, Ya'ni, butun olamlarga rahmat paygambari qilib yubordik, deb madh etgan. Salavotning fazilatiga bu oyai karima ham dalolat qilyapti.

Shuningdek, misvok tutish, ya'ni tish tozalash, og'zini badbo'y bo'lishdan saqlashi ham zehnni charhlaydygan omildir. Hazrat Rasululloh (s.a.v.) misvok fazilatlarini bayon qilib, zehn uchun foydasini alohida ta'kidlaganlar.

Asal yeb turish, yong'oqni shakar bilan aralashtirib yeyish hamda har kuni yigirma bir dona qizil mayiz tanovul qilib turish zehnni mustahkamlaydi. Mayizni o'z so'lagi bilan yemog'i tavsiya qilinadi. Bu ba'zi kasalliklarga davodir.

Bilgilki, nima og'izdagi nam, balg'amni kamaytirib yo'qotsa, u zehnni o'tkirlaydi. Balg'am, og'izdagi namlikni ziyoda qilsa, u zehnni o'tmaslashtiradi. Nisyon -unutish kasalini kuchaytiradi.

Ammo zehn past bo'lishiga gunoh ishlarga moyil bo'lish, ibodatga ahamiyatsizlik va duiyo g'am-tashvishlariga berilish ham sabab bo'ladi. Bu qalbni band qiladi, dunyo-viy hojatlarni ko'paytiradi. Bayt:

Vakiy' hazratlariga qildim shikoyat,

*Zehnu iqqidorim menga g'am-xasrat.
Dedi: chekma tashvish zehnu iqtidoringga,
Lekin avlorokdir g'amnoklik gunohingga.
Ma'siyatu gunohni tark etib o't,
Tariqi mustaqimga ixlos ila o't.
Hifzu kuvvatingga rabbing inoyat aylar,
Yana ko'p yaxshiliklarga hidoyat aylar.
Gunohni tark etginu xalq aro mumtoz bo'l,
Haqning xuzurida sohibi imtiyoz bo'l.
Gunohingga tavbayu nadomat yo'q
Rabbingni huzurida baxtu saodat yo'q.
Bo'lib qolur abad shioring mahrumlik,
Bo'lib qolur shamoiling mazmumlik.*

Aqli raso inson hech qachon dunyo ishlariga g'am-tash-vish chekmaydi, g'am-g'ussa, alam tortishning zinhor foydasi yo'q, ammo zarari bor.

*Dunyo uchun g'am yema,
Hakdin o'zgani dema,
Birov molini yema,
Sirot uzra tutaro!
(Xoja Ahmad Yassaviy)*

Vaholanki, dunyo g'ami, orzu-havaslar qalbni zulmat bilan qoplaydi. Bunday qalb egasini ichi doim qish, hech yorishmas. Oxirat g'ami esa, qalbga yorug'lik beradi va bu nur kishi yuzida, ibodatlarida ko'rinadi. Bu ulug' nur namoz o'qish, barcha xayrli amallarga chorlaydi. Dunyo uchun g'amdan man etadi, hayolni turli o'y-fikrlar band bo'lishdan qaytaradi. Chunki, dunyo tashvishi ibodatdan to'sadi, oxirat tashvishi esa ibodatga chaqiradi.

Barcha yaxshiliklar ibodatdir. Namozni shikastalik bilan o'qish va ilm tahsil qilish g'am-qayg'uni samara-li ketkazuvchi omildir.

Hazrati shayxul islom, buyuk imom Nasr ibn Hasan al-Marg'inoniy (a.r.) o'z qasidalarida aytganlar:

*Ey, Nasr ibn Hasan! Senga aytay nasihat!
Yana bilki, imonli quloqqa kirgay nasihat!
Ilmning bari hazinadir, bahosi yo'q,
Sohibining dilida dunyo g'avg'osi yo'q.
Ilmdek vafodor bormu dunyoda,
Ilmdek shifokor bormu dunyoda.
G'amu tashvishlarga malhamdur ilm,
Dardu alamingga darmondur bilim.
Ilm Haqni tanitar, shundan ul zohir,
Boshqalari Haqdin burar, shundan ul botil.*

Shayxul islom, buyuk imom Najmiddin Umar ibn Muhammad Hasan annasafiy (a.r.) hazratlari ummu va-ladlari haqida shunday bayt yozganlar:

Chu say' etdi bir nozanin

*Mehru qalbim rishtasin tutmoq uchun.
Lek aytdim anga: mani qo'ygin xoliy,
Qalbimda yo'kdur makon sanga,
Ilm rishtasin tutmoq uchun.
Ilm taqvo va fazilatga yo'lboshchi,
Anglakim, barcha boyliklar sardori.*

Ziyrakligi, donoligi bilan meni o'ziga bog'lab olgan va yanoqlarining yashnashi va ko'zlarining malohati bilan meni rom qilgan zotga salomlar bo'lsin! Meni shunday koyidiki, bir go'zal, malohatlik jonon yoqtirib qoldi. Uning vasfini aniq tasvirlashga, xulqu ko'rinishini maromiga yetkazib sifatlashga aql hayron qoldi. Shunda unga: «Meni xoli qo'y! Uzrlarimni qabul et! Xohishlaringga yurolmayman. Chunki, men vujudimni ilm olishga bag'ishlaganman! Qalbimni faqat shu kuchli o'rab olgan. Billsang, men ulug' fazilat, parhez va taqvo talabidaman. Bu barcha boyliklardan ham bebahodir. U dunyo muhabbatini tanimoqdan ham behojat qilur!»- dedim.

Ammo yodda saqlamaslikni ushbu ishlar ham sodir etadi:

- xom piyoz, nordon olmalar yeyish;
- osib qo'yilgan narsalarga qarash, masalan: yuvilgan kirlar va shu kabilar; shuningdek,
- qabristondagi yozuvlarni o'qish;
- tuyalarni orasidan o'tish;
- bit-burgani o'ldirmay tashlash hamda
- kumush asboblardan yelkadan qon oldirish - bularning hammasi zehnni zaiflashuvini keltiradi.

13-FASL. RIZQ HAMDA UMRNI ZIYODA VA KAM QILADIGANLAR TO'G'RISIDA

Shubhasiz, tolibi ilm nima ovqat yeyayotganiga e'ti-bor bermog'i shartdir. Halol, pokhamda shubha, makruhlardan va albatta, haromdan xoliy bo'lmog'iga qattiq harakat qilmog'i kerak. Barcha ozuqalar bu jasadning quvvatini ta'minlasa, inson shu quvvat bilan dunyo va oxirat ishlarini bajaradi, ibodat qiladi, ilm o'rganadi va kasb-xunar qiladi. Shuning uchun, tolib ozuqasiga tegishli barcha ilmlardan boxabar bo'lmog'i, ularni og'ishmay tatbiq et-mog'i zarurdir. Nima taomlariga baraka keltiradi va mahrum etadi, buni yaxshi bilmog'i kerak bo'ladi. Shuningdek, umr va salomatlikki ziyoda va mustahkam qiladiganlarni ham yaxshi bilishi zarur. Shunda ilm uchun qilgan harakatlari zoye ketmaydi, balki ilm va tajribalarini oshirishga imkoniyatlari kengroq bo'ladi. Ulug'lar bularning har biri haqida ko'plab kitoblar yozganlar. Ushbu o'rinda shu kitoblarda bayon qilingan ba'zi zaruriy masalalarni keltiramiz.

Janob payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.):

-Alloh taoloning belgilab qo'ygan taqdirini hech narsa o'zgartira olmaydi, faqat duogina, u ham taqdiri ilohiy ila o'zgartirishi mumkindir.

Alloh belgilagan takdirdagi inson umri ham biron sabab bilan uzayishi yoki kamayishi mumkin emas, ammo yaxshilik umrni ziyoda qiladi,- deganlar. Ushbu hadisi sharifni davomida:

-Haqiqatda kishi yo'l qo'ygan kamchiligi va gunohi bilan rizqnasibasini kesib ko'yadi, boridan ham mah-rum bo'lib qoladi, - deydilar.

Ushbu muborak hadis gunohukamchiliklar inson rizqini kamayishiga sabab ekanini bildirayapti. Rizqni kamayishini keltiradigan omillardan biri yolg'onchi-lik bo'lib, janob Rasululloh (s.a.v.):

-Yolg' onchilik faqirlik keltiradi,- deb ogoh etganlar. Oyat va hadislar hukmiga qaraganda, yolg' onchilar Xudoga banda, payg' ambarimizga ummat bo'lish va mo''min-musulmonlik da'vosini qilishlariga haklari yo'qekan.

Yana nasibani nuqsonga yuzlanishiga bir sabab tongdagi uykudir, Zero, ko'p uxlash faqirlik keltiradi, zeh-nga salbiy ta'sir qiladi. Shuning uchun ilm egallashida ham asarini qoldiradi. She'r:

*Kiyim kiyimoq keltirur qalbg'a surur,
Sohibi ilm bo'lmoq iftixor ham g'urur,
Tark eta bilsang edi mudroq va uyquni.*

Insonning shodligi kiyim-kechak kiyishda bo'lsa, ilmga ega bo'lishi esa mudroq va ko'p uyquni tark etishdadir.

Yana aytgan ekanlar:

*G'animat bilganga kechalar qanday ulug' g'animat
Kecha ham umring bir qismi, bekor ketmasin,
Yema pushmon, qilma dushmon, chekma uzoq nadomat!*

Kechalarni foydasiz o'tib borayotgani va bu kechalar esa umrimizdan hisoblanishi eng katta nadomat emasmi?!

She'r:

*Azizim! Kechangni bedor tut!
Namozu duo, ko'zda dur tut!
Musharraf'i rushdu hidoyat,
Omilga guvoh hadis uyat.
Ajab! Qo'rquv ko'rinmas faolingda,
Kechapardin ne hisob bor maolingda?*

Ey sen! Kechalari ibodatga tur! Namozu duoga qoim bo'l! Shoyadki, to'g'ri yo'lga musharraf bo'lsang! Rushdu hidoyatga noil bo'lsang! Qancha kechalarni uyqu bilan o'tkazding!? Umring esa o'tib tugab borayapti! Ogoh bo'lsangchi!?

Quyida zikr qilingan har bir amalni tolib yodlab, undan doim saqlanish tadorigini ko'rsin!

1. Kiyimsiz, yalong'och holda uyquga yotish. Albatta keng sharvar kabi kiyimda yotishi kerak bo'ladi.
2. Yalong'och holdatabiiy hojatlarini chiqarish (bavl, g'oit qilish).
3. G'usl vojib bo'lgan - junub hoida yeyish, ichish.
4. Yonboshlab tanovul qilish.
5. Dasturxon ustiga tushgan non ushoqlari va boshqalarni isrof qilish, umuman uvoq-ushoqlarni nazarga olmaslik.
6. Piyoz va sarimsoqning po'choqlarini yondirish.
7. Kech tushganda uy supurish. (Shuning uchun uy, hujrani tozalashni, supuribsidirishni kunduzi qilib qo'yishi kerak.)
8. Uy, hujra va hovlida, boshqa joylarda axlat va shu kabi keraksiz narsalarni qoldirish, to'plab qo'yish.
9. O'zidan yoshi katta, ustoz va qariyalarning oldiga tushib yurish, hatto barobar yurishdan saqlanmog'i kerak.

10. Ota-onasini ismini aytib chaqirish, murojaat etish. Biron joyda so'ralganda ham ismlarini aytishdan saqlanmog'i mahbubrokdir. (Zarur o'rinlar bundan mustasno.) Ushbu odob ota-onaga rioya qilinishi talab etilgan. Chunki, ular vujudga kelishingga sabab bo'lgan ulug' zotlardir. Ammo jamiyatdagi o'ringga, ilmu hunar ega bo'lishingga asosiy sababchi ustoz va murabbiylarga ham bu odobni ko'llash ayni muddaodir.
11. Har qanday cho'p va narsalar bilantish kavlash. Og'izning badbo'y bo'lishidan saqlanmog'i kerak. Albatta buning uchun tishlarini vaqtida tozalab borishi va hidlarni ketkazadigan ashyolardan foydalanmog'i zarur bo'ladi.
12. Qo'llarini loyqa suv bilan yuvishdan va tuproq bilan tozalashdan uzoq bo'lishi kerak.
13. Ostona va zinalarga o'tirish. Eshikka suyanish, unga osilishdan saqlanmog'i kerak.
14. Hojatxonada uzoqo'tirish, badbo'y hidlarni hidlash. Masalan: bunday joylarda gazeta-jurnal, kitob o'qish zehnga salbiy ta'sir ko'rsatadi.
15. Tykturib yengil hojatini ravo qilish, bavl qilish odobsizlik hamda tarki sunnatdir.
17. Kiyimni kiygan holda tikish, tugmasini o'tkazish, ta'mirlash.
18. Yeng, etagi va kiyimlari bilan yuzi va badanlarini artib quritish.
19. O'rgimchak inlarini qoldirish, tegmaslik. Rivoyatlarga ko'ra, o'rgimchak uy egalarini halokatga uchrashlarini tilab: -Ular yo'q bo'lsa edi, bu joylarni o'zim egallardim,- deb niyat qilar ekan. Hozirgi tadqiqotchi olimlar o'rgimchak inlari in-son asab va sog'ligiga ta'siri borligini aniqlaganlar. O'rgimchak uyasini buzib tashlash sunnatdir.
20. Eng asosiylaridan biri - namozga beparvo bo'lish, vaqtida o'qimaslik, tahorat va ruknlarni nomigagina bajarish. Namozda shikastalik, xushu-xuzu'ni tark qilib, kibr-havo bilan turish va hakovolarni hammasi qalb nurini zaiflashtiradi, imon va taqvoni yo'qotadi.
21. Masjidga - jamoat namoziga hammadan eng oxirida kirib, eng birinchi bo'lib chiqish.
22. Ayniqsa, asr va bomdod namozlaridan keyin oz vaqg ham o'tirmay darhol chiqib ketish taqvo, ilm va boshqa fazilatlardan juda katta mahrum qiladi. Hadisi shariflarda, mo'min masjidga go'yo baliq suvda hayotdan bahra olgani kabi, mo'min ham masjidga yayraydi, ko'nglida xotirjamlik paydo bo'ladi. Munofiq o'zini masjidga qafasga tushgan kushdek his qiladi. Behalovatlik bilan qo'nimga joy topolmagani kabi, imkon topishi bilanoq darhol masjiddan chiqib ketadi. Tolib esa haqiqiy imon sohibining xislatlari egasi bo'lmog'i kerakdir.
22. Bozorlarga tez-tez borish, borganda ham erta borib kech qaytishni odat qilish, albatta yomon ko'rilgan ishdir. Chunki, bozordaturli odamlar va voqealarga ko'zi tushadi, xayoli bo'linadi, ilmi va yo'lidan chalg'iydi. Qimmatli vaqti zoye ketadi.
23. Tilamchilik uchun ko'l uzatish hamda o'zi qila oladigan ishlarni boshqa birov qilib berishini so'rash nafratlik va juda noloyiq ishdir.
24. Ota-onasi, ustozlari haqida yomon fikr yuritish, so'kish, noshoista tilaklar bildirish, shuningdek, boshqalarga ham shunday munosabatda bo'lish, haqoratlash faqat o'zi uchun eng og'ir oqibatlarni keltiradi.
25. Idish-tovoqlarda xamir yuqini, kosada ovqat yuqini qoldirish, yug'indini noo'rin yerlarga tashlash yaxshi emas. Ydishni darhol yuvib qo'ymasdan tashlab ketish kabilardan saqlanmog'i kerak.
26. Chiroqni nafasi bilan puflab o'chirishdan uzoq bo'lsin. Chunki, bularning barchasi faqirlik, muhtojlik va birovga qaram bo'lishni yuzaga chiqaradi. Shubhasiz, bular oyat va hadis bilan hamda ulug' zotlarning hayotiy tajribalari bilan aniq va quyoshdek ravshan isbot etilgan.
27. Singan, qurib qolgan, siyohi yo'q qalam bilan yozish.
28. Singan tarokda soch tarash.
29. Ota-ona haqqiga duo qilmoqni tark qilish. Ustoz va murabbiylarni ham duo qilmaslik.
30. Sallani o'tirgan holda o'rash, chunki, bu beadablikdir.
31. Shim, shalvar kabi liboslarini turib kiyish.

32. Baxil va xasis bo'lishdan o'zini uzoq tutmaslik.
33. O'ta iqtisod qilish, juda ham tejamkor bo'lish.
34. Isrofgarlik.
35. Boqimandalik, dangasalik, yalqovlik kabilardan uzoq bo'lmaslik.
36. Beparvo, har bir ishga loqaydlik bilan qarash, kattakichik amal bo'lmasin, uni mensimaslik, nazarga olmaslik.
37. Hikmat, ibrat olmaslik ham hammasi faqirlikni chaqiruvchi amallardan hisoblanadi.

Janob Rasululloh (s.a.v.):

-Yaxshilik va sadaqalar bilan rizku nasibangizni Allohtaoloning dargohidan tilab olinglar!- deganlar.

Erta tongda, bomdod namozi vakgida ko'p yaxshilik va barakotlar bor. Bu vaqg muborak vaqtdir. Unda ne'matlar ziyoda va mo'l-ko'l qilib beriladi. Xususan, inson duolarini shu soatlarda talab qilsa, shubhasiz duosi ijobat bo'ladi. O'zi fazilatga erishadi. Xalqimizda: «Erta turganning rizqini Xudo yetkazadi», - degan maqol bor. Mazkur ishoralar o'z ifodasini topgan.

Husni xat rizqnasibani jalb etish kapitlaridan biridir.

Shuningdek, ochiq chehralik, insonlarga nim tabas-sum bilan boqish ham go'zal axloklardandir. Tabassum kibru havo va mazaxdan yiroq, samimiy bo'lishi kerak.

Shirin so'z bo'lish ham rizqni ko'paytiradi.

Hazrati Hasan ibn Ali (r.a.)dan rivoyat:

-Hovli va yon atroflarni supurib tozalab qo'yish hamda idish-tovoqlarni yuvib ozoda tutish boylikni jalb qiluvchi asosiy sabablardan biridir.

Yana rizq nasibani eng ko'p jalb qiladigan omil na-moz o'qish hisoblanadi. Namozlar kamoli odob, shikas-talik, xushu-xuzu' bilan ado etilmog'i ayni muddao bo'lib, rizqni tez fursatlarda mo'l-ko'l bo'lishiga bo'isdir, Barcha arkon, vojib, sunnat, mustahab va odoblariga qat'iy rioya qilgan holda namozga kirishish mazkur ulug' fazilatlarining negizidir.

Janob (s.a.v.) choshtgoh (zuho) namozining fazilatlarini ichida rizqqa manfaat beradigan jihatlarini bashorat qilganlar. Zuho namozi shu fazilati bilan mashhurdir.

Qur'oni karim o'qish ham nasibani ziyoda qiluvchi bir omil hisoblanadi. Kechalari «Surai voqea»ni tilovat qilish ko'p foydali ekaniga hujjatlar bor. Shuningdek, «Mulk», «Muzzammil», «Layl», «Sharh» va bo-shqa surai karimaparni o'qishda ham shunday yaxshiliklar borligiga hadis shariflarda bayonlar bor.

Rizq jalb qiladigan omillardan biri azon aytishidan ilgari namozga masjidida hozir bo'lishni olimlar aytganlar. Har doim namoz azonini masjidida eshitsu, bu ish zehninga samarali ta'sir qilishiga shubha yo'q. Muborak hadislar mazmunida masjidga birinchi keladigan inson fazilatlarini bayon qilinib, unga farishtalar masjididan chiqib ketgunicha xayrli duolar va istig'for aytib turishi keltirilgan. Alloh farishtalarining duosini to'siqsiz qabul qiladi.

Doimo tahorat bilan yurmoq, butun badani va liboslarini ham pok, ozoda tutmog'i, bunga bardavom bo'lmog'i rizqu nasibasiga ijobiy shabbodalarini uradi.

Tahorat bilan yuruvchi kishini shayton alayhilla'na vasvasaga solmasligi rivoyatlarda keltiriladi. Xato va nuqsondan saqlanmog'i mumkin bo'ladi. Tahorat bilan yuruvchi insonni muhofaza qilish uchun

farishtalar muvakkil qilib qo'yiladi. Har bir bosgan qadamlari toat-ibodatga hisob, agar shu holda boqiy dunyoga borsa, imon bilan shahidlar maqomida boradi.

Shuningdek, bomdodning sunnatini hamda vitr na-mozini uyda yoki o'z hujrasida ado etish ham foydali amallardan biri hisoblanadi. Agar namozni jamoatda o'qiyotgan bo'lsa, vitrni jamoatda o'qimog'i zarur bo'ladi. Janob Rasululloh (s.a.v.):

-Bomdod namozining sunnati bu dunyo va dunyodagi barcha narsalardan afzaldir,- deganlar. Bu muborak hadis sunnat namozining ulug' darajada ekaniga dalildir.

Dunyo gap-so'zlarini iloji boricha tark etadi, ayniqsa namozlar orasida, vitr namozidan keyin, sunnat va farzlar orasida dunyo gap, barcha fe'llarni to'xtadi.

Xotin-qizlar bilan zarurat bo'lgandagina gaplashadi. Ammo gapini cho'zib yubormaydi. Ayollarni orzu-havaslarini bisyor bo'lgani ularning suhbatini dunyo mu-habbatini ochib qo'yishi mumkin. Bu eng ulug' balolardandir.

Lag'v, ya'ni dunyo oxiratga foydasi bo'lmagan, balki zararli barcha so'z va harakatlarni tashlamog'i kerak bo'ladi. Chunki, bu o'ziga bildirmay gunohlarga yetakla-shi mumkin. Bezoridan Xudo bezor. Donishmandlar:

kim bu dunyosiga ham, oxiratiga ham keragi yo'q, befoyda ish, gap-so'zlar bilan shug'ullansa, jamlagan hamma yaxshiligidan ayriladi,- deganlar. Donishmand Buzrugmehr:

-Agar ko'p gapiradigan kishini ko'rsang, uning majnun ekaniga, aqli zaiflashib qolganiga aniq ishonavergin!- deb hikmat sochgan ekanlar.

Hazrat Ali karramallohu vajhah bu haqda shunday deganlar:

-Bilgilki, aql kamol topsa, og'iz so'zga ochilavermaydi.

Zero, gapirsa hikmat va foydali gaplarni gapiradi. Axloqqa oid kitoblarda bu to'g'rida she'r bor:

*Aqlning kamoliga belgi tafakkurlik sukut erur,
Tilning otganin bil durru-hikmat, bebaho yoqut erur.
Har neki, til o'zidan otdi, sohibiga axmoq nom otdi.*

-Agar kishining aqli kamol topsa, gaplari kamayadi. ko'p tafakkur qilib, o'lchab, kesib gapiradigan bo'ladi. Kishining axmoqligiga ishonch hosil qilavergin, gar u ezma bo'lsa, bo'lar bo'lmasga ohiz juftlovchi bo'lsa.

Nutq inson ziynati, ko'rki. Jim turish, sukut saql.a-moq esa salomat va tinchlikdir.

Gar so'zlasang oz so'zla va lekin soz so'zla! Shahar bekor qolmasiga yaratilgan, vaysaqi zinhor bo'lma! Jim turish, sukutimga bir marta nadomat chekdim, jonim rohatda bo'ldi. Ammo gapirib, ko'p nadomat chekdim, jonim rohat topmadi.

Ushbu duolarni ko'rsatilgan vaqtlarda o'qishni odat qilish kishi rizqiga ziyodalik va barakotlarni keltiradi.

1. Har kuni tong kirgandan keyin namoz vaqtigacha yuz marotaba:

Subhanallohi va bihamdihi va astag'firullohal azik va a tubu ilayhi.

Allohni barcha kamchilik, nuo'sonlardan poklayman va uni maqtovlari bilan maqtayman. Ulug' Allohga is tig'for aytaman, o'ziga tavba qilaman.

2. Ertayu kech kirganda yuz marta:

La ilaha illallohul malikul haqqul mubin.

Hamma narsalarni ochiq bayon qiluvchi, haq va haqiqat sohibi, bezavol mulk egasi Allohdan o'zga ibodat va sig'inishga loyiq zot yo'qdir.

3. Bomdod va shom namozlaridan keyin o'ttiz uch marta:

Alhamdu lillahi va subhanallohi va la ilaha illollohu.

«Hamdu sano, maqgovlar yolg'iz Allohga xosdir. Allohni barcha kamchilik, nuqsonlardan poklayman. Yolg'iz Allohdan boshqa haq ma'bud yo'qdir.

4. Keyin yetmish marta istig'for aytadi:

Astag'firullohal azim va atubu ilayh.

5. Bu kalimalarni har doim ko'p aytishga harakat qiladi:

La havla vala quvvata illa billahil aliyyl azim.

6. Janob Rasululloh (s.a.v.)gasalavotlar o'qish xayrlidir:

Allohumma solli va sallim va barik ala Muhammadin va ala alihi va ashabihi ajma'in.

Boshqa salavotlarni o'qish ham mumkin.

7. Juma kunlari yetmish marta:

Allohumma ag'niniy bi jalolika an haromika va a-finiy bi fazlika amman sivaka.

Parvardigoro, o'z ulug'liging va jalolating bilan meni haromlardan behojat qil! Parvardigoro, o'z fazling bilan o'zing menga kifoya bo'lgin! O'zgaga muhtoj qilmagin!

8. Ushbu sanoni kechasiyu kunduzi aytmoq:

Antallohul azizu hokim. antallohul malikul quddus, antallohul halimul karim, antallohul xoliqul xoyri vashsharr, antallohul xoliqul jannagi van-nor, olimul g'oybi vashshahadati olimussirri va axfo, antallohul kabirul muta'ol, antalloxu xoliqu kulli shay' va ilayka kullu shay' va ilayka yaudu kullu shay', antallohuddayyanu yavmiddin lam tazal vala tazalu, antallohulailaha illa antallohul ahadu lam yalid va lam yulad va lam yakullahu kufuvan ahad, antallohu la ilaha illa antallohu rohmanur rohim.

Antallohu la ilaha illa antal malikul quddusus salamul mu'minul muhayminul azizul jabbarul mutakabbir, antallohula ilaha illa antal xoliqul bariul musovviru lahum asmaul husna yusabbihu lahu ma fissanavati val arzi va huval azizul hakim.

Inson o'z foydasi bo'lgan ushbu duo va tasbehlarni aytib yurishi fazilatdir. Avvalo, yaxshilik qilishi, jamiyatda yaxshilikda nom qoldirishga harakat qilishi hamda birovga aziyat berishni tashlashi juda kerakdir. Undan keyin kattalarni hurmat, kichiklarni izzat qilish, rahm-shafqatko'rsatish hisoblanadi. Silai rahm, ya'ni qarindosh-urug'lari, aka-uka, opasingillari bilan yaxshi munosabatda bo'lish, mehr, oqibat bilan aloqa bog'lash, qo'lidan kelganicha yordam bermog'i umriga umr ko'shadi.

Mana bu kalimani har kuny tong otganda va kech kirganda uch martadan aytsin:

Subhanallohi malaal miyzon va muntahal ilmi va mablag'ar rizo va zinatal arshi vala ilaha illallohu malaal mizon va muntahal ilmi va mablag'ar rizo va va zinatal arshi Vallohu akbaru malaal miyzeni va muntahal ilmi va mabla-g'ar rizo va zinatal arsh.

O'sib, ko'karib turgan o'simlik, daraxtlarni sindirish va kesib tashlashdan saqlanmog'i kerak. Agar zaru-rat tug'ilsa, bu holda joiz bo'ladi.

Tahoratni doim mukammal olish, namozni to'kis o'qish hamda haj va umra oylarida Qur'oni karimni tilovat qilish va salomatligini saqlash kishi umrini ziyoda etishda ijobiy ahamiyati bor. Shuning uchun tib ilmidan ham biron narsani yaxshilab o'rganib olmog'i maqsadga muvofiq bo'ladi. Bu borada hazrati Abu Abbas Mustag'firiyning tibga oid kitoblarini tavsiya qilgan bo'lar edim. Kitob «Tib Rosulil-loh (s.a.v.)» deb nomlanadi. Kim izlasa va as-toydil bo'lsa, albatta topadi.

Yolg'iz Allohga hamdu sano va lufu inoyati bilan janob (s.a.v.)ning muborak hijratlarini 1420 yili Ramazoni sharifda boshlab, 1421 yili Shavvolning 25 kuni oxiriga yetkazildi.

Ey, Rabbim! Ko'p ojiz bandangni o'tkazib yuborgan kamchilik, gunoh to'la loyqalarini mag'firat va avfu inoyat daryolaringda yuvgin!

Ustoz imomi A'zam Abu Hanifa hazratlarining shogirdlari imom Abu Yusuf Shayboniyga (Alloh ikkovlarini rahmat daryolariga g'arq etsin!) Irshod va vasiyatlari

Hazrati imom A'zam Abu Hanifa shogirdlari Imom Abu Yusuf (a.r.) ilmu irfon, rushdu hidoyatda hamda husni siyratda kamolatni bilganlarida, bul zotga oq fotihalarini berib, mana bu nasihatni aytganlar.

Ey, Yaqub! O'g'lim! Bu so'zlarim hayoting dasturiga aylansin!

Avvalo, podshoh va amirlarni ulug' sana! Hurmat-izzatlarini chiroyli ado et! Ularni Allohning ulug' bandapari deb bil! Huzurlarida barcha odob-axloq ko'rsatmalariga rioya qil! Ul zotlarning oldiga kirganingda zinhor yolg'on gapirma! Yolg'onchilik va shu kabi yomon xulklardan saqan! Sul-ton va boshqa amaldorlar chaqirmasalar, huzurlariga tez-tez kirib chiqishdan o'zingni tiy! Undoqulug' dargohlarga borishga oyoqlaringga ixtiyor berma! Ilm, ilmiy hojatlari uchun chaqirsalar, albatta bor! Foydang yetishi mumkin bo'lgan joylarga hozir bo'!

Agar huzurlariga kirishni ko'paytirsang, turli hojatlari bilan ko'zlarini qabartiradigan bo'lsang, hurmat-izzating qolmaydi. Natijada, seni xorlaydilar, ilmingni ham, o'zingni ham mensimay qo'yadilar. Hurmating qolmagani ilmu shariatning behurmat bo'lganidir.

Shuning uchun bu dargohlarga zarurat bo'lmasa, zinhor yaqin kelma! Ularni alangasi baland, qizigan olov deb bil! Olovni issiqligi va yorug'ligidan o'rtacha ma-sofadan foydalan! Olovga yaqin kelmagki, kuyib qolasan! Og'ir dard orttmrasai! Chunki, ularning ba'zilar o'ziga yaxshi ko'rganini boshqalarga ravo ko'rmaydi va fikridan ko'ra to'g'ri va haq bo'lgan fikr bilan hisob-lashmaydi, qabul ham qilmaydi.

Ulug' va podshohlar huzurida ko'p gapirishdan saqlan! Ko'p gapirsang, gaping orasidan seni mulzam qiladigan va bir-biriga zid o'rinlarni qidirib, o'z gaping bilan o'zingni mulzam qilishi mumkin.

Shuning uchun ularni huzuriga kirsang, obro' va qadr-qiy-matingni bil!

Boshqalarning ham qadrlarini nazaringdan qochirma! Agar uning oldida sen tanimaydigan ahli ilm, donishmandlar bo'lsa, u yerga zinhor kirma! Jur'at ham etma! Chunki, agar ilming ulardan sayoz bo'lsa, yechiladigan masalalarda ahli ilmlardan ustun kelib, o'zingga za-rar qilishing mumkin. Agar ulardan ko'ra olimroq bo'lsang, yechiladigan masapalar uotida bexabar yoki tajribasizliging uchun

javob berolmaysan yoki noo'rin harakatlarga yo'l qo'yasan. Shunda obro'ying to'kiladi, qadring qolmaydi. Sulton va boshqa amaldorlarning nazaridan qolasan.

Agar sulton hazratlari biron amalni, mansabni taklif qilsalar, faqat din va mazhabingizga foyda, ustoz va mazhabingiz rozi bo'lishini bilsangiz qabul qiling. Bunday bo'lmasa, albatta qabul qilmang.

Ilm va hukmlaringiz mazhabingizga rioya qilmog'iga jiddi-jahd ko'rsating va shungagina rozi bo'ling! Toki, hukm deb, boshqa mazhab va ilmlarga murojaat qilishiga majbur hamda ehtiyoj tug'dirmaslikqa harakat qiling. Saroydagi va boshqa mansabdorlar bilan bog'lanib turishdan ehtiyot bo'ling! Balki, zarurat bo'lsa, Sulton hazratlarining o'zi bilan yaqin munosabatda bo'ling! U bilan aloqangiz mustahkam bo'lsa, atrofidagi barcha zotlardan uzoq bo'ling! Shunda e'tiboringiz, tinchlik, farovonligingiz boqiy bo'ladi.

Ko'pchilikni ichida faqat so'ralgan masalaga javob ber! Ommani huzurida turganingda ko'p gapirishdan saqlan! Savdogar ahli, hamda xalq ommasi har qanday so'z, masalani birdan uzoqlarga yetkazadilar.

Seni olim va omil deb, e'tiqod qiladilar va har bir aytgan irshodingni diqqat bilan quloq tutib amal qiladilar. Kerak bo'lsa, bilganlaricha tekshiradilar. Ko'p gap ixtiloflar manbaidir. Shuning uchun ko'l gapirish va ixtiloflik masala hal qilishdan saqlan!

Ko'pchilik ichida faqat ilmu ma'rifat bilan omma-bop ilmiy so'zlagin! Muomalang va harakatlaryngda mol-dunyo muhabbati borligiga ishora qilma! Agar bunga yo'l qo'ysang, sen haqingda turli yomon fikrlar paydo bo'lishiga sabab chiqadi. Pora olishga mayli bor,- deb o'ylashlari yoki seni ham poraxo'r deb o'ylashlari mumkin.

Biron jamoatga hozir bo'lsang, ovoz chiqarib kulish, hatto tabassum qilishdan ham saqlangin! Chunki, seni mutakabbir, mansabi, ilmi bilan gerdaygan, o'zini katta oladigan kishi ekan, deb o'ylashlari mumkin.

Bozorlarga borishlikni ko'paytirma! Faqat zarurat bo'lganda, shunda ham iloji bo'lsa, boshqa kishining chi-qib kelishini iltimos qil.

O'smir, yosh yigitchalar bilan ko'p gaplashma! Zero, ularda fitna bordir. Ammo yosh bolalar bilan gaplashmoq, hatto boshlarini silab erkalashni zarari yo'qdir. Chunki, ularning beg'ubor qalblari, samimiy qmliqlari insonni yaxshilikka, mehr-shafqatga undaydi. Lekin bu amalning asli sunnat ekani ma'lumdir.

Ey, shogird! Katta ko'cha, gavjum joylarda hamda shahar yoki qishloqning kattalari bilan birga yurishdan saqlan!

Agar hurmat qilib, oldingga o'tkazib yursang, Xudo bergan ilmni xor qilgan bo'lasan. Ilmu irfonningni aybga jalb qilasan! Agar ularning oldiga tushib yursang, unda o'zingni aybu nuqsonga jalb qilasan. Ulug' yoshlari, mo'tabar mansablarini, izzatlarini nazarga olmagan bo'lasan. Bu bilan o'zingni xor qilasan.

Janob Rasululloh (s.a.v.):

kichiklarimizga rahm-shafqat qilmaydigan va kat-taparimizni hurmat qilmaydigan kishi bizdan

emasdir,- deb ogohlantirganlar.

Ko'chada o'tirma! Zarurat bo'lsa, masjidida o'tir!

Ey, o'g'lim! Bozor va masjidlarda taom tanovul qil-magin! Shuningdek, ko'chalarda ham ovqatlanma! Joylarda sotilayotgan ichimlikni, ichimlik sotuvchilar qo'lidan ham ichmagin! Bundan saqlanish o'zingga foydadir.

Ey, farzand! Yana bir nozik muhim ishni bilib olgin! Rasta vataom tanovul qilishga mo'ljallangan xon-taxta (stol) ustiga o'tirma!

Ipak matoli turli harir hamda yaltir-yultir kiyimlarni kiyishdan saqlan! Chunki, bu kiyimlar erkaklarga yarashmaydi. Hulq-atvorlarini bachkana bo'lishini va ayollar tabiatiga moyillikni keltiradi. (Shubhasiz, turli taqinchoklar -uzuk, zanjirlar, hatto soatni ham ziynat uchun taqsa, mazkur xislatlar egasi bo'lib qolganini o'zi ham bilmay qoladi.)

Ey, farzand! Ahli ayoling bilan uyda va bir o'rinda bo'lganingda ko'p gaplashma! Faqat zarurat vaktida, shunda ham zarurat miqdoricha bo'lgani ma'kuldir.

Ko'p yaqinlik qilishdan, uni hadeb bag'ringga bosishdan saqlan. Unga yaxshi niyat bilan, Allohni yod etib «bismillah» deb yaqinlash.

Ahli ayoling bilan bo'lganda boshqa ayollar to'g'risida hech gapirma! Xatto o'z cho'risi va boshqalarning cho'rilari haqida ham gap ochma.

Qaytar dunyo, deydilar. Begona ayollarni gapirganingda, ayoling ham begona erkaklar to'g'risida gapirishi mumkin.

Agar qodir bo'lsang, zinhor beva, erdan ajragan yoki yolg'iz otasi va yoki onasi bilan qolgan yoki farzandlari bo'lgan ayolga uylanma. Agar uni xotinlikka olsang, shu yaqinlaridan birontasi uyga kelmasligi sharti bilan uylan. Chunki, agar xotin boy-badavlat bo'lsa, ota-onasi bu mollar bizniki, deb da'vo qiladilar.

Mol-dunyo qo'lning kiri, vaqtinchalik beriladigan, tezda sarf bo'lib ketishga mahkum narsadir. Uni deb qancha asabing va obro'ying ketadi.

Imkon qadar qaynotangni uyiga bormagin va albatta, ichkuyov bo'lishga rozi bo'lmagin! Agar ichkuyov bo'lsang, ular molingni olib, yana topganingga tama qiladilar. Oldingi turmushidan farzand orttirgan ayol bilan turmush qurishdan saqlan! Chunki, hech sir emas, bu ayol mol-dunyoni bolalariga ajratib to'playdi, hatto seni mollaringni ham o'g'irlashga beradi. Shu bilan topganlarini hammasini bolalariga infoq qiladi va senga ko'pincha ahamiyat ham, vaqt ham ajratmaydi. Molingga unda vafo topishing juda mushkul bo'ladi. Negaki, uning bolasi sendan ham, molingdan ham ko'ra aziz, qadrlirokdir.

Ey, o'g'lim! Dunyo gam-tashvishlaridandapos bo'lishing Uchun, zinhor bir hovlida ikki xotin (ikki ro'zg'or) bilanturma! Ularning hovlisi ham, kirib-chiqadigan eshiklari ham boshqa-boshqa bo'lsin! Agar hojatlarini ado etishga qodir bo'lishingga ishonsang, buning uchun kasb-hunar, sarmoyang bo'lsa, keyingilarini xotinlikka olgin. Yo'qsa, bittasi bilan kifoyalansan!

Hayotda avval ilm tahsil qil, keyin kasb-xunar qilib haloldan mol-dunyo to'pla! Shunday keyin uylan! Chunki, agar ilm tahsil qilayotgai vaqtingda moldavlat talabiga o'tsang, shubhasiz ilm olishga o'z bo'lasan. Moldavlatning ko'payib, maishatga qiziqasan, cho'ri va yosh xizmatchilarga sotib olishga rag'batig oshadi. Shu bilan davlat ko'paytirish va xotinlar bilan mashg'ul bo'lib qolib, ilmdan benasib bo'lasan. Umring va qimmatli vaqtlaring bekor ketadi. Keyin bolalaring ko'payadi, ahli ayol g'am-tashvishlari ham ortib, o'z-o'zing bilan bo'lib qolasan. Shubhasiz, hojatlaringni chiqarish va manfaatlarini ziyoda jalb qilishga berilasan. Natijada ilmni va uning foydalarini tark qilasan!

Ey farzand! Yoshlik vaqtingda ilm bilan shug'ullan! Yoshlikni g'animat bilib ilm, kasb-hunar egalla! Chunki, unda qalbing turli g'am-tashvish, muammolardan holiy bo'ladi. Nimani qiziqib o'rgansa, qalbg'a o'rnashadi. Ilm va kasb egallagandan keyin moldavlat yig'ishga harakat qilsang, to'g'ri yo'l tutgan bo'lasan. Ahli ayol, far-zandlarni ko'pligi, shubhasiz, qalb va hayolingni egal-laydi, tashvish va muammolar ko'nglingni band qiladi. Qachon moldavlat to'plasang uylan. Maslahat bilan munosib va salohiyatli kishilarning soliha farzandini turmushing mazmuniga aylantir.

Ey, shogird! Taqvoni, Xudodan qo'rkuvni o'zingga kasb qil! Shioringham, qadamingham muttaqinlar shiori va qadami bo'lsin!

Omonatdor bo'lmoq, omonatni sohibiga belgilangan vaqtda ado etishga qattiqtirishgin! Omonatda ham, xalq ommasiga qilgan pandu nasihatlarining avvalo o'zing amal qiluvchi bo'l! Haqning ham, xalqning ham oldida yuzing yorug' bo'lishiga sabab yo'lni ravo ko'r!

Ey, farzand! Zinhor taqvo va ilming yoki boshqa xis-latlarining tufayli odamlarga past nazar bilan qaramagin.

Hurmatingni ham unutma! O'zingni qancha e'zoz va ulug'lasang, boshqalarni ham shunchalik e'zozu ikromga munosib ko'rgin! Insonlarga qiladigan muomalalarida juda ham ehtiyot bo'lgin!

Ularning hayotlariga o'zingcha aralashma! Ishlariga ham kirishib ketmagin! Faqat, agar aloqa bog'lasalar, sen bilan salom-alik qilsalar, o'z hurmatingni bilgan holda muomala va muoshara o'rnat!

Ilm bilan, faqat ilm bilan aloqada bo'l! Turli xayrli masalalar yechimi bilan ularga iqbol qil! Ne saodatki, agar ular ilm ahllaridan bo'lsalar, ilm bilan mashg'ul bo'ladilar. Agar unday bo'lmasa, ular seni yaxshi ko'radilar, ilm va ilm ahliga qalblarida muhabbat uyg'onadi.

Ey, shogird! Din ishi, ahkomlarini omma ichida keng ravishda targ'ib va tashviq qilishdan saqlan! Dunyo ishlari bilan bog'lab barobar gap yuritishga harakat qilgin! Chunki, odamlar senga ihlos qiladilar, gaplarin-gga ergashadilar va batamom din bilan shug'ullanib qoladilar. Buni oqibatini tafakkur qil!

Ey, farzand! Biron masala yuzasidan fatvo so'rasalar, so'ralgan masalagagina javob bergin! Hech bir masalaga yana boshqa masalaning javobini qo'shib javob bermagin! Chunki, bunda so'rovchilarni chalkashtirib ko'yish mumkin bo'ladi. Hatto mubham va mushavvish qiladi, aniq javob topolmay sarson bo'ladi. Shuning uchun, so'ralgan savolga, o'zi fahmlaydigan qilib, lo'nda va ixcham javob axtargin!

Ey, farzand! Ogoh bo'l! O'n yil kasbu hunarsiz, ovqatsiz qolsang ham ilmdan voz kechma! Zero, ilmdan yuz o'girish barcha yaxshilikdan yuz o'girishdir. Ilmdan qornim, mansabim yoki boshqa dunyo

hojatlar deb ketishing og'ir musibatdir. Balki hayoting yana ham tangroq, balo va ofatlar bilan mashaqqat girdobiga tortilishiga sa-bab bo'ladi. Zinhor ilm tahsilini tark etmagin.

Ey, shogird! Ahl ilm va axli fazllarga juda ehti-romli va e'tiborli bo'l! Yoshi ulug'larini ustozingdek, yoshlarini esa sadoqatli shogirdlaringdek bil! Agar yordamlaridan foydalangan bo'lsang, o'z otang va far-zandingdek ko'r! Shunday go'zal va betakror muomala, doim ochiq chehra bilan qarshi olgin! Bu go'zal hulqing ularda ilmga rag'batlarini kuchaytirishi kerak.

Ey, shogird! Ilmim bor deb bozor, ko'pchilik yig'iladigan joylarda, shuningdek, bozor ahli bo'lganlar va ko'pchilik ichida yuradigan kishilar bilan muzokara qilib, talashib-tortishib yurmokdan ehgiyot bo'l! Chunki, bu yuzin-gni nurini ketkazadi. Viqor va salobatingni insonlar ko'zidan yashiradi.

Azizim! Haqni aytishdan, haqiqatni yuzaga chiqarishdan hech kimdan, hatto podshoxdan ham tortinma! Bu to'g'rida uyat, andishaga yo'l qo'yma! Zero, Alloh Hakdir, haqni yaxshi ko'radi. Rostgo'y va haqiqatgo'ylarni do'st tutadi!

Ey, farzandim! Ibodatlarining ko'p bo'lsa, bo'lsin. Ammo, boshqa kishilarning ibodatidan kam bo'lishiga rozi bo'lmagin! Toatga muhabbating va rag'bating kuchliligi bilan mumtoz bo'l!

Chunki, ibodatlarining kam yoki barobar bo'lsa, odamlar sen haqingda turli sapbiy e'tiqod qilishlariga sabab buladi.

-O'zining taqvo, ibodati shu bo'lsa, gapini qabul qilish, ishonish qanday bo'lar ekan?- deb o'zlaricha fikr yuritadilar.

-Ilmi o'ziga foyda bermabdi, bilganiga amap qil-mabdi va yana shu kabi turli gap tarqatadilar. Bu ilm va shariatga ulqan ofatdir! Bundan saqlanish uchun mu-tolaa va ibodatingga ziyodalik baxsh et ham ularga mus-tahkam bo'lgin!

Ey, azizim! Biron shaharga borsang, bu joyni o'zin-gniki qilib olmagin. Chunki, har bir o'rmonning o'z sheri va boshqa ayonlari bo'lgani kabi, bu joyning ham o'z ahli ilmlari bor. Ilm va taqvoyu riyozating sababli aholi qalbini egallashga oshiqmagin!

Balki, ikki dunyo tinchlik va xotirjamligini xohlasang, shu yerlik insonlarning biri bo'l! Xalq orasida bunday sifat bilan mumtoz bo'lish undagi ahli ilm obro'-martabalariga putur yetishiga bois bo'ladi. Ular buni sezib qolsalar nima natijalar bo'lishini idrok eta olsang kerak!

Hammalari senga qarshi chiqib, seni obro'-e'tiboringga ta'na va ziyon yetkazadilar. Mazhabingga aybu nuqsontoshini otadilar va shu bilan birga shahar aholisini ham senga qarshi qo'yadilar. Natijada senga ishon-maydiepar, «aybu nuqson»lar bilan ajablik va qola-versa, qarg'ish olgan kimsaga aylanasan. Shuning uchun ham bu diyorda o'zingga ham, boshqaga ham foyda bera olmaysan. Eng yaxshisi shu diyorning oddiy bir fuqarosi bo'lib yurgin va astalik bilan jamiyatda o'z o'rningga intil, to ilm quroling va odob libosing bo'lsin.

Ey, shogird! Biron masala yuzasidan fatvo so'rab kelsalar, hech qachon munozara qilib, talashib tortishib bahslashmagin! Har bir aytgan so'zing, hatto ishoralaring ham dalil bilan isbotli bo'lsin! Imkon qadar ularni ochiq va hammaga ma'lum qilib keltir! Ustozlariga ta'na va malomat g'uborini zinhor to'kma, bunga ishora ham qilmagin. Agar ularni ustozlariga ta'na, aybu nuqson yopishtiradigan bo'lsang, shubhasiz, ular ham sening ustozlaringga shularni qiladilar.

Ey, farzand! Muomalalaringni barchasida ogoh bo'! Qodir bo'la olguningcha ogoh va ehtiyotkorlikni eng za-ruriy burching deb bil! Zero, mo''min banda doim ogoh va itoatkor bo'lmog'iga amr Allohning Kalomi majidida bordir.

Ey, ko'zlarimning nuri! Qalbingda Alloh bilan qanday bo'lsang, oshkoringda ham xuddi shunday bo'! Ichingda ham^sirtingda ham, yolg'iz qolganingda, jamoat orasida ham Yaratgan parvardigoring bilan orada ikkiyuzlilikka yo'l qo'yma! Bunday hulqning avvaliyu oxiri voy va mudhishdir.

Aps muammolarini ham ichi-tashini bir maromda isloh qilib olganingdan keyin hal qil! Maqsad Allohning rizoligini topish va albatta, uning qattiqazo-bi va g'azabidan saqlanish bo'lmog'i kerak! Shuninguchun, ilm maslahati bahonasi bilan dunyo muommolarini hal qilma!

Seni ilming, taqvo va oxiratingga durust kelmaydigan biron amalni tavsiya etsalar, zinhor unga yuzlanma, uni qabul qilma! Ammo bu bilan dinga, ilmga va oxiratga foyda yetkazishingta ko'zing yetsa, uni udda-lashingga imkonning borligini fahmlasang, uni qabul qil! Unda ilm uchun, din uchun mustahkam tur! Turli majlisda va ayniqsa, ilmiy- munozaralarda qo'rquv va ikkilanish bilan so'zlashdan saqlan! Da-lil-isbotlar izlashdan charchamoqni o'zingdan uzoqtut! Gapirganingda dadil, o'zingham ishonib, pishiq-puxta gapir! Ma'no va hikmat bilan tinglovchilarni o'zingga jalb et!

Ey, shogird! Ko'p kulmokdan saqlan! Zero, ko'p kulgu qalbni o'ldiradi, yuzingni nurini ketkazadi. «Tirik qalb» sohibi esa abadiy zehn, odobu axloq va boshqa fazilatlarda namuna bo'lish quvvatiga ega bo'ladilar.

Xotirjam, viqoru salobat bilan yurgin! Ammo yengil va tez, hushharakat bo'lgin! Og'ir va shoshqaloq bo'lmoqdan saqlan! Har bir ishingni shoshib chala amalga oshirishdan uzoq bo'!

Orqangdan chaqirgan kishiga javob qilma! Chunki, hay-von orqasidan chaqiriladi. Gapirganingda ovozingni ko'p baland qilma! Qichqirib, shovqin solib gapirma! Sukunatni (jim turishni) odat qil! Yana kam, ammo aniq harakatli bo'lishni ham odat qil! Shunda kishilar na-zdida o'z ilmingga amal qiluvchi bo'lasan va turli fitnalar barham topadi.

Yolg'izligingda va ayniqsa, imsonlar orasida bo'lganingda Alloh taoloni ko'p yod et! To insonlar zikr qilishni sendan o'rgansinlar. Namozdam keyin o'qiydigan vir-dlarni vazifa qilib olgin. Virding Qur'on karim, zikr va shukrdan iborat bo'loin! Bu vird ne'matlarga shukr qilmog'ingga hamda sinovlarga sabrli, matonatu bardoshlik bo'lmog'ingga davat etsin!

Har bir oyning muayyan kunlari ro'za tutishni vazifa qilgin! Bu xayrli amallarda ham odamlar senga ergashsinlar! O'zingni doimo tekshir, qattiq nazorat qil! Nazorating dunyo va oxiratingta manfaatli bo'lsin.

Shuningdek, ilmingdan dunyo maqsadlariga yetishlari, uni amalga oshirishlariga yo'l qo'yma!

Ey, shogird! Ro'zg'or va oldi-sotdi ishlarini bo-zorga borib o'zing qilmagin. Buning uchun bir solix g'ulom, xizmatchi olgin. Mol-dunyoga senda ham unda ham qiziqish bo'lmasin. Mollaringga va bu to'g'ridagi amallaringta ham Allohning huzurida tik javob berishingni unutma! Xizmatching bitta solix va sodiq bo'lsin! Xizmatchilarni ko'paytirma! Imkon qadar ular o'spirinlar ham bo'lmasin!

Ey, shogird! Podshoh va amaldorlarga yaqinligingni o'zing izhor qilma. Harchand, ular izhor qilsalar

ham sen bu ishdan saqlangin! Chunki, buning natijasida ularga ehtiyojning ko'payadi. Ular hurmatingdan foydalanib, seni vosila qilib o'z hojatlarini arz qiladilar. Endi, hojatlarini talabida bo'lsang, amaldorlar seni xor qiladilar, hurmat va martabangga suv kuyadilar.

Agar ular uchun harakat qilmasang, seni ayblaydilar va malomat qiladilar. Kishilarning xatolariga, shariatga xilof odatlariga ergashma! Balki, ularning haq, shar'iy sharifga muvofiq keladigan urf-odatlariga ergashgin!

Agar biron insonni yomonligini, g'arazini bilsang, uni yomon fe'lini gapirma! Uni oshkor etma! Balki, undan yaxshilik chiqishiga umid qil! Agar yaxshiliklari bo'lsa, unda yaxshiliklari bilan zikr qil!

Ammo yomonligi imon-e'tiqod, dinda bo'lsa, uni al-batta gapir! Boshqalarga pandnasihat bo'lin va uni bu xatodan xalos qilsin! Ineonlar uning xatolariga ergashmasinlar. Zero, muhtaram payg'ambarimiz (s.a.v.):

-Fojir, buzg'unchi insonning barcha kamchiliklarini odamlarga ayting. Toki, insonlar ularni bilib olib, ulardan saqansinlar va extiyot bo'lsinlar. Boylik, obro' va boshqa fazilatlarini fojirlik, fisqu fasodlarini gapirishga to'siq bo'lmasin!

Shuning uchun, biron kishini diniy, e'tiqodiy ishlarida kamchilik ko'rsang, uni martabayu obro'sidan ko'rqmay gapir! Zero, bu ulug' ishdagi yolg'iz va qudratli Allohning o'zi senga ham, dinga yordam beruvchi va ko'llovchidir!

Shunday qilib, bir marta qattiq «kullik» qilsang, sendan qo'rqib qoladilar. Keyin bunday noma'kul harakatlarga jur'at etmaydilar. Qat'iyyatliging oldida biron kimsa din ishlarida bid'atga jazm etolmaydi. Jasurlik va shijoat bilan ham bunday ishga kirisha olmaydi.

Ey, shogird! Boshlig'ing yoki biron amaldorning harakatida ilmga va shariatga to'g'ri kelmaydigan narsalarni ko'rsang yoki sezsang, itoatingni saqlagan holda, odobu axloq bilan unga buni aytgin. Zero, uning martabasi, kuch-qudrati ham baland ekanini doim yodingda tutgin! Masalan, shunday deb fikringni izhor qilsang to'g'ri bo'ladi:

-Men itoatlik fuqaroingizman, siz mening podshoh-im, boshlig'imsiz! Ushbu so'zlarni samimiy qalbidan aytib turibman. Shu bilan birga, ilm, Alloh va uning rasulining ko'rsatmalariga nomuvofiq ba'zi hulq va harakatlaringizni aytib ko'ymoqchiman,- deb, hujjat va dalillarni kamoli ehtirom bilan keltir. Bu dalillarning mohiyatini ham anglatsang durust bo'ladi.

Bu ishni faqat bir marta qil, zinhor takrorlama! Bir marta qilish bilan nasihat qilib quyish gardanindan soqit bo'ladi. Ammo, bu ishni takror qilsang yoki doimiy ishingga aylantirib qo'ysang, u ham va boshqa amaldorlar ham seni yomon ko'rib qoladilar. Natijada ulardan ko'p ko'ngilsiz voqea va fitnalar amalga oshib diningga va o'zingga zarar, zahmatlar yetadi.

Shubhasiz, bu ishlar diniy imtiyozlarga bo'lgan kenglikni toraytiradi, shariat ahkomlarini ado etishni katta tahluka ostida qoldiradi. Xatto qatag'on, badarg'a va boshqa misli ko'rilmagan ofatlarga sabab bo'ladi. Ulug'larning kamchiligini aytish juda nozik ish bo'lib o'ta ehtiyotkor bo'lish talab qilinadi. Din sofliigi, shariat ahkomlarining boqiy qolishiga bo'lgan muhabbatin-gni bildirib qo'yish uchun bir marta va ko'pi bilan ikki martagina nasihat qil! Amri ma'ruf va nahiy munkar degan farzni bajarib gardaningdan soqit qilgin!

Albatta, bu masala yuzasidan boshliq va boshqa amal-dor huzuriga yolg'iz o'zing kir va imkon qadar uning ham yolg'iz bo'lishiga harakat qil! Shunda imonu e'tiqoddan kelib chiqib, shariat ko'rsatmalariga muvofiq ravishda unga nasihat qil! Agar o'zi bad'atchi bo'lsa, u bilan ilmiy munozara qil! Bu ishni yolg'iz Xudoning rizoligi uchun amalga oshir. Dalilu hujjatlarini Qur'oni karimdan va janob Rasululloh (s.a.v.)ning muborak hadislaridan qoim qilgin!

Bu dargoxda so'zlaring qabul bo'lsa, nur ustiga a'lo nurdir! Agar so'zlaring qabul qilinmasa, insof va tavfiq so'rab, Alloh taolodan seni o'z hifzu himoyatida saqlashini iltijo qilgin! Ularga Allohning o'zi kifoya bo'lishini so'rab duo qilgin!

Ey, o'g'lim! Bu olamdagi eng haq narsa -foniylilikni, ya'ni o'limni unutmagin, doim Haq zikrini yodingda tut! Ilmu xunar o'rgatgan barcha ustoz va murabbiylar haqlariga istig'for ayt! Duoda bo'lmoqni o'zingga vazifa qilgin!

Allohtaoloni nuri Qur'oni karim tilovatiga bardavom bo'l! Qabristonlarni tez-tez ziyorat qilib tur, ular oxirat manzillariningengavvalidir. Qabriston, indamaslar olami hikmat va ibratlaridan foyda ol!

Shayhu mashoyix, mo'ysafid, zamonaning ziyoli kishilarini hamda Allohning fayzi ila barakatli bo'lgan joylarni doimo ziyorat qilgin!

Omnia ichidan biron kishi tushida janob Rasululloh (s.a.v.)ni ko'rdim desa, yoki boshqa biron ulug' zot, solih insonni tushimda ko'rdiKy desa, shuningdek, Alloh ulug' va muborak qilgan manzil-makonlarni ko'rdim deb senga yuzlansalar, zo'r mamnuniyat bilan haq deb qabul et! Masjid, qabriston va muborak, fayzli joylarda solihlarni ro'yosida ko'rganlarni ham xursandlmk bilan qabul qilgin!

Ey, shogird! Nafsu havosiga ergashgan, mol-dunyoga qul bo'lganlar bilan o'tirma! Faqat din, imon-e'tiqodga da'vat etish maqsadida bo'lsa ular bilan majlis qur!

Jamoatda, shogirdlaring orasida va boshqa o'rinlarda ham o'yinqaroqlik va so'kinib gapirishni tark et! Bunday illatni odat ham qilma! Chunki, ahli ilmning o'yinqaroqligi va so'kinuvchanligi nafaqat o'zining, balki dinning e'zoz va ehtiromiga g'ubor tushiradi.

Ey, azizim! Muazzin azon aytgandan keyin masjidga eng avval kir! Sendan ilgari biron kishi masjidga kirmasligiga harakat qil va doim tahoratda tayyor bo'lgin!

Yana foydalik jihatlardan biri, hovlingni podshoh va amaldor hovli va turar joylariga qo'shni bo'lishdan uzoqroqtutishingdir.

Qo'ni-qo'shnilaringdan birontasini kamchiligini yoki bir noshoista ishini bilib qolsang, uni oshkor qilma. Bu sirni uning uchun yashir! Chunki, bu ham omonatlardan biridir. Odamlarning sir-asrorlarini oshkor qilishdan saqlan!

Agar maslahat qilish uchun biron kishi kelsa, albatta, Alloh, uning dargohiga yaqinlashadigan, shariach talabiga muvofiq qilib maslahat bilan unga yuzlangmn!

Ey, o'g'lim! Mening bu vasiyatlarimni, nasihatlarimni qabul etgin! Zero, u senga har ikki dunyoda manfaat yetkazadi, insha Alloh! Bu foniyl olamda ham, bo-qiyda ham Haqning izzat va hurmatiga

sohib bo'liog'ingga yetarlidir.

Ey, farzand! Baxillikvauningko'rinishlaridaI sa-qlak! Chunki, baxillik g'azabni qaynatadi, xusumat va adovatga sabab bo'ladi.

Zinhor ta'magir bo'lmagin, yolg'onchi va hiylanay-rang qiluvchi ham bo'lma!

Sohibi taxlit, ya'ni haq bilan botilni, jiddiy va hazilni aralashtiradigan kishi bo'lmagin!

Balki, muruvvating'ni har sohada muhofaza Sil! Hamma holatda oq, ochiqroq rangdagi liboslar kiyishni odat qil!

Dunyoga rag'bating, hirsing yo'kligyni o'z harakatlaring bilan ko'rsat! Qalban boy va behojat ekaningni izhor qil! Faqirlik alomatlarini umuman ko'rsatma! Buni bildirma!

Bu janob Rasululloh (s.a.v.)ning «Fakriy faxriy» ya'ni, «Faqirligim, yolg'iz Alloxga muxtojligim iftixorim,-degan muborak hadislarining ifodasi bo'ladi.

Ammo faqirlikni zohir qilsang, unda kufr vg* bo-shqa gunohlarning shabadasi esib qolishi mumkin! O-Piy-himmat, muruvvatli fazilatlar sohibi bo'l! Zero, kimning muruvvati va himmati zaiflashsa, shubhasiz, uning insonlar o'rtasidagi obro' hurmati ham tushadi. Ammo sening manziling tushishida shariat va ilmning' ham manziliga putur yetadi.

Yo'lda yursang doim nazaringni yerga qarat! O'ngu so'l, yon-atrofga angrayib yurma! Chunki, bunda viqor va sa-lobatni yo'qotasan.

Hammom va sartaroshga xizmatning tushsa, ularning xizmat haqqini halq qatori emas, balki ortiq kilib ber! Bu sening boshqalardan muruvvating va himmatingni ko'rsatadi. Shunda, inshaaaloh, kishilar seni ulug' ko'ra boshlaydilar.

Tikuvchi va boshqa hunarmandlarga molu matolaringni topshirib qo'ymagin. Bu ishlaring uchun ham bir ishonchli kishi ta'yinlab olgin va u bajarsin. Mayda o'lchov va og'irliklar ustida savdolashib, tortishib qizishib yurmagin, dirham va boshqa chaqa pullarni o'lchatib yurma, balki bu ishlarni o'sha ishongan ki-shingga topshir!

Ahli ilmlar huzurida dunyoni shunday bir xor va haqir qilib ko'rsat, arzimas mato ekanini go'zal ifodalagin. Zero, Alloh huzuridagi hamma narsa xayrli va afzalrokdir.

Ilm bilan shug'ullanishingga ko'proq imkoniyat bo'lmog'i uchun bu dunyo ishlariga ishongan kishingny ga'yinlab qo'y! Shunda dunyo hojatlaring qalbingni o'rab olmaydi va qalbingni yaxshiroq muhofaza qiladi.

Ey, shogird! Majnunlar bilan hamda munozara va ilmiy bahs yurita olmaydiganlar bilan so'zlashma! Ulardan saqlan.

Yana muzokara qilish bilan obro' va hurmat qozonishni niyat qilganlardan ham uzoq bo'l! Odamlarga har xil masalalar aytib, unga g'arq qiladilar yoki odamlar ichida g'aroyib savol topib berib, ularni o'zlariga qaratadilar. Bu bilan seni manziling va xurmatingga chang soladilar.

Shubhasiz, bu ishlar bilan seni hijo-lat bo'lishing va aziyat chekmog'ingni xohlaydilar. Sening haq ekaningni bilsalar ham nazarga olmaydilar, parvo ham qilmaydilar. Shuning uchun ham bu toifalardan yiroq bo'lishga harakat qil!

Ey, shogird! Biron joy ulug'larining huzuriga kirsang, ular bilan talashib-tortishma, ularga baland kelaman dema! Ziyon-zahmati tegmasligi uchun ular baland kelgan narsalarda, ovozingni ham, hujjatlarin-gni ham baland qilma!

Namozda darhol imomatlikka o'tib ketmagin, imkon bo'lsa umuman imomatlikka o'tma! Hurmat bilan, e'zoz-ikrom bilan o'zlari imomatlikka o'tib berishingni so'rasalar, unda joizdir. Erta tongda va kun qizib turgan vaqqlarda hammomga kirma! Nazorat va vazirliklarga chiqma!

Podshoh va amaldorlar mazlumlarga hukm chiqaradigan joylarida hozir bo'lma! Magar, biron holda so'zin-gni qabul qilishlarini bilsang, haqni qaror toptira olsang bormog'ing durustdir.

Chunki, agar sen hozir bo'lganingda, ular noshoista ish qilsalar, ularni qaytarishga qodir bo'lmaysan. Odamlar sukut saqlaganing uchun bu ishni haq deb biladilar.

Odamlar orasida, ayniqsa, ilmiy majlisda g'aza-bingga erk berishdan saqlan! Odamlarga har xil qissa va latifalar hikoya qilishdan uzoq bo'l! Chunki, har qanday hikoya qiluvchi yolg'on gapni aralashtirishga majbur bo'ladi. YOLG'ONCHILIK esa hamma jihatdan zarardir.

Ahli ilmlardan biron kishi ilmiy majlis o'tkazishni iroda qilsa va bu majlis fikhiy majlis bo'lsa, unga o'zing hozir bo'lgin! Faqat aniq bilgan hujjatlar bilan dalillik munozara etgin! Bilmaganingni bilmadim, deyishdan xijil bo'lmagin! Shunda mag'rurlan-maysan, kibr-havoga ketmaysan! Agar g'urur va mutakab-birlik qilsang, odamlar seni ilmli, lekin usti yalti-roq, ichi qaltiroq deydilar.

Agar xujjat va ilmlar fatvo berishga yaroqlik bo'lsa, uni ham gapirib o'tgin! Agar fatvo va e'tiborli tomonlarga mos kelmasa, zinhor yod etma! Ilm uchun, bilib olsinlar, deb ham aytma!

Biron kishi ilm olishni xohlab kelsa, unga dars berishga o'zing kirishma. Huzuringda boshqa kishi dars berishiga ham yo'l ko'yma! Agar shunday bo'lsa, shogirdlardan birini u bilan dars qilishga tayinlab ko'y. Dars beruvchiga ham shogirdlardan birini nazoratga ko'ygin, toki unyng majlisida nima gaplar bo'layotganini xabar berib tursin. Ilmi qay darajada ekanini ham aniqlasin,

Hurmatingdan foydalanib o'tkazilayotgan majlis va ma'ruzalarga qatnashma, bu joylarga kelishdan saqlan!

Agar seni bu joylarga chaqirsalar, shogirdlardan birini ularga bosh qilib yubor! Tinchlikni va ortiqcha tashvishlardan xalos bo'lishni iroda qilsang, nikoh-taloq masalalarini mavzu xatibiga topshir. Albatta, janoza va hayit namozlarini ham o'zi mas'ul kishiga topshir!

Duo va iltijolaringda meni ham unutma! Ushbu vasiyat va nasihatlarimni qabul qilgin! Faqat sening va barcha musulmonlarni manfaatlari uchun bu vasiyatni topshiryapman.